

Grensverleggende zorg:

Ervaringen van Vlaamse transgender personen met medische
zorg, 1950 tot heden

Esther Lamberts (r0701940)

Masterproef aangeboden binnen de opleiding

Master in de cultuurgeschiedenis

Promotor: dr. Tinne Claes

Academiejaar 2021-2022

289 059 tekens

Ik ben het altijd geweest
zonder het ooit te zijn
ben het geworden
en ben het nog niet
zal het nooit zijn
en toch ben ik het
helemaal
zeker weten
kan jij nog volgen?

Renee Lafam

Ik verklaar me akkoord met de code of conduct van de faculteit Letteren voor
geloofwaardig auteurschap.

Inhoudstafel

Dankwoord	4
Verklarende woordenlijst	5
Inleiding	7
Historiografie en status quaestionis	8
Theoretisch kader: Bronnen, methode en concepten	13
Structuur	16
Hoofdstuk I: De autobiografie als interactie: trans personen, samenleving en zorg	17
De autobiografie als genre	17
De transgender autobiografie	18
Waarom de autobiografie?	19
Interactie tussen “patiënt” en arts	22
Besluit	23
Hoofdstuk II: Travestie – Prostitutie als vrijhavens in de naoorlogse periode	24
Theaters als een vlucht in de kindertijd	29
Travestietheater en de ontdekking van de trans identiteit	31
Travestietheater en het ontstaan van een internationale trans community	34
Prostitutie als financiële vrijheid, maar met een prijs	38
Besluit	42
Hoofdstuk III: De grens over op zoek naar een “juist” lichaam	44
Grenzen aan de zorg	47
De grens over op zoek naar zorg	51
Trans vrouwen en hun internationale zoektocht naar zorg	54
De grens over op zoek naar identificatie en vocabulaire	64
Besluit	69
Hoofdstuk IV: Trans* formerende zorg, zoektocht, vraag en onderhandeling naar zorg	72
Zorg in de jaren ‘80	73
Uitbouw hulpverlening in België	74
Agency en zorgverlening: hoe trans personen actief de zorg mee vormgaven	75
De Belgische Genderstichting: zorg vormgeven van onderuit	84
Op zoek naar identificatie en vocabulaire: televisie en het internet als medium	88
Besluit	94
Algemeen besluit	96
Samenvatting	101
Bibliografie	102
Bronnen	102
Autobiografieën	102
Getuigenissen	102
Jaarverslagen	102
Tijdschriften	103
Archiefstukken	103
Interviews	103
Secundaire literatuur	103
Werken	103
Digitale informatie	106

Dankwoord

Bij het laatste jaar hoort natuurlijk de thesis, het kroonstuk van onze opleiding geschiedenis. Vooreerst wil ik mijn promotor dr. Tinne Claes bedanken, die wanneer ik met een onderwerp kwam dat niet op de lijst stond volledig in mijn enthousiasme mee ging. Wetende dat het een ontzettende uitdaging zou zijn, ben ik dankbaar dat u deze met mij wou aangaan. Daarnaast kon ik gedurende het hele jaar op haar steun, gerichte feedback en interessante inzichten terugvallen. Dan wil ik ook graag de begeleiders van het masterproef seminarie bedanken die ons mee op weg hielpen om de thesis tot een goed einde te brengen. Verder wil ik ook de mensen bedanken die hun verhaal wilden delen met mij en de wereld. De pioniers, de schrijvers en natuurlijk de vertellers: bedankt om zo dapper te zijn om uw verhaal te vertellen.

Ook mijn vrienden wil ik graag bedanken om elk op hun manier het schrijf- en denkproces lichter te maken. Eerst en vooral bedankt aan mijn kotgenoten, die wanneer ik me overdag opsloot op mijn kamertje om te schrijven, het ideale gezelschap waren om de avond mee door te brengen. Joba en Erik, bedankt voor de vele gezellige maaltijden die jullie voorzagen. De meisjes van het middelbaar voor de fijne babbels. Verder ook mijn vrienden van geschiedenis, jullie weten wie jullie zijn, die steeds bereid waren om een luisterend oor te bieden of om mee in de commerce een pintje te pakken. Dan wil ik graag Tine en Kaat wat extra bedanken om vanaf dag één een vriendschap te bieden die in mijn vijf jaar studeren aanvoelde als frisse lucht in een werk van lange adem. Martijn, bedankt om mij steeds weer op mijn dubbele spaties te wijzen.

Daarnaast wil ik mijn familie en gezin een woord van dank geven, bij wie ik steun vond ook in de moeilijkere momenten van de thesis. Bedankt oma om mij een rustige plek te bieden waar ik kon schrijven, zodat ik toch ook de laatste mooie momenten met opa heb kunnen beleven. Mijn kleine zus, Eva, waar ik de laatste jaren steeds meer aan heb, bedankt! Ook aan mijn papa dankjewel om mij te leren altijd hoger te mikken dan het doel, want de pijl zakt nog tijdens de vlucht. Het grootste woord van dank gaat uit naar mijn mama, Elizabet, die van in het begin steeds in mij geloofde en mij steunde door dik en dun. Bedankt lieve mama, zonder jou was ik hier nooit geraakt dus deze thesis draag ik dan ook graag op aan jou. Verder wil ik ook mijn partner, Ellen, bedanken die me de moed gaf om voor dit onderwerp te gaan wanneer het mij zo afschrikte en mij elke dag de kans geeft om te groeien. Tot slot wil ik ook Arthur bedanken die mij vanboven af steun gaf op moeilijke momenten en mijn drijfveer blijft om het meeste uit het leven te halen.

Verklarende woordenlijst

- **Cross-sekshormoonbehandeling:** Hormonale behandeling passend bij het gewenste geslacht.
- **Falloplastiek:** Het chirurgisch creëren van een penis.
- **Genderbevestigende operaties:** Operaties met als doel het ongemak tegenover delen van het eigen lichaam te verzachten of weg te nemen, zodat het lichaam meer in overeenstemming is met de genderidentiteit. Er bestaan verschillende soorten genderbevestigende operaties, gaande van het laten wegnemen van de adamsappel tot het laten verwijderen van borstweefsel. Elke transgender persoon kiest voor zichzelf of die een ingreep wenst en welke. Het laten uitvoeren van een ingreep is geen voorwaarde om trans te zijn.
- **Genderdysforie/ genderincongruentie:** Dit verwijst naar het onbehagen en/of lijden dat men kan voelen wanneer het toegewezen geslacht bij de geboorte en de genderidentiteit niet overeenkomen. Niet alle transgender personen hebben daar last van.
- **Genderteam:** Een team van medische specialisten die mensen onderzoeken op genderdysforie en die personen begeleiden met de wens om een (gedeeltelijke) lichamelijke geslachtsaanpassing te ondergaan.
- **Mamnectomie – mastectomie:** Het verwijderen van de borsten.
- **Neovagina:** Een vagina bekomen door reconstructieve chirurgie.
- **Passing/to pass as:** Deze uitdrukking verwijst naar het worden gezien als lid van de sekse waarin men zich toont, of nog: het niet ‘worden ontdekt’. Onder (ex-)transseksuele personen leeft soms sterk deze behoefte onopvallend te verdwijnen onder de groep vrouwen of mannen waartoe men zich voelt te behoren. Dit ‘opgaan’ in de massa en dus onzichtbaar zijn als ‘trans’, wordt ‘to go stealth’ genoemd. Ook wel **passabiliteit** genoemd.
- **Real-life experience:** Periode tijdens de behandeling waarin een persoon op alle vlakken gaat leven in de geprefereerde genderrol.
- **SOC:** Standards of Care.
- **Trans*:** Internationaal wordt steeds meer trans* (met een asterisk die het woord gender vervangt) gebruikt als koepelterm omdat dit een nog ruimere invulling geeft aan trans. De oorsprong van dit sterretje, de asterisk, ligt in de computertaal. Wanneer u een sterretje toevoegt aan het einde van een zoekterm, vraag je je computer om te zoeken naar inhoud over die zoekterm, plus mogelijke woorden erna, zoals bijvoorbeeld trans* -vrouw, -man, -queer, -seksueel, enzovoort.
- **Trans man:** Iemand die bij de geboorte als meisje werd geregistreerd maar een mannelijke genderidentiteit heeft. Vroeger ook wel vrouw-naar-man transseksueel, Ftm of vm’er genoemd.
- **Trans vrouw:** Iemand die bij de geboorte als jongen werd geregistreerd maar een vrouwelijke genderidentiteit heeft. Vroeger ook wel man-naar-vrouw transseksueel genoemd, MfT of mv’er.
- **Transgender persoon:** Deze uitdrukking werd vanaf de jaren negentig soms gebruikt voor personen die zich niet herkennen in de binaire tweedeling man-vrouw. Nu is dit steeds meer een overkoepelende term voor alle personen van wie de genderidentiteit niet (helemaal) samenvalt met het fysieke geslacht bij de geboorte.

- **Transitieproces:** Het proces waarin een persoon sociaal en/of juridisch en/of medisch omschakelt van een mannelijke genderrol naar een vrouwelijke of omgekeerd, vaak gepaard met hormonale behandeling en eventueel chirurgische ingrepen.
- **Transseksualiteit/ transseksueel:** Verschijnsel waarbij iemands genderidentiteit tegengesteld is aan het geboortegeslacht ofwel de fysieke sekse. Als diagnose gedefinieerd als 'gepaard gaande met de wens om door medisch ingrijpen het lichaam aan te passen aan de genderidentiteit'. De term verliest sinds het tweede decennium van de 21ste eeuw terrein aan *transgender* vanwege de onterechte connotatie met seksualiteit, in plaats van sekse.
- **Travestie:** De behoefte om kleding en attributen te dragen die in het algemeen geassocieerd worden met het andere geslacht. In de huidige westerse maatschappij wordt deze term vooral gebruikt voor mannen, zelden voor vrouwen. Niet gerelateerd aan seksuele geaardheid.
- **Vaginaplastiek:** Het chirurgisch creëren van een vagina.
- **WPATH:** World Professional Association for Transgender Health.

Inleiding

“Transgender gezondheidszorg is niet zomaar een keuze, maar acute, medisch noodzakelijke gezondheidszorg.”¹

- Joz Motmans

Op 1 juni 2022 verscheen in *De Standaard* een artikel met als titel: *“Verdubbeling wachttijd maakt trans personen radeloos”*.² Het artikel kaartte aan dat er gemiddeld een wachttijd is van vijftien maanden vooraleer het eerste gesprek met een psycholoog kan plaatsvinden. Duizend mensen staan op de wachtlijst voor hulpverlening. Deze lange wachttijden zorgen er volgens het artikel voor dat trans personen zelf een zorgtraject beginnen uit te stippelen. Zo proberen ze zonder voorschrift via onorthodoxe websites aan hormonen te geraken, al is dit niet zonder gevaar. Daarnaast wijst het artikel op het hoge kostplaatje voor de chirurgische ingrepen en laserontharing. ‘In het buitenland leidt dat nu al tot uitstapjes naar huis-tuin-en-keukenchirurgen met levensbedreigende gevolgen’, waarschuwt onderzoeker en socioloog Joz Motmans.

Volgens de journaliste Heleen Debeuckelaere is het gebrek aan transzorg in België ‘deels historisch te verklaren’. Ze bedoelde hiermee dat het UZ Gent lang de enige plaats was met de nodige expertise in huis, waardoor er wachttijden ontstonden, als een *‘bottleneck’*.³ Deze thesis toont echter niet alleen de historische voedingsbodem van de huidige situatie, maar toont ook opvallende parallellen tussen vroeger en vandaag. De ervaringen van trans personen uit het verleden, toen er nog geen geïstitutionaliseerde transzorg bestond, doen denken aan de hedendaagse getuigenissen. Ook zij stippelden zelf een medisch parcours uit, van hormonen op de zwarte markt tot operaties in het buitenland.

Deze thesis duikt in het verleden van de transgenderzorg, een terrein dat tot nu toe grotendeels onontgonnen terrein is. De onderzoeksvraag die centraal staat in deze studie luidt: “Hoe werd de ontwikkeling van medische transgenderzorg ervaren door trans personen zelf, in Vlaanderen van 1950 tot heden?”. Zo wil deze studie een bijdrage leveren tot de transgeschiedenis, een domein dat in de jongste jaren uit de startblokken is geschoten.

---

¹ Verdubbeling wachttijd maakt trans personen radeloos, “De Standaard”, 2022 (https://www.standaard.be/cnt/dmf20220601_95328301). Geraadpleegd op 1 juni 2022.

² Verdubbeling wachttijd maakt trans personen radeloos, “De Standaard”, 2022 (https://www.standaard.be/cnt/dmf20220601_95328301). Geraadpleegd op 1 juni 2022.

³ Verdubbeling wachttijd maakt trans personen radeloos, “De Standaard”, 2022 (https://www.standaard.be/cnt/dmf20220601_95328301). Geraadpleegd op 1 juni 2022.

Historiografie en status quaestionis

Transgeschiedenis is een relatief jong veld binnen de historiografie, opgekomen in de vroege jaren '90 na ongeveer drie decennia van *gay* en *queer history*. Het waren in de eerste plaats de trans personen zelf die het veld van transgender geschiedschrijving vormgaven als een vorm van activisme. De eerste golf van transgender studies bestond namelijk uit auteurs die niet opgeleid waren als academische historici, maar zich wel persoonlijk identificeerden als transgender.⁴ Toch was er ook een minderheid van onderzoekers binnen het academische veld die het onderzoek naar de historiografie van trans personen aanvatten.⁵ Omdat trans-studies nog een vrij recent fenomeen zijn, staat ook de historiografie nog in de kinderschoenen. Nochtans is het een veld dat steeds meer aan belang wint en ook een sterke maatschappelijke relevantie heeft. De afgelopen twintig jaar is er een enorme groei in het veld dat in "ontwikkeling" is. Internationaal zijn er al een aantal invloedrijke werken verschenen over transgeschiedenis. Zo kunnen de namen van de Amerikaanse Leslie Feinberg, Susan Styker en Joanne Meyerowitz niet ongenoemd blijven.⁶

Al sinds de vroege jaren '90 is het bestaan van transgeschiedenis zelf een twistpunt geweest. De Amerikaanse historica Rebecca Hickman onderscheidt in haar artikel *What is 'trans history', anyway?: Historiographical theory and practice in a flourishing field*, drie prominente denkscholen binnen de hedendaagse transgeschiedenis.⁷ Deze drie verschillende visies, zo beargumenteert Hickman, komen voort uit een fundamentele onenigheid over de vraag wanneer het transverleden begint. Na 2010 ontstonden de eerste historiografische werken die schreven over het veld zelf.⁸ In de bladzijden die volgen, dient het historiografische artikel van Hickman als leidraad om trends en denkscholen binnen de transgeschiedenis te verduidelijken.

Hickman identificeert de *Feinberg school*, de *medische school* en tot slot de *interseks school*. De eerste benadering, vernoemd naar de Amerikaanse trans activist en historica Leslie Feinberg, ziet transgeschiedenis als strekkende tot in de oudheid, met een lange chronologie, waarbij transidentiteit en -praktijk even oud zijn als de menselijke geschiedenis. Deze school wordt daarom ook de *trans-oudheid* benadering genoemd. Net zoals bij de geschiedschrijving van homoseksualiteit, ontstond deze denkschool vanuit een activistische impuls om het bestaan van trans personen in het heden te legitimeren door middel van het verleden. Deze benadering blijft krachtig binnen de trans historiografie.

---

⁴ Lou Sullivan, *From Female to Male: The Life of Jack Bee Garland* (Boston: Alyson Press, 1990); Leslie Feinberg, *Transgender Warriors Making History from Joan of Arc to Dennis Rodman* (Boston: Beacon Press, 1997).

⁵ Emily Skidmore, "Recovering a Gender-Transgressive Past", *A Companion to American Women's History* (John Wiley & Sons, Ltd, 2020), 212.

⁶ Leslie Feinberg, *Transgender Warriors Making History from Joan of Arc to Dennis Rodman* (Boston: Beacon Press, 1997); Susan Stryker, *Transgender History: The Roots of Today's Revolution* (New York: Seal Press, 2008); Joanne Meyerowitz, *How Sex Changed: A History of Transsexuality in the United States* (Cambridge: Harvard University Press, 2002).

⁷ Rebecca Hickman, "What is 'trans history', anyway?: Historiographical theory and practice in a flourishing field", *Midlands Historical Review*, nr. 5 (2021): 2-4.

⁸ Skidmore, 'Recovering a Gender-Transgressive Past', 215.

Leslie Feinbergs *Transgender Warriors: Making History from Joan of Arc to Dennis Rodman* verscheen in 1997 en kan gezien worden als het sleutelwerk van deze beweging.⁹

Door het bestaan van een trans verleden aan te tonen, wil het werk van Feinberg, het hedendaags bestaan van transgender personen en hun strijd voor meer rechten rechtvaardigen.¹⁰ Haar werk kan dan ook eerder gelezen worden als een politiek manifest dan als een historisch werk. Een andere kritiek op haar werk is dat ze een modern label projecteert op het verleden, op andere periodes en op verschillende culturen, en zich op deze manier schuldig maakt aan anachronisme. Naast het werk van Feinberg, kan ook het werk *Gender Outlaw* van Kate Bornstein uit 1994 geplaatst worden onder de noemer van de 'trans oudheid'.¹¹ Sinds de jaren 2000 rijzen er steeds meer kritische stemmen op die willen afstappen van Feinbergs historisering van trans. Deze critici willen, anders dan bij Feinberg, aandacht schenken aan de historische contingentie van trans tijdelijkheid en wijzen op de problemen die inherent verbonden zijn aan het toekennen van moderne labels op fundamenteel andere tijden en culturen.¹²

Het mag dan ook duidelijk zijn dat deze benadering geen monopolie heeft binnen het onderzoeksveld. Integendeel, ze geniet al sinds enige tijd de concurrentie van de *medische school*. De *medische benadering* plaatst, anders dan de *trans-oudheid benadering*, het startpunt van transgeschiedenis in meer recente tijden, namelijk het midden van de negentiende of de vroege twintigste eeuw. Sommige historici kiezen voor het midden van de negentiende eeuw, wanneer de termen travestie en transseksualiteit werden bedacht. Anderen verwijzen naar het belang van de jaren 1950, wanneer geslachtsveranderingsverhalen mediasensaties werden. Dit is de periode waarin medische *professionals*, seksuologen in het bijzonder, het begrip 'trans' opwierpen. De notie ontstond dat trans een pathologische of intersekse conditie is, die behandeld kon worden met een specifieke set van therapeutische, endocrinologische en chirurgische procedures.¹³ De medische benadering binnen de historiografie steunt op het werk van de Franse filosoof Michel Foucault. Hij conceptualiseerde de grote maatschappelijke impact van de westerse geneeskunde.¹⁴ Volgens Foucault bracht een *immense will to knowledge* nieuwe epistemologische categorieën tot leven, om orde en samenhang in de wereld te scheppen. Het medisch gerichte narratief beargumenteert dus dat de oorsprong van transgeschiedenis terug te voeren is naar het medische milieu. Transgeschiedenis is binnen deze school een voorbeeld van medicalisering.¹⁵

⁹ Leslie Feinberg, *Transgender Warriors Making History from Joan of Arc to Dennis Rodman* (Boston: Beacon Press, 1997).

¹⁰ Rebecca Hickman, "What is 'trans history', anyway?: Historiographical theory and practice in a flourishing field", 7.

¹¹ Kate Bornstein, *Gender Outlaw: on men, women, and the rest of us* (New York: Routledge, 1994).

¹² Rebecca Hickman, "What is 'trans history', anyway?: Historiographical theory and practice in a flourishing field", 8.

¹³ Rebecca Hickman, "What is 'trans history', anyway?: Historiographical theory and practice in a flourishing field", 9.

¹⁴ Michel Foucault, *The birth of the clinic: an archaeology of medical perception* (New York, Pantheon Books, 1973); Michel Foucault, *The history of sexuality* (New York: Pantheon Books, 1978).

¹⁵ Rebecca Hickman, "What is 'trans history', anyway?: Historiographical theory and practice in a flourishing field", 9.

Het werk van Joanne Meyerowitz *How Sex Changed: A History of Transsexuality in the United States*, verschenen in 1980, is een van de invloedrijke werken binnen deze medisch gerichte transgeschiedenis.¹⁶ Meyerowitz kijkt naar de gepathologiseerde categorie van de transseksueel en de opkomst van de gendercorrigerende behandelingen in de Verenigde Staten van de twintigste eeuw.¹⁷ Ook de Britse Clare Tebbutt past in deze beweging met haar doctoraat *Medical and Popular Understanding of Sex Changeability in 1930's Britain*, verschenen in 2015. Zij toont aan hoe de ontwikkeling van de endocrinologie een invloed had op zowel het professioneel als het populaire denkbild over de veranderlijkheid van sekse. Daarnaast wijst ze op de totstandkoming van een ruimte waarin 'trans' kon bestaan.¹⁸

Howard Chiang wordt door Hickman aangeduid als de huidige vertegenwoordiger van de medische school. Hij schreef in 2018 het boek *After Eunuchs: Science, Medicine, and the Transformation of Sex in Modern China*.¹⁹ Chiang publiceerde in 2021 het boek *Transtopia in the Sinophone Pacific* waarin hij enerzijds de neiging van trans-studies om de interculturele scope van het onderzoek te beperken wil aankaarten en anderzijds pleit om het concept van transgenderidentiteit buiten het puur westerse kader te heroverwegen. Hij pleit bovendien ook voor een nieuwe werkwijze waarin het geopolitieke centraal staat in transgendergeschiedenis.²⁰ Het probleem dat zich stelt in deze denkschool is dat bij de grote aandacht voor het medische, de aandacht voor handelingsvrijheid of agency van de transgender personen zelf vaak uit het oog verloren wordt. Niet elke trans persoon bekeek (en bekijkt) zijn of haar ervaring immers als een 'medisch' probleem dat om behandeling vroeg.

Historici van de zogenaamde *intersekse school*, hoewel ook zij vaak de focus leggen op de negentiende en twintigste eeuw, nemen afstand van de vraag waar het beginpunt van 'trans' ligt. Aristeia Fotopoulou geeft in haar artikel de volgende definitie: "*Intersectionality is the systematic study of the ways in which differences such as race, gender, sexuality, class, ethnicity and other sociopolitical and cultural categories interrelate.*"²¹ Meer aandacht gaat naar de discussie van de sociale, culturele en politieke ontwikkelingen, naast andere vormen van identiteit en onderdrukking. Hier staat niet langer de vraag *wanneer* centraal, maar wel de vraag *waarom*. Meer bepaald: waarom werd 'trans' de dominante manier om gendernon-conformiteit te begrijpen? De vraag naar wanneer transgeschiedenis begint, sterk uitgevochten door de Feinberg en medische school, blijft bijgevolg weloverwogen onbeantwoord door de intersekse school.²² Deze stroming erkent het belang van medische ontwikkelingsvormen, maar heeft ook aandacht voor de bredere politieke, culturele en sociale situatie. Daarbij wordt ook de agency van transgender personen in acht genomen. Deze thesis sluit dan ook aan bij deze intersekse school,

¹⁶ Joanne Meyerowitz *How Sex Changed: A History of Transsexuality in the United States* (1980)

¹⁷ Rebecca Hickman, "What is 'trans history', anyway?: Historiographical theory and practice in a flourishing field", 10.

¹⁸ Clare R. Tebbutt, *Medical and Popular Understanding of Sex Changeability in 1930's Britain*, Onuitgegeven doctoraatsproefschrift, University of Manchester, departement filosofie, 2015.

¹⁹ Howard Chiang, *After Eunuchs: Science, Medicine, and the Transformation of Sex in Modern China* (New York: Columbia University Press, 2018).

²⁰ Howard Chiang, *Transtopia in the Sinophone Pacific* (New York: Columbia University Press, 2021).

²¹ Aristeia Fotopoulou, 'Intersectionality Queer Studies and Hybridity: Methodological Frameworks for Social Research', *Journal of International Women's Studies*, vol 13 nr 2 (2012), 19.

²² Rebecca Hickman, "What is 'trans history', anyway?: Historiographical theory and practice in a flourishing field", 18.

precies omdat de recente periode vaak (onterecht) wordt gelijkgesteld aan medicalisering en omdat de agency van trans personen centraal zal staan.

Een van de sleutelwerken dat een grote invloed heeft uitgeoefend op de intersekse stroming is het werk *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity* van Judith Butler uit de jaren '90.²³ De centrale idee van dit werk is dat gender gezien moet worden als een *performance* eerder dan als een biologisch gegeven. Het werk van Jules Gill-Peterson *Histories of the Transgender Child*, verschenen in 2018, is een voorbeeld van de intersekse/ *trans of colour* benadering.²⁴ Door transgender personen theoretisch in het centrum te plaatsen, wil hij een alternatief scheppen voor de dominerende witte westerse geschiedenis. Ook het werk *Black on Both Sides: A Racial history of Trans Identity* van Riley C. Snorton uit 2017 past in deze denkschool.²⁵ Hij wil met zijn werk trans bestuderen binnen de grotere historische context van systematisch racisme in de Westerse geneeskunde en bredere samenleving. Daarnaast wil hij achterhalen hoe zowel ras als gender opgekomen zijn als *invented categories*. Een ander voorbeeld van een dergelijke kijk is het werk van Emily Skidmore *True Sex: The Lives of Trans Men at the Turn of the 20th Century* uit 2017.²⁶ Tot slot is ook het boek *Transgender History: The Roots of Today's Revolution* van Susan Stryker te plaatsen in de intersekse school.²⁷

Naast deze dominante Amerikaanse literatuur, is er ook dichterbij huis al het een en ander geschreven over transgeschiedenis. Zo verscheen in 1997 al *Travestie in Nederland en Vlaanderen* van Paul Vennix.²⁸ Dit is een sociologische studie waaraan bijna vijfhonderd *travestieten* uit Nederland en Vlaanderen hebben deelgenomen. Vennix wil vanuit verschillende invalshoeken het thema travestie belichten. Zo besteedt hij aandacht aan de drang tot het dragen van kledij van het andere geslacht, de mogelijkheden en onmogelijkheden van *travestie* in heterorelaties, het perspectief van de partner, en aan richtlijnen over de omgang met *travestie* voor zowel *travestieten* als hulpverleners.²⁹ In 1989 verscheen het boek *Vrouwen in mannenkleden: een geschiedenis van de vrouwelijke travestie* van Lotte van de Pol en Rudolf Dekker.³⁰ Deze studie schonk aan de hand van gerechtelijke documenten aandacht aan 120 vrouwen die tussen 1500 en 1800 in Noordwest-Europa als man leefden.

Recenter publiceerde de Nederlandse historicus en freelancejournalist Alex Bakker in 2018 het overzichtswerk *Transgender in Nederland: Een buitengewone geschiedenis*.³¹ In dit overzichtswerk bespreekt Bakker de nationale ontwikkelingen van de Nederlandse medische zorg en behandelingsmogelijkheden, publieke opinie en maatschappelijke discussies van de afgelopen zestig

²³ Judith Butler, *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity* (New York: Routledge, 2007).

²⁴ Jules Gill-Peterson, *Histories of the Transgender Child* (Londen: University of Minnesota Press, 2018).

²⁵ Riley Snorton, *Black on Both Sides: A Racial history of Trans Identity* (Londen: University of Minnesota Press, 2017).

²⁶ Emily Skidmore, *True Sex: The Lives of Trans Men at the Turn of the 20th Century* (New York: New York University Press, 2017).

²⁷ Susan Stryker, *Transgender History: The Roots of Today's Revolution* (New York: Sealpress, 2008).

²⁸ Paul Vennix, *Travestie in Nederland en Vlaanderen* (Delft: Eburon Uitgeverij, 1997).

²⁹ *Travestie in Nederland en Vlaanderen* - Paul Vennix, 2022 (https://eburon.nl/product/travestie_in_nederland_en_vlaanderen/). Geraadpleegd op 25 februari 2022.

³⁰ Lotte van de Pol en Rudolf Dekker, *Vrouwen in mannenkleden: een geschiedenis van de vrouwelijke travestie* (Amsterdam: Wereldbibliotheek, 1989).

³¹ Alex Bakker, *Transgender in Nederland: Een buitengewone geschiedenis* (Amsterdam: Boom, 2018).

jaar. Bakker ging hierbij ook in gesprek met een aantal sleutelfiguren, gaande van psychologen tot artsen en politici. Daarnaast laat hij ook de transgender personen die deze geschiedenis hebben beleefd zelf aan het woord. Zeer recent, in 2020, verscheen van dezelfde auteur dan weer *Een halve eeuw transgenderzorg aan de VU*.³² Hierin bespreekt hij de ontwikkeling vanaf de vroege jaren '70 van de medische zorg bij het VU-genderteam op hormonaal, chirurgisch, psychologisch en maatschappelijk vlak. Over Frankrijk publiceerde Maxime Foerster het werk *Elle ou lui? Une histoire des transsexuels en France* in 2007.³³ Foerster bespreekt een aantal pioniers, waaronder Michel-Marie Poulain en Marie André Schwidenhammer. Daarnaast komt ook de geboorte van de transgender cabaretcultuur aan bod. Zijn werk bevat bovendien ook tal van documenten die de problemen van transseksualiteit illustreren.³⁴

Hoewel er dus internationaal gezien al inspirerende werken zijn verschenen, weten we bijzonder weinig over de Belgische casus. Binnen België zijn er namelijk nog maar enkele werken verschenen die focussen op transonderzoek en transgeschiedenis. Zo verscheen in 2006 het doctoraat van de sociaal wetenschapper Joz Motmans *De transgenderbeweging in Vlaanderen en Brussel in kaart gebracht: organisatiekenmerken, netwerken en strijdpunten*.³⁵ Zijn onderzoek wil enerzijds het landschap van transgenderorganisaties anno 2004-2006 in kaart brengen, anderzijds wil het een aanzet leveren tot gelijke kansen voor transgender personen en hun noden schetsen. Verder publiceerde Paul Borghs in 2015 *Holebipioniers: een geschiedenis van de holebi- en transgenderbeweging in Vlaanderen*.³⁶ Aan de hand van getuigenissen schetst Borghs een geschiedenis van de emancipatiestrijd van holebi's en transgender personen in Vlaanderen, waarbij hij aandacht heeft voor zowel de maatschappelijke context als de internationale ontwikkelingen en het dagelijks leven van deze minderheidsgroepen. Toch was het wachten op de thesis geschreven door Karen Vervae, *De eerste stappen in de georganiseerde transgender-hulpverlening in België. De "Belgische Genderstichting" (1984-2007)* voor er een eerste werk bestond dat exclusief gericht was op transgeschiedenis in België.³⁷ Haar onderzoek focust op de Belgische Genderstichting, specifiek op transgender-hulpverlening.

De historische werken die bestaan over de transgeschiedenis van België, hoewel zeer belangrijk en vernieuwend, beperken zich vooral tot institutionele perspectieven en zijn eerder descriptief van aard. De voornoemde auteurs hanteren bijna allemaal een *top-down* perspectief waarin de *agency* van trans personen zelf buiten het bestek van het onderzoek valt. Nochtans is er in de internationale literatuur al geschreven over trans personen die het medisch kader strategisch inzetten om toegang tot medische interventie te vergemakkelijken, wat aantoont dat er wel degelijk sprake is van *agency*.³⁸ Het is dan ook mijn ambitie om met deze thesis dit hiaat in de geschiedschrijving op te vullen. Mijn masterproef focust namelijk op de geschiedenis van de ervaringen van transgender personen in Vlaanderen van 1950 tot

³² Alex Bakker, *Een halve eeuw transgenderzorg aan de VU* (Amsterdam: Boom, 2020).

³³ Maxime Foerster, *Elle ou lui? Une histoire des transsexuels en France* (Parijs: La Musardine, 2007).

³⁴ Foerster, *Elle ou lui?*

³⁵ Joz Motmans, *De transgenderbeweging in Vlaanderen en Brussel in kaart gebracht: organisatiekenmerken, netwerken en strijdpunten* (Antwerpen: Universiteit Antwerpen, Steunpunt Gelijkenkansenbeleid, 2006).

³⁶ Paul Borghs, *Holebipioniers een geschiedenis van de holebi- en transgenderbeweging in Vlaanderen* (Antwerpen: 't Verschil, 2015).

³⁷ Karen Vervae, "De eerste stappen in de georganiseerde transgender-hulpverlening in België. De "Belgische Genderstichting" (1984-2007)", UGent departement Gender en Diversiteit, 2018.

³⁸ Austin H. Johnson, "Rejecting, reframing, and reintroducing: trans people's strategic engagement with the medicalisation of gender dysphoria", *Sociology of Health and Illness*, Vol. 41, nr. 3 (2018): 1-16.

heden. Mijn onderzoeksvraag luidt: “Hoe werd de ontwikkeling van medische transgenderzorg ervaren door trans personen zelf, in Vlaanderen van 1950 tot heden?”. Door te focussen op de ervaringen van trans personen zelf en te vertrekken vanuit een *bottom-up* perspectief, probeer ik de *agency* van trans personen in beeld te brengen. Deze grote aandacht voor het concept *agency* is een poging om het tot nu toe overheersende *top-down* narratief te corrigeren. Door de *agency* van de trans personen zelf expliciet centraal te stellen, is deze thesis bovendien complementair aan het medische narratief. De bedoeling is om aandacht te hebben voor de manieren waarop trans personen zelf omgingen – of niet omgingen – met de bestaande hulpverlening. Ook niet-medische interpretaties komen hierbij aan bod. Deze thesis vervult met deze focus niet alleen pionierswerk voor de Vlaamse casus, maar eveneens op internationaal vlak. Ook de inhoudelijke focus op de manieren waarop trans personen zelf omgingen met, en betekenis toedichtten aan, het ontstaan van medische hulpverlening is een aanvulling op de bestaande internationale historiografie.

Theoretisch kader: Bronnen, methode en concepten

Het bronnencorpus van deze thesis bestaat zowel uit geschreven als mondelinge bronnen. De geschreven bronnen zijn opgesteld door trans personen zelf, namelijk autobiografieën en lezersbrieven. Zo zijn er een zevental autobiografieën in het bronnenbestand van deze thesis opgenomen. Het gaat concreet om *Dagboek van een transseksueel* (1975) door Son Snelders en Steven de Batselier, *Priscilla: ik was een man* (2003) door Liesbeth Coymans, *Kijk mama, ik dans: 's lands bekendste transseksueel vertelt* van Vanessa Van Durme, *Aan de achterkant was alles in orde: een meisje wordt man* (2014) van Samuel Dali de Schepper, *Casablanca voorbij* (2017) van Corinne van Tongerloo, *Van Dirk naar Diede: eindelijk thuis* (2019) van Diede Meyvis en *Transgewijs: Een transitie zonder Happy End* van Vincent Verwimp (2021). Dit bronnenbestand werd aangevuld met autobiografie van een bekendere Vlaming, *Eindelijk vrouw* (2019) van Bo van Spilbeeck.³⁹

Naast de voornoemde autobiografieën zijn ook een vijftal getuigenissen uit *Het transgenderboek* geanalyseerd. Deze getuigenissen komen van vijf Vlaamse transgender mannen en vrouwen van verschillende leeftijden. Omdat de ervaringen en herinneringen in deze autobiografieën altijd vanuit een hedendaags perspectief neergeschreven werden en betekenis kregen tegen de achtergrond van latere levenservaringen, wordt in deze thesis aandacht geschonken aan zowel de historische als levenshistorische context.⁴⁰ Concreet zeggen autobiografieën niet alleen iets over de individuele geschiedenis van een persoon, maar ook over de collectieve herinnering van de transgemeenschap.

---

³⁹ Son Snelders en Steven de Batselier, *Dagboek van een transseksueel* (Kapellen: Uitgeverij de Nederlandsche boekhandel, 1975); Liesbeth Coymans, *Priscilla: ik was een man* (Antwerpen: Standaard, 2003); Vanessa Van Durme, *Kijk mama, ik dans: 's lands bekendste transseksueel vertelt* (Leuven: Uitgeverij Van Halewyck, 2006); Samuel Dali de Schepper, *Aan de achterkant was alles in orde: een meisje wordt man* (Berchem: uitgeverij EPO, 2014); Linda Asselbergs en Corinne van Tongerloo, *Casablanca voorbij* (Antwerpen: Kartonnen dozen, 2017); Diede Meyvis, *Van Dirk naar Diede: eindelijk thuis* (Puurs: Create My Books & Shop My Books, 2019); Vincent Verwimp, *Eindelijk thuis: Een transitie zonder Happy End* (Amsterdam: Brave New Books, 2021); Bo van Spilbeeck, *Eindelijk vrouw* (Antwerpen: Horizon, 2019).

⁴⁰ Mirjam Janett, Andrea Althaus, Marion Hulverscheidt, Rita Gobet, Jürg Streuli en Flurin Condrau, “Doctors, families and the industry in the clinic: the management of ‘intersex’ children in Swiss paediatric medicine (1945-1970)”, in *Medical history* Vol. 65 nr. 3 (2021), 286-305.

Het tweede grote luik van de geschreven bronnen in deze thesis zijn jaarverslagen en lezersbrieven. Het gaat om acht jaarverslagen van de *Belgische Genderstichting*, gepubliceerd tussen 1985 en 1996. De lezersbrieven maken dan weer deel uit van het tijdschrift, de *Nieuwsbrief*, van de *Belgische Genderstichting*. In deze lezersbrieven konden trans personen hun zorgen, vragen of gewoon hun verhaal brengen. Naast de verslagen en brieven zijn ook andere archiefdocumenten van de *Belgische Genderstichting* geraadpleegd. De meeste van deze bronnen zijn te vinden in het AMSAB in Gent, waar het fonds Suzan Daniel de weinige bronnen over transgeschiedenis heeft proberen samenbrengen.

Naast de geschreven bronnen maak ik gebruik van *Oral History*. Vier interviews schenken inzicht in de ervaringsgeschiedenis van de transgender personen zelf en hun gemeenschap. Ik interviewde vier Vlaamse transgender vrouwen, tussen twintig en zeventig jaar oud. Initieel hoopte ik zelf op een groter aantal interviews. Het vinden van vertellers bleek echter een moeilijk proces omwille van verschillende redenen. Zo gaven veel transgender personen aan dat hun transitie een afgerond proces was waar ze liever niet meer over spraken. Anderzijds gaven verschillende trans personen ook aan dat ze overbevraagd zijn als studieobject en daarom niet meer ingaan op de vraag. Een derde bijkomende factor was de naslag van de coronapandemie waardoor zeker de oudere generatie afhoudende was om in te gaan op het interviewvoorstel. De geïnterviewde personen vond ik door het contacteren van verschillende transgender hulpgroepen enerzijds en via het aanspreken van mijn ruimer sociaal netwerk anderzijds. Opvallend is dat zowel bij de autobiografieën als bij de interviews openomen in het bronnenbestand er een dominantie is van trans vrouwen. De stem van de transman is opvallend ondervertegenwoordigd. Toch heeft het gebruikte bronnenbestand van deze thesis één gemene deler: het zijn bronnen geproduceerd door trans personen zelf. Mijn ambitie is dan ook om de stem van transpersonen, die tot nu toe afwezig blijft in de historiografie, te laten weerklinken.

Passend bij dit bronnenbestand, zijn de methodes van deze thesis discoursanalyse enerzijds en mondelinge geschiedenis anderzijds. Discoursanalyse is toegepast op de lezersbrieven van de *Nieuwsbrief* van de *Belgische Genderstichting* en de jaarverslagen, alsook op de autobiografieën. Deze methode laat toe om inzicht te verwerven in de samenhang tussen taal, identiteit en macht. Zo wil ik achterhalen hoe in de bronnen de arts-patiëntrelatie zich doorheen de tijd ontwikkelde. Met discoursanalyse is het mogelijk om achterliggende denkkaders bloot te leggen. Zo kan gekeken worden of bijvoorbeeld de idee overheerste dat de geest aan het lichaam, of het lichaam aan de geest, moest worden aangepast. Ook sociale en culturele veranderingen kunnen met discoursanalyse achterhaald worden. Deze methode kan dus ingezet worden om zowel discursieve verschuivingen als continuïteiten te ontdekken in het denken over medische zorg voor transgender personen en de beleving van transgender personen.⁴¹ Hoe de bronnen zich verhouden tot hun maatschappelijke, sociale en medische context van de tijd komt ook aan bod. Dit is wat Marnix Beyen, geïnspireerd door Norman Fairclough, onderscheidt als het derde niveau of de studie van sociale praktijken, de historische context. Dit valt buiten de discoursanalyse maar moet er wel altijd aan gekoppeld zijn.⁴²

⁴¹ Marnix Beyen, *De taal van de geschiedenis: Hoe historici lezen en schrijven* (Leuven: Universitaire Pers Leuven), 36-37.

⁴² Beyen, *De taal van de geschiedenis*, 38.

Door de methode van *Oral History* toe te passen en interviews af te nemen is het mogelijk een inkijk te krijgen in de emoties en ervaringen van trans personen. Zoals Alessandro Portelli stelt, laat mondelinge geschiedenis toe niet zo zeer de feiten maar wel de betekenisgeving te achterhalen.⁴³ *Oral History* laat toe om te achterhalen welke betekenis trans personen geven aan hun transitie, hun diagnose et cetera. Hierin ligt de kracht van *Oral History* en juist daarom is het een geschikte methode voor dit onderzoek. Daarnaast is trans (nog steeds) een taboeonderwerp waarover weinig gesproken en geschreven is. Mondelinge geschiedenis biedt een mogelijkheid om via interviews de waardevolle kennis bij trans personen te verzamelen en zelf de bronnen “te creëren”. Tot slot laat deze methode toe om het dominante historiografische *top-down* narratief uit te dagen en de *agency* van transpersonen zelf in beeld te brengen.

Zo past deze thesis in de lijn van andere *oral history* projecten die, zoals Elspeth H. Brown stelt: “*promises activists, scholars, and community members access to trans people’s own narratives, rather than the medical or juridical discourses that have shaped the production of much scholarship about trans lives.*”⁴⁴ Net zoals in enerzijds *The New York City Trans Oral History Project* van 2015, een project dat probeert “*to portray experiences from the perspective of folks who live them*” en anderzijds het *Transgender Oral History Project Tretter Collection*, een project dat “*gathers and preserves transgender voices and experiences in the Upper Midwest*”, is de drijfkracht van deze thesis ook “*history from the bottom up*”, of een sociale geschiedenis die het leven van mensen in de trans gemeenschap in beeld wil brengen.⁴⁵ Zoals Brown stelt: “*Trans oral history is motivated by the same imperatives that gave rise first to feminist oral history projects concerning cis women, lesbians, and gay men: representing the world from the standpoint of marginalized subjects, using radical and democratic methods that account structures of power, including between narrator and interviewee. We have benefit of doing this work in the wake of both materialist feminist attention to voice and the post-structuralist feminist focus on discourse and power. Working with these two important legacies, contemporary oral history and archives projects promise to transform trans history.*”⁴⁶

Er is gekozen voor een *semi-structured* interview waarin verschillende relevante thema’s op voorhand bepaald zijn. De thema’s van het interview hadden een chronologische opbouw met per thema meer concrete *open-ended* vragen, hetgeen flexibiliteit binnen het interview toeliet. De interviews bestonden telkens uit tien grote thema’s waarbij per thema een aantal concrete, open deelvragen (ongeveer vijf) voorbereid waren. De intentie was om een logische en chronologische opbouw te hanteren beginnende bij gemakkelijke vragen over de jeugd van de geïnterviewde tot de persoonlijke en moeilijkere vragen waaronder hun hoop voor de toekomst.⁴⁷

⁴³ Alessandro Portelli, *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories: Form and Meaning in Oral History*, (New York: Suny Press, 1991) 36.

⁴⁴ Elspeth H. Brown, ‘Trans/Feminist Oral History’, *Transgender Studies Quarterly*, Duke University Press, Volume 2 nr. 4 (2015) 666.

⁴⁵ Brown, ‘Trans/Feminist Oral History’, 667.

⁴⁶ Brown, ‘Trans/Feminist Oral History’, 669.

⁴⁷ Beth L. Leech, ‘Asking Questions: Techniques for Semistructured Interviews’, *Political Science & Politics* Vol. 35 nr. 4 (2002).

Structuur

Centraal in deze thesis staat het concept *agency* waarbij een *bottom-up* perspectief gehanteerd wordt. Deze thesis zal dan ook in vier hoofdstukken focussen op verschillende vormen van *agency*. De opdeling is zowel thematisch al chronologisch.

Het eerste hoofdstuk getiteld '*De autobiografie als interactie: trans personen, samenleving en zorg*' focust op de autobiografie als brontype. Welke methodologische implicaties hebben autobiografieën als historische bronnen? Daarnaast volgt ook een schets van het ontstaan van de transgender autobiografie als een specifiek genre. Vervolgens wordt dieper ingegaan op de motivatie van transgender personen om autobiografieën te schrijven. Tot slot komt ook de interactie tussen transgender personen en artsen in autobiografieën aan bod.

In het eerste hoofdstuk komen enkele generatieverschillen in de autobiografieën naar boven. Dit vormt de aanleiding van het tweede hoofdstuk getiteld '*Travestie – Prostitutie als vrijhavens in de naoorlogse periode*'. De focus ligt op hoe verschillende plaatsen werden ervaren en herinnerd door trans personen. Vier paragrafen schenken aandacht aan verschillende plekken waar transgender personen in de naoorlogse periode zichtbaar waren en zichzelf konden zijn. Zo wordt er gekeken naar theater tijdens de kindertijd, gevolgd door het travestietheater als ontdekking van de transidentiteit. Vervolgens wordt aandacht geschonken aan het ontstaan van een internationale gemeenschap rondom de travestietheaters. Tot slot kijkt de laatste paragraaf van dit hoofdstuk naar prostitutie als plek van financiële vrijheid.

Het derde hoofdstuk '*De grens over op zoek naar een "juist" lichaam*' schenkt aandacht aan het oversteken van grenzen en *agency*. Dit hoofdstuk bestaat uit twee luiken. Het eerste luik focust op de zoektocht naar zorg. Een eerste paragraaf concentreert zich op de zorg in België en hoe trans personen hier op grenzen botsten. Vervolgens schenkt een tweede paragraaf aandacht aan transgender personen die de geografische grenzen overstaken op zoek naar zorg in het buitenland. Een tweede luik schenkt aandacht aan identificatie en representatie. Hierbij wordt gekeken naar hoe trans personen op zoek gingen naar voorbeeldfiguren, waarvoor ze in deze periode vaak over de grens heen moesten kijken.

Een vierde en laatste hoofdstuk '*Trans* formerende zorg, zoektocht, vraag en onderhandeling naar zorg*' werpt een blik op het ontstaan en de verdere vormgeving van de zorg van onderuit. Dit hoofdstuk volgt de opbouw van het voorgaande hoofdstuk in twee luiken. Een eerste luik schenkt aandacht aan de uitbouw van de zorg in België en de rol die trans personen hierin vervulden. Hier wordt het ontstaan van de genderteams besproken, de verdere vormgeving van de zorg en de rol van de Belgische Genderstichting. Het tweede luik focust opnieuw op representatie en identificatie.

Hoofdstuk I: De autobiografie als interactie: trans personen, samenleving en zorg

Dit eerste, inleidende hoofdstuk focust op de transgender autobiografie. De autobiografie is een moeilijk brontype, dat door historici met kritiek is onthaald. Een eerste paragraaf schenkt daarom aandacht aan een aantal methodologische implicaties van de autobiografie als bron. Vervolgens schets ik de geschiedenis van de transgender autobiografie. Daarna wordt dieper ingegaan op de motivatie van transgender personen. Waarom gingen Vlaamse transgender personen over tot het schrijven van hun autobiografie en is er een verschuiving in de motivatie te vinden bij opeenvolgende generaties? Tot slot focust een laatste paragraaf op de autobiografie als een plaats van interactie tussen transgender personen en artsen. In veel van de autobiografieën was namelijk een voor- en of nawoord van artsen aanwezig. Vertelt dit iets over de relatie tussen de trans persoon en zorgverleners?

De autobiografie als genre

Penny Summerfield wees in het werk *Histories of the Self: Personal Narratives and Historical Practice* dat historisch onderzoek op basis van de autobiografie gepaard gaat met een aantal moeilijkheden of implicaties specifiek aan het genre.⁴⁸ Volgens haar was een kritische analyse van zaken zoals authenticiteit, herinnering, geheugen, identiteit en subjectiviteit cruciaal.

Een eerste moeilijkheid: kan een autobiografie inzicht geven in “de waarheid”? De Franse criticus Philippe Lejeune introduceerde in de jaren ‘70 het concept van het ‘autobiografische pact’. Volgens hem was dit een overeenkomst tussen de schrijver en hun publiek dat de autobiografie de waarheid vertelt.⁴⁹ Anders dan bij een roman verwachten de lezers dat het verhaal dat gebracht wordt in een autobiografie “waar” is.⁵⁰ Talrijke historici gebruiken de autobiografie dan ook als een bron die inzicht kan geven over feiten, ervaringen en de sociale wereld zowel de schrijver als de bredere samenleving. Deze bronnen bevatten namelijk een veelheid aan details over het sociale leven uit het verleden, die in andere bronnen niet of moeilijker te vinden zijn.

Hoewel Sidonie Smith en Julia Watson het autobiografisch pact erkennen, benadrukken zij dat de wisselwerking tussen geheugen en ervaring betekent dat gebeurtenissen nooit exact worden neergeschreven zoals ze hebben plaatsgevonden. Zij stellen dat de autobiografie eerder dan feiten subjectieve waarheden biedt. Zo kunnen autobiografieën wel ingezet worden als bron om inzicht te geven in ervaringen en de betekenisgeving, maar zijn ze niet geschikt voor feitelijk onderzoek. Ook in deze thesis ligt de nadruk op betekenisgeving – op representaties eerder dan realiteiten. Naast *subjectief* is het genre ook *selectief*. Autobiografen lichten bepaalde dimensies van hun leven uit die zij de moeite waard vinden om neer te schrijven. Ze brengen een bepaald narratief en een bepaalde

---

⁴⁸ Penny Summerfield, *Histories of the self: personal narrative and historical practice* (New York: Routledge, 2019), 78.

⁴⁹ Martina Wagner-Egelhaaf, ‘Introduction: Autobiography/ Autofiction Across Disciplines’, in *Handbook of Autobiography/ Autofiction*, onder redactie van Martina Wagner-Egelhaaf (Boston: De Gruyter, 2019), 1-11.

⁵⁰ Summerfield, *Histories of the self*, 78.

representatie van het zelf. Dit is een proces dat zowel bewust als onbewust plaatsvindt.⁵¹ Daarom moet kritisch gekeken worden naar wat wel of juist niet gezegd wordt.

Smith en Watson zien de autobiografie ook als een ‘historisch gesitueerde praktijk van zelfrepresentatie’. Dit impliceert dat het genre van de autobiografie zelf onderhevig is aan veranderingen doorheen de tijd. De autobiografie verandert samen met de maatschappelijke context waarin ze geproduceerd wordt. De autobiografie heeft ook een retrospectief karakter en wordt gevormd door twee momenten in de tijd die hun creatie bepalen: het moment waarop ze worden geschreven en de periode in het verleden waarover ze schrijven. Deze diachrone relatie zorgt voor spanningen in de autobiografie. Zo is er een spanning tussen de twee punten in de tijd alsook tussen twee “personal subjectivities”, het hedendaagse zelf en het zelf uit het verleden.⁵² Ook in deze thesis zal dit een aandachtspunt vormen.

De transgender autobiografie

In deze paragraaf wordt dieper ingegaan op het ontstaan van de transgender autobiografie. Naast de hierboven genoemde methodologische implicaties, zijn er namelijk ook enkele specifieke eigenschappen van trans autobiografieën als genre. Zoals reeds beschreven door Brett Genny Beemyn, hebben transgender individuen autobiografieën gepubliceerd of laten publiceren in de voorbije tachtig jaar.⁵³ Dit niet alleen om hun levensverhaal te vertellen of te verduidelijken, maar ook om anderen te onderwijzen om zo meer acceptatie te verkrijgen voor de groep waartoe ze behoren. Veel van de vroege autobiografieën werden geschreven door *transseksuele* vrouwen wier genderidentiteit door en in de pers was onthuld.

De vroegste autobiografieën werden voornamelijk door Europeanen gepubliceerd. Het eerste bekende voorbeeld is het verhaal van Lili Elbe, een Deense schilderes die in de jaren '20 een reeks genderbevestigende operaties onderging. Kort voor haar dood in 1931 werd haar verhaal bekend en veroorzaakte het een ware mediasensatie in Europa. Om een nauwkeuriger en correcter beeld van haar leven te geven dan de populaire voorstelling in de media, vroeg ze haar vriend Ernst Ludwig Hathorn Jacobson een boek te schrijven gebaseerd op haar dagboekantekeningen, brieven en gedicteerde teksten. In 1933 publiceerde hij *Man into Woman: An Authentic Record of a Change of Sex* onder het pseudoniem Niels Hoyer.

Hierna is het wachten tot 1954 eer er een volgende soortgelijke autobiografie verscheen. *Roberta Cowell's Story by Herself* is het verslag van de eerste Britse trans vrouw die een vaginoplastie onderging in 1951 en vervolgens ook wettelijk als vrouw erkend werd. Haar transitie haalde de voorpagina's van de Britse kranten. Ook het boek *But for the Grace: The True Story of a Dual Existence* van Robert Allen werd in hetzelfde jaar gepubliceerd. Hierin beschreef Allen hoe ze als een van de eerste in Groot-Brittannië officieel van geslacht veranderde en legaal met een vrouw huwde. Allen verklaarde geen

⁵¹ Summerfield, *Histories of the self*, 79-80.

⁵² Summerfield, *Histories of the self*, 80.

⁵³ Genny Beemyn, 'A Presence in the Past: A Transgender Historiography', *Journal of Women's History*, Volume 25 nr. 4 (2013), 115.

hormonen of operatie te hebben ondergaan. Vermits de ongekende publiciteit die de bekende Amerikaanse actrice en zangeres Christine Jorgensen genoot vanaf 1952 is het niet verwonderlijk dat haar levensverhaal, dat verscheen in 1967, een van de meest bekende transseksuele autobiografieën was uit de vroegere periode. Volgend op het succes van Jorgensens werk ontstond van het midden van de jaren '70 tot de vroege jaren '80 een golf van autobiografieën van bekende, succesvolle transseksuele vrouwen zoals die van Jan Morris *Conundrum* (1974), Canary Conn *Canary* (1974), April Ashley *Odyssey* (1982) en Renée Richard *Second Serve* (1983). Voor de jaren 1990 was het enige complete verhaal geschreven door een trans man het werk van Mario Martino *Emergence: A Transsexual Autobiography* (1977).⁵⁴

Terwijl de bekendere autobiografieën van bijvoorbeeld Jorgensen en in de jaren '70 ook van Jan Morris (*Conundrum*, 1974), Renée Richards (*Second Serve*, 1983) en in mindere mate Nancy Hunt (*Mirror Image*, 1978) de aandacht vestigden op de ervaringen van trans vrouwen, betekende het gebrek aan gepubliceerde autobiografieën van trans mannen dat hun ervaringen en levens grotendeels onzichtbaar bleven. Deze trend kent de laatste jaren echter een ommekeer. Steeds meer trans mannen beginnen hun eigen verhaal neer te pennen in de vorm van autobiografieën. Niet alleen was deze evolutie belangrijk om een balans te krijgen tussen de verhalen van trans mannen en vrouwen, het leidde eveneens tot een grotere erkenning van de diversiteit van transgender identiteiten.⁵⁵

Daarnaast valt er ook een evolutie op te merken inzake de sociale status van de auteurs. In de jaren '90 werden de werken meer politiek van aard. Denk bijvoorbeeld aan Kate Nornsteins collectie van persoonlijke essays, het performance werk *Gender Outlaw* en Leslie Feinbergs semi- autobiografische *Stone Butch Blues*. De auteurs van deze werken vochten voor transgender rechten en stelden binaire gender categorieën in vraag.⁵⁶ Beemyn stelde dat steeds meer uitgevers interesse toonden in transgender boeken, onder invloed van de populariteit van eerdere werken in het genre, de opkomst van een transgender politieke en sociale beweging, en de groeiende zichtbaarheid van de transgender gemeenschap. Dit zorgde ervoor dat een ongekend aantal transgender autobiografieën gepubliceerd werd eind jaren '90 en begin jaren 2000.⁵⁷ De autobiografieën van Vlaamse trans personen passen dus in een langere, internationale traditie die met wat vertraging ingang vond in onze contreien.

Waarom de autobiografie?

Wat gaven transgender personen zelf aan als reden voor het schrijven en publiceren van hun verhaal? Is de evolutie naar een meer politiek narratief hier ook aanwezig? Dagen recentere Vlaamse autobiografieën de binaire categorieën uit, net zoals Beemyn opmerkte?

⁵⁴ Beemyn, 'A Presence in the Past: A Transgender Historiography', 115.

⁵⁵ Brett Genny Beemyn, "Autobiography, Transsexual", in *glt Encyclopedia*, (http://www.gltqarchive.com/literature/autobio_transsexual_L.pdf).

⁵⁶ Brett Genny Beemyn, "Autobiography, Transsexual", in *glt Encyclopedia*, (http://www.gltqarchive.com/literature/autobio_transsexual_L.pdf).

⁵⁷ Beemyn, 'A Presence in the Past: A Transgender Historiography', 117.

Son Snelders, die de eerste Vlaamse trans autobiografie schreef, om zijn verhaal te vertellen, wilde met zijn boek vooral aantonen dat transseksuelen niet *pervers* zijn en een trans persoon ook niet een homoseksueel is die zichzelf miskent. De achterflap van zijn boek stelt dat hij er met *een onwrikbare zekerheid van overtuigd [was] dat hij in zijn lichaam niet thuis hoort*.⁵⁸ Hij wil zich vooral loskoppelen van het perverse stigma waarmee de transgender gemeenschap te kampen had.

In een van de eerste Vlaamse autobiografieën van een trans vrouw uit 2003 geeft Priscilla in haar inleiding haar motivatie om haar verhaal te vertellen aan: *“Omdat ik wil laten zien dat transseksualiteit niet altijd een synoniem hoeft te zijn van miserie, pijn, eenzaamheid en marginaliteit. Omdat ik wil aantonen dat het mogelijk is om als transseksueel een normaal, gelukkig leven te leiden.”*⁵⁹ Uit dit citaat kan een wil tot normalisering worden afgeleid. Ook in haar epiloog komt een gelijkaardige motivatie naar voren. Zo sluit ze af: *“Ik kan alleen vertellen hoe ik het zie, hoe ik het heb gedaan en ik beweer niet dat wat ik zeg altijd de enige echte waarheid is. Maar ik vrees dat, als ik niet op een bepaald moment naar buiten was gekomen en ervoor had gevochten, transseksualiteit in dit land nog altijd een marginaal verschijnsel zou zijn”*.⁶⁰ Verder stond ook nog te lezen: *“Ik hoop dat ik het beeld dat veel mensen van transseksualiteit hebben op een positieve manier heb kunnen bijsturen.”*⁶¹ Met haar levensverhaal wou ze het heersende negatieve beeld counteren door een *duidelijke, eerlijke en concrete beeld van transseksualiteit en geslachtsverandering* te schetsen.⁶² Ze wil duidelijk met haar autobiografie een verandering teweeg brengen.

In een latere autobiografie uit 2019, *Van Dirk naar Diede: eindelijk thuis!* beschrijft Diede in haar nawoord de twee doelen van haar boek. Het zou enerzijds een soort zelf-therapie zijn. Zo gaf ze te kennen dat het neerschrijven *bevrijdend* werkte, soms *helend* maar ook *emotioneel*. Haar ervaringen zaten naar eigen zeggen opgesloten in haarzelf en ze gaf aan dat ze na het schrijven een zware last kwijt was, dat de rugzak was leeggeschud. Ze sloot haar relaas af met de woorden: *“Dat doet deugd, dat doet écht deugd!”*⁶³ Een tweede grote doel was met haar *persoonlijke verhaal andere (transgender) mensen, jong én oud te kunnen bereiken en misschien zelfs te kunnen helpen*.⁶⁴ Hier is een andere toon aanwezig dan in de twee voorgaande besproken autobiografieën. De wil tot normalisering en het counteren van de stigma's is hier veel minder sterk tot niet aanwezig. Wel heeft ze explicieter aandacht voor de mentale gezondheid van transgender personen en meer specifiek jongeren. Uit het Belgische onderzoek 'Leven als transgender' dat 244 transgender personen bestudeerde, bleek dat zelfmoordgedachten en -pogingen zeer vaak voorkomen, ongeacht of trans personen al dan niet in de verkozen genderidentiteit leven. Ze kwamen tot volgende cijfers: 62% speelde ooit met de gedachte aan zelfmoord en 22% ondernam minstens één zelfmoordpoging.⁶⁵ Het is tegen deze achtergrond dat volgend citaat van Diede begrepen kan worden: *“Ik wil mijn verhaal delen met mensen die ook anders zijn en niet beantwoorden*

⁵⁸ Snelders en de Batselier, *Dagboek van een transseksueel*.

⁵⁹ Cooymans, *Priscilla*, 15.

⁶⁰ Cooymans, *Priscilla*, 158.

⁶¹ Cooymans, *Priscilla*, 158.

⁶² Cooymans, *Priscilla*, 18.

⁶³ Meyvis, *Van Dirk naar Diede*, 183.

⁶⁴ Meyvis, *Van Dirk naar Diede*, 183.

⁶⁵ Transgender Infopunt: mentaal welzijn, 2022 (<https://transgenderinfo.be/m/leven/gezondheid/mentaal-weerbaar/>). Geraadpleegd op 30 mei 2022.

aan de gangbare maatschappelijke norm. Vooral jonge transgendermensen hoop ik kracht te geven, een bron voor ze te zijn waar zij energie uit kunnen putten om zich helemaal te ontplooiën om op hun beurt weer anderen ook nieuwe kracht te geven. Want ook in 2019 zijn er nog altijd transgenders die in wanhoop dat dood zoeken omdat ze met hun leven niet op het hun voorbestemde spoor geraken. Omdat ze vruchteloos smeken om steun en begrip bij familie en vrienden.”⁶⁶

Deze nieuwe trend valt ook op bij Samuel. Hij hoopte met zijn autobiografie andere transgender personen te kunnen bereiken, maar verder ook hulpverleners of mensen uit de ruimere omgeving: *“Als ervaringsdeskundige wil ik met mijn levensverhaal een overzichtelijk beeld scheppen en andere zoekenden helpen tijdens hun queeste. Ook voor hulpverleners, familie of ‘vrienden van’ kan het een leidraad zijn.”⁶⁷* Daarnaast wil hij ook de leefwereld van een transgender persoon schetsen en hij nodigt anderen expliciet uit hierin mee te stappen: *“Ik neem je mee in de gevoelswereld van transgenders en toon de taaië innerlijke strijd die jaren kan woeden. Ik schets de volledige transitie en de verschillende ingrepen, de hele weg naar vervolmaking.”⁶⁸* Naast tips en trucs, ludieke anekdotes, kommer en kwel wil hij ook de hoopgevende boodschap geven dat *er een lichtpunt is in de zoektocht naar jezelf.*⁶⁹ Ook hier kan dit laatste als een verwijzing naar de mentale gezondheid van trans personen gelezen worden.

De vorige twee voorbeelden zijn geen uitzondering. De aandacht voor mentaal welzijn groeit, wat een weerslag heeft op autobiografieën. Vorig jaar nog verscheen *Transgewijs, Een transitie zonder Happy End* van Vincent Verwimp.⁷⁰ Hij wou met zijn boek voor het eerst de keerzijde van de medaille, van het transitieproces, in beeld brengen. Waar de reeds bestaande autobiografieën een dominerend positief verhaal brachten brengt hij een negatief tegennarratief. Hij wees in een interview op het taboe dat binnen de transgemeenschap zelf heerst om niet te spreken over de negatieve kant van de transitie. Met zijn boek hoopte hij ander transgenders die voor de keuze van transitie staan te verwittigen voor de eventuele negatieve ervaringen. Daarnaast wou hij aan anderen, die zelf geen transgender zijn, laten zien hoe zijn zorgweg is verlopen en met welke obstakels hij te kampen kreeg.⁷¹

Worstelingen van de transgemeenschap lijken dus een invloed te hebben op autobiografieën van individuen. Waar transgender auteurs vroeger het stigma en de negatieve beeldvorming probeerden tegen te gaan, willen recentere boeken eerder de mentale gezondheid bevorderen of benadrukken. Deze verschuiving toont dat, zoals Smith en Watson beargumenteerden, de autobiografie gezien moet worden als een historisch gesitueerde praktijk, waarbij de inhoud niet losstaat van verschuivingen in de maatschappij.⁷² Verder valt op dat in de vroege autobiografieën nog een sterk binair denken in strikt mannelijke of vrouwelijke rollen aanwezig was. Daarnaast domineerde ook het narratief dat elke medische ingreep een trede hoger was dan de vorige om het gewenste geslacht te bekomen. In de

⁶⁶ Meyvis, *Van Dirk naar Diede*, 7-8.

⁶⁷ de Schepper, *Aan de achterkant was alles in orde*, 9.

⁶⁸ de Schepper, *Aan de achterkant was alles in orde*, 9.

⁶⁹ de Schepper, *Aan de achterkant was alles in orde*, 9.

⁷⁰ Vincent Verwimp, *Transgewijs, Een transitie zonder Happy End* (Amsterdam: Brave New Books, 2021).

⁷¹ Niet elk transverhaal is een mooi verhaal, “Antwerpen Leest”, 2022

(<https://www.antwerpenleest.be/nieuws/niet-elk-transverhaal-is-een-mooi-verhaal>). Geraadpleegd op 1 juni 2022.

⁷² Summerfield, *Histories of the self*, 79.

meest recent verschenen werken domineerde echter een andere visie. Zo stelt Samuel Dali de Schepper: *“Een transgender hoeft niet alle ingrepen te ondergaan om man of vrouw te zijn. Een transgender moet ook niet per se hormonen nemen. Man of vrouw zijn is een gevoel, een innerlijke beleving.”*⁷³ Ook dit past bij een bredere trend in de samenleving, waarbij de vaste rollenpatronen van mannen en vrouwen minder strikt geworden zijn.

Interactie tussen “patiënt” en arts

Opvallend was de vaststelling dat in een aantal van de bestudeerde Vlaamse autobiografieën ook een voor- en of nawoord van een arts bevatte. In de oudste autobiografie *Het dagboek van een transseksueel* was bijvoorbeeld zowel het voor- als het nawoord van de hand van de psycholoog Steven de Batselier. Dit was niet zonder reden. Zo verklaarde Snelders in een interview met Zizo-magazine: *“Het was via Steven dat ik het boek kon uitgeven. Geen enkele uitgeverij was geïnteresseerd in het boek omdat transseksualiteit niet bekend was en niemand het zou kopen. Steven heeft ervoor gezorgd dat het boek toch gepubliceerd kon worden.”*⁷⁴ Snelders gaf zo te kennen dat hij de naam en titel van een expert nodig had om te kunnen publiceren. Naast de persoonlijke ervaring was ook een wetenschappelijke duiding nodig om een podium te krijgen voor het boek.

Bij de autobiografie van Priscilla, verschenen in 2003, was ook een voorwoord aanwezig van een dokter, ditmaal van de psychiater en psychotherapeut Dirk De Wachter. Hij stond stil bij de diagnose *‘geslachtsidentiteitsstoornis’*, die de vroegere term transseksualiteit op dat moment verving.⁷⁵ Hij bood antwoorden over de definitie, kenmerken, seksualiteitsbeleving, frequentie, oorzaken en diagnose. Zelf gaf hij aan als psychiater *verheugd* te zijn om met de publicatie *leemtes* te vullen, zoals: *“het schrijnend tekort aan menselijkheid, aan levensverhaal en dikwijls ook aan objectieve informatie die deze fenomenen kunnen plaatsen in een groter geheel”*. *“De grote verdienste van dit boek is”*, zo stelde de Wachter, *“ongetwijfeld dat voor de eerste keer in Vlaanderen een transseksueel openhartig haar levensverhaal kan vertellen”*. Daarnaast stelde hij dat dit boek eindelijk antwoorden aanreikte voor het grote publiek dat zich nog veel vragen stelde bij transseksualiteit.⁷⁶ Hij hoopte dat de getuigenis van Priscilla zou leiden tot een meer realistische en genuanceerde visie op transseksualiteit bij het grote publiek.

Ook bij het boek van Corinne Van Tongerloo uit 2017 was een afsluitend interview met een psychiater, Griet de Cuypere, deel van het boek. Hierin beantwoordde ze gelijkaardige vragen zoals hierboven. In de reader *Het transgender boek* werd aan de hand van elf getuigenissen een beeld geschetst van de diversiteit binnen de transwereld. Hiermee wilden de wetenschappers Guy T’Sjoen en Joz Motmans het beeld in de media dat er maar *één weg, één soort transitie, één medisch traject* is, tegenspreken en juist illustreren dat er veel variaties op het thema zijn.⁷⁷ Ze geven bij de getuigenissen, van Vlaamse maar

⁷³ de Schepper, *Aan de achterkant was alles in orde*, 249.

⁷⁴ *Dossier 40 jaar*, Zizo-Magazine, Gent, 2017, 22.

⁷⁵ Dirk de Wachter, *Voorwoord*, in “Priscilla: ik was een man”, 7-13.

⁷⁶ De Wachter, *Voorwoord*, in “Priscilla: ik was een man”, 7.

⁷⁷ T’sjoen en Motmans en Degryse, *Inleiding: Interview Guy T’Sjoen en Joz Motmans*, in “Het transgenderboek”(Angèle: Antwerpen, 2019), 7.

ook Nederlandse transgender personen, *toegankelijke en deskundige duiding*. Het werk illustreert nogmaals de vaak symbiotische relatie tussen transgender personen en experts.

De relatie in de autobiografieën tussen transgender personen en de artsen heeft ook een ambigue karakter. In de eerste plaats hadden trans personen artsen nodig om hun stigma te kunnen doorbreken. Zonder een *endorsement* en duiding van een arts waren uitgeverijen niet geïnteresseerd. Hier sluimert de idee dat het woord van de trans persoon alleen niet waardevol genoeg was. Ze konden niet spreken zonder ook de stem van de artsen te brengen. Maar dit leek tweerichtingsverkeer. Anderzijds konden artsen geen werken publiceren voor een breed publiek over transsexualiteit of het transgender thema zonder over de ervaringen van trans personen uit te weiden. Hoewel ze elkaar nodig hadden, was er een sterkere afhankelijkheid bij trans personen.

Besluit

In de eerste paragraaf werd stilgestaan bij de methodologische implicaties van de autobiografie als genre in het algemeen. Een tweede paragraaf schonk aandacht aan het ontstaan van de transgender autobiografie in het bijzonder. De opkomst van de trans autobiografie in Vlaanderen past in een langere, internationale traditie. Maatschappelijke veranderingen hadden een impact op de motivaties om autobiografieën te schrijven. Waar trans personen vroeger vooral stigma wilden tegengaan, ligt vandaag de nadruk op mentale gezondheid. Tot slot van trans personen.

De laatste paragraaf ging dit hoofdstuk in op de relatie tussen de arts en de “patiënt”. De autobiografie was namelijk ook een medium waarin interactie tussen de trans persoon en de arts kon plaatsvinden. Veel autobiografieën bevatten namelijk een voor- en of nawoord van een arts, regelmatig (en niet toevallig) een psychiater. Waar in 1975 nog een arts nodig was om de autobiografie te publiceren, is dat vandaag de dag niet meer noodzakelijk. Toch wordt ook in recente publicaties duiding gegeven bij getuigenissen. De autobiografieën zijn een illustratie van de symbiotische relatie tussen de zorgverstrekkers en de zorgvragers, die ook in de volgende hoofdstukken aan bod zal komen.

Hoofdstuk II: Travestie – Prostitutie als vrijhavens in de naoorlogse periode

“Met dit boek wil ik laten zien dat transseksualiteit niet altijd een synoniem hoeft te zijn van miserie, pijn, eenzaamheid en marginaliteit. Omdat ik wil aantonen dat het mogelijk is om als transseksueel een normaal, gelukkig leven te leiden.”⁷⁸

- Priscilla Van Sandt

Dit citaat is te lezen op de eerste bladzijde van de autobiografie van Priscilla Van Sandt, een Vlaamse trans vrouw geboren op 26 maart 1951. Op het moment dat haar boek getiteld *Priscilla: ik was een man* verscheen in 2003, was ze 52 jaar oud en ging ze ongeveer zeven jaar als vrouw door het leven. In de inleiding beschreef ze haar motivatie om haar verhaal te vertellen, namelijk een ander beeld schetsen van *transseksualiteit*. Priscilla wilde naar eigen zeggen de negatieve beoordeling van de transgender in de jaren '90 en vroege jaren 2000 tegengaan. Er is een duidelijke wil tot normalisering terug te vinden in haar woorden. Ze wil met haar levensverhaal aantonen dat transseksuelen ook 'normale' mensen zijn, die zich niet noodzakelijk in de rand van de samenleving bevinden. Dit roept de vraag op vanwaar de associatie van *transseksualiteit* met "marginaliteit", in de woorden van Priscilla, vandaan komt. Verder roept het ook de vraag op of trans vrouwen uit een vroegere periode het eens waren met dit negatieve oordeel. Met andere woorden: ervaren trans vrouwen de milieus die zij frequenteerden zelf als marginaal, of is dit oordeel een anachronisme en projectie die veelzeggend is voor historische veranderingen?

In naoorlogs België was de maatschappelijke aanvaarding van *transseksuelen* gering. Volgens de Nederlandse historicus Alex Bakker kan dit in Nederland verklaard worden door de associatie van de groep met de 'rand van de samenleving'.⁷⁹ In de jaren '50 en '60 betekende een *coming-out* als transgender persoon vaak, zoals Bakker het stelt, 'een vrije val uit de maatschappij'.⁸⁰ Het was in deze periode zo goed als onmogelijk om als trans vrouw zichzelf te kunnen zijn en een 'normale' job te krijgen. In de subcultuur van travestietheater en prostitutie was daar voor trans vrouwen wel ruimte voor. Deze ruimtes waren niet alleen een bron van inkomsten. Voor trans vrouwen die de stap durfden te wagen naar deze werelden en zich er goed in voelden, was dit leven ook een stap naar meer vrijheid om zichzelf te kunnen zijn. Ze zochten dan ook zelf deze ruimtes op. Anderen, bijvoorbeeld meer introverte of voorzichtigere trans personen, bleven in de kast of onder de radar. Volgens Bakker leefden meer 'doorsnee' mannen met trans gevoelens in de anonimiteit, als 'man' met een geheim verlangen. Op deze manier bleven transgenders vaak geassocieerd met het nachtleven en promiscuïteit en bleef het stigma van trans vrouwen als pervers, immoreel en onbetrouwbaar gehandhaafd. Volgens Bakker was deze negatieve beeldvorming een belangrijke reden waarom medische hulpverlening achterwege bleef.⁸¹ Hoewel Bakker in zijn werk aandacht heeft voor de vrijheid die het travestietheater en de

⁷⁸ Liesbet Coymans, *Priscilla: ik was een man* (Antwerpen: Standaard Uitgeverij, 2003), 15.

⁷⁹ Alex Bakker, *Transgender in Nederland een buitengewone geschiedenis*, (Amsterdam: Boom, 2018), 44.

⁸⁰ Bakker, *Transgender in Nederland een buitengewone geschiedenis*, 44.

⁸¹ Bakker, *Transgender in Nederland*, 43.

prostitutie boden aan trans vrouwen, is zijn werk niet vrij van negatieve oordelen. Zo plaatst hij deze ruimten zelf, zoals hierboven vermeld, ‘in de rand van de samenleving’.⁸² Maar ervaren trans vrouwen deze subculturen zelf zo? Vonden zij het travestietheater ‘marginaal’?

Door aandacht te besteden aan hoe trans vrouwen deze ruimten zelf beschreven in hun autobiografieën, probeer ik in dit tweede hoofdstuk een antwoord te bieden op deze vragen. Er zijn immers redenen om aan te nemen dat ze zelf positief keken naar subculturen. Zo beargumenteerde de Belgische historicus Bart Eeckhout dat de cabarets of travestietheaters niet alleen een mogelijkheid boden tot zelfexpressie en inkomsten, maar ook bijdroegen tot mobilisering, actieve (internationale) groepsvorming en de uitbouw van een tegencultuur.⁸³ Muziek was vaak belangrijk voor subculturen om hun eigen stijl uit te bouwen. Zo speelden muziek en *performance* ook in de identiteitsvorming van transgender personen een niet te onderschatten rol. De traditie van bijvoorbeeld *camp* werd historisch gezien vooral met de travestiecultuur geassocieerd, die binnen het holebircuit lange tijd rijk was uitgebouwd.⁸⁴

Travestieten of trans vrouwen waren in de naoorlogse periode dus vaak zichtbaar in enerzijds de chique nachtclubs met travestietheater en anderzijds op straat in de *rosse buurten*. Travestieclubs kwamen bijvoorbeeld veelvoudig voor in Parijs. Zo waren in de naoorlogse periode *Le Carrousel* en *Madame Arthur* gekende en gevestigde etablissementen waar shows van hoge klasse werden opgevoerd. *Le Carrousel*, gelegen vlak bij de Champs-Élysées, opende in 1926 al onder de naam *Chez Josephine*, als eerbetoon aan Josephine Baker, en werd uitgebaat door haar partner Guisepppe Pepito Abatino. Tien jaar later, in 1936, was het cabaret vooral gekend voor zijn *female impersonators*. Deze groep bestond ook in stijgende aantallen uit trans vrouwen.⁸⁵ *Chez Josephine* was, in de woorden van de Nederlandse trans vrouw Aäicha Bergamin (1932-2014): “een chique cabaret, met een rode loper op de stoep, een grote openslaande deur met een heus portier”.⁸⁶ Binnen was er een bar te vinden met een hekje eromheen. Hier waren plaatsen beschikbaar voor lagere prijzen. Verder in de ruimte was er een zaal, met aan weerszijden tafels, waar gegeten en champagne gedronken werd. Op het podium van het theater waren er grote rode, zwarte gordijnen die open en dicht gingen.⁸⁷ Niet ver van *Le Carrousel* bevond zich het cabaret *Madame Arthur*. Deze club opende zijn deuren in 1948 op de Rue des Martyrs in Parijs door Marcel Wutsman of “Monsieur Marcel”.⁸⁸ De latere eigenares was Madame Germaine.⁸⁹ In deze periode werd travestie gezien als theatervorm met een prikkelende hoeveelheid aan smaakvol

⁸² Bakker, *Transgender in Nederland een buitengewone geschiedenis*, 44.

⁸³ Bart Eeckhout, “Puur en ongezoet”, in *Verzwegen verlangen: een geschiedenis van homoseksualiteit in België*, onder redactie van Dupont, Hofman en Roelens (Antwerpen: Uitgeverij Vrijdag, 2017), 276.

⁸⁴ Bart Eeckhout, “Puur en ongezoet”, 278.

⁸⁵ Le Carrousel program circa 1959-1964, 2022 (<http://transascity.org/le-carrousel-program-circa-1959-1964/>). Geraadpleegd op 2 april 2022.

⁸⁶ Bakker, *Transgender in Nederland*, 32.

⁸⁷ Bakker, *Transgender in Nederland*, 32.

⁸⁸ Le cabaret "Madame Arthur", 2022 (<https://www.paristoric.com/index.php/art-et-culture/lieux-de-spectacles-et-sorties/443-le-cabaret-madame-arthur#:~:text=Madame%20Arthur%20ouvre%20en%201948,cabarets%20de%20Paris%20depuis%201883>). Geraadpleegd op 17 april 2022.

⁸⁹ Bakker, *Transgender in Nederland*, 33.

bloot, stelt Bakker.⁹⁰ Sommige van de optredende artiesten uit *Le Carrousel* en *Madame Arthur* waren echte sterren, zoals Cocinelle, Cappucine, Bambi en April Ashley.⁹¹

Ook in andere Europese steden zoals Berlijn, Hamburg, Antwerpen en Amsterdam bestonden travestietheaters. In Berlijn was *Chez Nous*, gelegen achter de Kurfürstendamm in de *Marburger Strasse* 14 in *Charlottenburg*, de bekende nachtclub. Dit travestietheater, gelegen in West-Berlijn, opende de deuren in 1958. De club bestond tot 2008. Het was een relatief klein theater dat plaats bood voor ongeveer 150 mensen. Net zoals *Le Carrousel* in Parijs, werd *Chez Nous* in Berlijn een bekende naam waaronder artiesten van *Chez Nous* toerden en optraden voor volle zalen in en rond Europa.⁹² In Amsterdam opende een filiaal van het bekende Parijse travestiecabaret *Madame Arthur* onder dezelfde naam. Voor professionele travestie-optredens konden trans vrouwen van 1961 tot 1973 terecht in de nachtclub *Madame Arthur* aan de Korte Leidsedwardsstraat. Het was de eerste professionele travestiebar met liveshows in de Nederlandse hoofdstad.⁹³ Bij een opvoering kon men een glimp opvangen van de anonieme travestieten en trans vrouwen die als achtergronddansers de show mee vormgaven. De trans vrouwen maakten hun entree aan de ijzeren trap en piano. De professionele travestieshows werden verzorgd door een choreograaf, pianist en costumier. Zo hadden de artiesten partituren en op maat gemaakte kostuums. Daarnaast leerden ze dansen op hoge hakken. Iedere artiest studeerde drie nummers in naast een gezamenlijk nummer en een grote finale. Na de shows boden de vrouwen zich aan de cliënten aan om geld te verdienen. Voor amateur-optredens in de jaren '60 was er dan weer een gelijknamige zaak in de Warmoesstraat. In 1997 opende, om de hoek van het Rembrandtplein, een nieuw café voor travestieten en transgenders onder de naam *De Lellebel*.⁹⁴ In 1979 vond de oprichting van het *Antwerpse Travestie Theater* (ATT) plaats, dat in 2006 zijn laatste optreden gaf. Het ATT ontwikkelde een unieke mengvorm van drag show, musical, komisch theater, cabaret en revue en hanteerde een mengmoes van talen. Hierdoor bereikte het gezelschap jarenlang een gemengd publiek van LGBT+-ers en hetero's in zowel Nederland als Vlaanderen.⁹⁵

In de naoorlogse periode was de beeldvorming van trans vrouwen dus vaak gekoppeld aan de milieus van het nachtelijk entertainment. In de historiografie is hier al enige aandacht aan besteed, al blijven diepgaande analyses achterwege. Zo schreef de Amerikaanse historica Joanne Meyerowitz in haar boek *How Sex Changed* dat: “A number of MTFs engaged in prostitution to raise funds for their operations”. Ze vermeldde dit terloops, wanneer ze de hoge kostprijs van geslachtswijzigende operaties besprak.⁹⁶ Bakker beschreef de rol van travestietheaters en prostitutie voor Nederlandse transpersonen in de naoorlogse periode uitgebreider, maar in eerder negatieve termen.⁹⁷ Door te focussen op Vlaamse trans

⁹⁰ Bakker, *Transgender in Nederland*, 40.

⁹¹ Bakker, *Transgender in Nederland*, 40.

⁹² A Gender Variance Who's Who: *Chez Nous - Berlin Travestietheater*, 2022 (<https://zagria.blogspot.com/2020/05/chez-nous-berlin-travestietheater.html#.YjhiherMKuU>). Geraadpleegd op 17 april 2022.

⁹³ Linda Asselbergs en Corinne van Tongerloo, *Casablanca voorbij* (Antwerpen: Kartonnen dozen, 2017), 51.

⁹⁴ Homohoreca in Amsterdam, 2022 (<http://www.homohoreca.nl/amsterdam.php>). Geraadpleegd op 10 april 2022.

⁹⁵ Bart Eeckhout, “Puur en ongezoet”, 278.

⁹⁶ Joanne Meyerowitz, *How Sex Changed: A History of Transsexuality in the United States* (Cambridge: Harvard University Press, 2002), 162.

⁹⁷ Bakker, *Transgender in Nederland*, 39-45.

vrouwen in deze milieus vult deze thesis zowel de nationale als de internationale geschiedschrijving aan. Ten eerste zal ik voor het eerst een licht werpen op de rol van deze milieus in Vlaanderen. Net zoals Nederlandse trans vrouwen naar de cabarets trokken in de hoop een ster te worden of geld te verdienen, maar in ieder geval om daar vrouw te kunnen zijn, trokken ook Belgische trans vrouwen naar dergelijke clubs.⁹⁸ In het bronnenmateriaal keren dezelfde namen van travestietheaters keer op keer terug. Ten tweede zal ik, anders dan in het bestaande onderzoek, aandacht hebben voor de *agency* van trans vrouwen zelf en bestuderen hoe zij zelf betekenis gaven aan deze plaatsen.

Opmerkelijk is dat vooral trans vrouwen verhalen neerpenden over travestietheater in de naoorlogse periode. Zoals de historicus Bakker al opmerkte voor de transgeschiedenis van Nederland, wordt ook de Belgische transgeschiedenis in de jaren '50 en '60 gedomineerd door vrouwen. Bakker stelde dat er over de beeldvorming van trans mannen in deze periode veel minder gekend is. Hij poneerde zelfs dat er van trans mannen in die jaren helemaal geen beeld bestond. Bakker gaf hiervoor als mogelijke verklaring dat ze niet opvielen, mogelijk omdat ze in de kast bleven.⁹⁹ Zoals reeds vermeld, hadden trans vrouwen daarentegen enige zichtbaarheid in de travestieclubs en het prostitutiemilieu, terwijl deze subculturen weinig ruimte boden aan trans mannen. De sekserollen in de samenleving waren sterk rigide en vrouwen waren in allerlei opzichten afhankelijk van mannen. Een aanname die Bakker maakte, is dat vrouwen die zich eigenlijk man voelden hun weg probeerden te vinden in een zo "mannelijk" mogelijk seksegedrag. Wellicht, zo stelde Bakker, was een deel van diegenen die zich – al dan niet openlijk – als lesbisch identificeerden, in wezen trans man.¹⁰⁰

Dit kan ook gelden voor Belgische trans mannen, die in het bronnenmateriaal over de jaren '50 en '60 opvallend afwezig zijn. In een studie uit 2009 voor het *Instituut voor gelijkheid van vrouwen en mannen* wees ook de Belgische onderzoeker Joz Motmans op het overwicht aan maatschappelijke en medische aandacht voor trans vrouwen. Verder stelt Motmans dat pas recentelijk de maatschappelijke zichtbaarheid van trans mannen stijgt.¹⁰¹ Zowel in de historiografie over Nederland als over de Verenigde Staten is deze trend zichtbaar. Het werk van Jen Manion, *Female Husbands: A Trans History*, dat verscheen in 2020, focust op vrouwen die de sociale, politieke en economische positie van een man innamen, gekend onder de naam 'Female husbands'. Manion wilde met haar werk de onzichtbaarheid doorbreken van individuen die vandaag de dag eventueel in de categorie 'trans man' zouden vallen.¹⁰² In het algemeen zijn bronnen voor transgeschiedenis al vrij beperkt, zoals beschreven in het werk *Others of my kind: "It is important to remember that most trans people lived very private lives and left few or very scattered archival traces."*¹⁰³ In dit hoofdstuk zal de Belgische trans man omwille van de afwezigheid in het bronnenmateriaal dus ondervertegenwoordigd zijn.

⁹⁸ Bakker, *Transgender in Nederland*, 40.

⁹⁹ Alex Bakker, *Een halve eeuw transgenderzorg aan de VU* (Amsterdam: Boom, 2021) 20.

¹⁰⁰ Bakker, *Transgender in Nederland*, 39.

¹⁰¹ Joz Motmans, *Leven als transgender in België: De sociale en juridische situatie van transgender personen in kaart gebracht* (Brussel: Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen, 2009), 26.

¹⁰² Jen Manion, *Female Husbands: A Trans History* (Massachusetts: Cambridge University Press, 2020).

¹⁰³ Alex Bakker en Rainer Herrn en Michael Thomas Taylor en Annette F. Timm, *Others of My Kind: Transatlantic Transgender Histories* (Calgary: University of Calgary Press, 2020), 19.

In dit hoofdstuk ligt de focus op de plaatsen waar Vlaamse trans vrouwen in de naoorlogse periode zichtbaar waren, namelijk de travestietheaters en de prostitutie. Anders dan de bestaande historiografie, leg ik de nadruk op de *agency* van transgender personen. Zij zochten zelf naar plaatsen waar ze zichzelf konden zijn. Anders dan tot nu toe is aangenomen, zagen ze de milieus van het nachtleven als een vorm van bevrijding. In hun autobiografieën bespraken ze vooral de ontdekking van het travestietheater als een belangrijk moment in de ontdekking en vormgeving van het zelf.

Het hoofdstuk is zowel thematisch als chronologisch opgebouwd en bestaat uit vier delen. Het eerste deel bespreekt de rol van het theater in de kindertijd. Vervolgens focust het tweede deel op de ontdekking van de transgender identiteit gelinkt aan de travestietheaters. Het derde deel zal aandacht schenken aan het ontstaan van een internationale transgender community in de wereld van de travestietheaters. Het vierde en laatste deel zal zich ten slotte toeleveren op de prostitutie als plek van vrijheid, maar met een prijs.

Dit hoofdstuk is opgebouwd aan de hand van de levensverhalen van drie Vlaamse trans vrouwen. De internationale trend van transgender vrouwen die naar de travestietheaters en de prostitutie trokken, keerde immers ook terug in het bronnenmateriaal van deze thesis. In drie autobiografieën beschrijven de Vlaamse trans vrouwen Corinne Van Tongerlo (1936-heden), Carmen Speeckaert (1946-2021) en Vanessa Van Durme (1948-heden) het travestietheater als vrijplaats.¹⁰⁴ In hun narratief had het theater al vanaf hun kindertijd een grote aantrekkingskracht. Sommigen spreken zelfs van een ‘roeping’. Carmen Speeckaert en Vanessa Van Durme kwamen ook in contact met de prostitutie, vaak als aanvullende financiële bron naast hun cabaretwerk. Hoe kwamen ze in contact met de theaters of met het prostitutiemilieu? Hoe bewogen ze zich in deze werelden, en hoe herinneren ze zich dit alles?

---

¹⁰⁴ Linda Asselbergs en Corinne van Tongerlo, *Casablanca voorbij* (Antwerpen: Kartonnen dozen, 2017); Liesbet Coymans, *Priscilla: ik was een man* (Antwerpen: Standaard Uitgeverij, 2003); Ilse Degryse, “Carmen Speeckaert” in *Het transgender boek*, onder redactie van Guy T’Sjoen, Joz Motmans en Ilse Degryse (Antwerpen: Uitgeverij Angèle, 2019).

Theaters als een vlucht in de kindertijd

“Op mijn veertiende voelde ik me opeens als door een magneet aangetrokken door het theater.”¹⁰⁵

- Vanessa van Durme

Vanessa van Durme, ondertussen een gekend Vlaamse transgender actrice en scenarioschrijfster, werd geboren in 1948 in Gent. Ze was het jongste kind uit een arbeidersgezin. Vanessa beschreef in haar autobiografie *Kijk mama, ik dans*, uitgegeven in 2006, dat ze een jaar of veertien was toen ze zich voor het eerst aangetrokken voelde tot de wereld van theater en *performance*, waar ze later een succesvolle carrière in uitbouwde.¹⁰⁶ Al in haar jonge jaren verkleedde ze zich op de zolder van haar ouderlijk huis, de plek waar ze naar eigen zeggen haar latere theatercarrière startte:

“[..] de grote zolder - de ruimte waar ik het grootste en zeker het belangrijkste deel van mijn jeugd heb doorgebracht, de ruimte waar ik me veilig voelde en me naar hartenlust kon verkleden in rokken van mijn zuster, hoge hakken van mijn moeder en de bruidsjaпон van mijn oma – keek ik in de grote spiegel van een afgedankte kleerkast. Ik dacht: Dit is het. Dit is wie ik ben.”¹⁰⁷

In haar autobiografie beschreef Vanessa het zien van zichzelf in vrouwenkledij als een ontdekking van het zelf. In de daaropvolgende bladzijden structureerde ze haar levensverhaal als een queeste, waarin ze steeds weer op zoek ging naar een moment van herkenning, maar daarbij op obstakels stuitte. Wanneer ze veertien was, nam ze bijvoorbeeld elke zondagmiddag de tram naar de schouwburg om naar het theater te gaan kijken. Dit was niet evident. Opgegroeid in een hardwerkend arbeidersgezin waar kunst een *vies woord was* en waar *niet over zaken gesproken werd die ook maar iets met cultuur te maken hebben*, waren haar ouders stomverbaasd over haar aantrekking tot het theater.¹⁰⁸

Bij een amateurgezelschap vond Vanessa na een lange zoektocht een figurantenrol. Later, wanneer ze een jaar of zeventien was, sloot ze zich aan bij een toneelschool. Wanneer de stad Antwerpen een vast toneelgezelschap kreeg, mochten enkele leerlingen, waaronder Vanessa, het nieuwe ensemble vervoegen. In haar autobiografie benadrukte Vanessa dat ze zelf actief op zoek ging naar toegang tot de wereld van het theater, ondanks de afkeuring van haar familie. Ze onderlijnde, met andere woorden, haar *agency* om zelf op zoek te gaan naar een plek waar ze zichzelf kon zijn. Na twee jaar stak, in de woorden van Vanessa: *“mijn genderprobleem opnieuw de kop op”*.¹⁰⁹ In haar narratief is haar genderprobleem de vijand waartegen zij het moet opnemen. Met haar wat oudere Luikse minnaar trok ze naar een Antwerps travestietencabaret. Ze had naar eigen zeggen: *“een nieuwe roeping ontdekt”*.¹¹⁰

¹⁰⁵ Vanessa Van Durme, *Kijk mama, ik dans: 's lands bekendste transseksueel vertelt*, (Leuven: Uitgeverij Van Halewyck, 2006).

¹⁰⁶ Van Durme, *Kijk mama, ik dans*, 27.

¹⁰⁷ Van Durme, *Kijk mama, ik dans*, 19.

¹⁰⁸ Van Durme, *Kijk mama, ik dans*, 27.

¹⁰⁹ Van Durme, *Kijk mama, ik dans*, 31.

¹¹⁰ Van Durme, *Kijk mama, ik dans*, 32.

De zolderkamer, en later het theater, vormden in het narratief van Vanessa veilige ruimtes waar ze zichzelf kon zijn en zich mocht verkleeden.

Dit was niet uniek. In twee andere autobiografische teksten van Vlaamse trans vrouwen, door Carmen Speeckaert en Corinne Van Tongerlo, kwam ook een zekere aantrekking tot dit milieu aan bod. Carmen Speeckaert werd geboren op 16 mei 1946 vlak na de Tweede Wereldoorlog in de Tinnenpotstaat in Gent.¹¹¹ Ze bracht het overgrote gedeelte van haar jeugd door bij haar overgrootmoeder, die ook haar meter was. Naar eigen zeggen begon ze zich vanaf zes á zeven jaar op te tutten en voelde ze de nood om zich te kleden in vrouwenkledij. Haar overgrootmoeder ging hier in mee. Wanneer ze zestien jaar was, vertelde ze aan haar meter dat ze zich een meisje voelde en geen jongen. Op diezelfde leeftijd kreeg Carmen een figurantenrol in het koor van de Gentse opera. Omdat ze voor de opvoering een meisje te kort hadden, mocht Carmen in vrouwenkledij optreden. Hier kon ze, net zoals in de ervaring van Vanessa, ongestraft en in alle vrijheid haar drang tot verkleeden tot uiting brengen. In Carmens woorden: “Een bevrijding was dat voor mij”.¹¹² De rol van het theater is in haar narratief sterk gelinkt aan een gevoel van vrijheid. Het theater was in de constructie van haar zelfbeeld, in haar identiteitsvorming, van groot belang. Zo beschreef Carmen dat ze door de wereld van het theater haar vrouwelijke naam koos, die een verwijzing is naar de opera *Carmen* van Georges Bizet. In haar narratief gaf het theaterleven haar de ruimte en de vrijheid om te zoeken naar haar identiteit, ze vond er haar *self* en zelfs haar naam. Net zoals bij Vanessa, benadrukte ook Carmen haar affiniteit met travestie en *performance* vanaf haar vroege jeugd. De realisatie dat ze transgender was, was hier voor haar dan ook sterk aan gekoppeld.

Een gelijkaardig narratief is terug te vinden in de autobiografie van Corinne Van Tongerlo. Corinne werd op 15 juni 1936 geboren als Cornelis Octave in een groot gezin in het Antwerpse Schipperskwartier. Corinne beschreef in haar autobiografie *Casablanca voorbij* dat ze al in haar vroege jeugd gepassioneerd was door dansen en dat ze ballerina wilde worden. Ook Corinne trok thuis als kleine jongen stiekem de kleren van haar vrouwelijke familieleden aan, zoals die van haar zus, wanneer haar vader niet thuis was. Haar eerste contact met theater was naar eigen zeggen in de lagere school, wanneer ze de hoofdrol in het theaterstuk het lelijke eendje kreeg, een rol die in de woorden van Corinne: “normaal altijd naar een meisje ging”.¹¹³ De aantrekkingskracht van theater en *performance* en het dragen van vrouwenkleren werd ook door Corinne teruggebracht tot haar kindertijd.

Als ze wat ouder was, kwam ook zij voor het eerst in contact met het homomilieu. Wanneer ze in de kerstperiode van '53 wat bijverdiende als schilder kreeg ze een opdracht van een Antwerpse café in de Van Wesenbekerstraat. Hier leerde ze Mon kennen, een homoseksuele man die haar uitnodigde om iets in zijn zaak te komen drinken. Dit bracht haar naar café *Metro*, een café waar homoseksuele mannen samenkwamen. Het was haar eerste kennismaking met de homowereld. Uiteindelijk ging Corinne zelf aan de slag in het café van Mon. In zijn tweede café *Cosmos*, gelegen aan de haven, stond Corinne niet

¹¹¹ Opera Ballet Vlaanderen, 2022 (<https://operaballet.be/uploads/media/5f97d03807e87/transcriptie-afl levering-1.pdf?production-978745610>). Geraadpleegd op 15 april 2022. , Ilse Degryse, “Carmen Speeckaert”, 195.

¹¹² Ilse Degryse, “Carmen Speeckaert”, 197.

¹¹³ Linda Asselbergs en Corinne Van Tongerlo, *Casablanca voorbij* (Antwerpen: Kartonnen dozen, 2017).

enkel achter de toog maar gaf ze ook haar eerste korte optredens als zangeres en danseres. Het is in deze periode dat ze zich begon te kleden als vrouw. Voor Corinne betekende dit veel:

“Een nieuwe wereld diende zich aan, een wereld waarin ik mijzelf kon zijn tussen mannen, waarin ik mijn gevoelens kon tonen zonder mij te schamen. Ik bloeide open, was nog nooit zo gelukkig geweest.”¹¹⁴

Al snel kwam Corinne in de bars in contact met mensen uit de artistieke wereld. Zo begon ze met balletlessen en kreeg uiteindelijk zelfs een contract bij het ballet van Oud-België, het Antwerpse variététheater. In Oud-België leerde ze de Brusselse danseres en choreografe Renée Lafontaine kennen en via haar kreeg ze een contract bij de Folies Bergère, een groot variététheater in de Noordwijk van Brussel. Wanneer ze in 1954 haar oproepingsbevel ontving voor haar verplichte legerdienst stond haar carrière even op stil. Zowel in de periode dat ze als professionele danser aan de slag ging als haar periode in het leger onderdrukte ze naar eigen zeggen de drang om vrouwenkleden te dragen.

In de drie autobiografische narratieven is een patroon op te merken waarbij al in de vroege jeugd een drang bestond tot het dragen van de kledij van het vrouwelijke geslacht. Telkens bood enkel het theater hen een ruimte of toevluchtsoord aan waarin ze dit in alle vrijheid konden doen. Waar thuis het gevaar op de loer lag dat het “afwijkende” gedrag afgekeurd of bestraft werd, was het theater een plek waar dit gedrag werd beloond en verwacht. Hun gevoel vrouw te zijn konden ze vorm geven in het theater, op het podium en stapsgewijs soms ook daarbuiten. De drie cases, en die van Vanessa meer expliciet, tonen dat trans vrouwen zichzelf *agency* toeschreven. Zij waren zelf de heldin van hun verhaal: ze gingen actief op zoek naar de wereld van het theater, een plek waar ze zichzelf konden zijn. Het narratief over de ervaringen in het theater van de drie trans vrouwen is er één van bevrijding en vrijheid, maar ook één van veiligheid.

Travestietheater en de ontdekking van de trans identiteit

“Ik had een nieuwe roeping ontdekt. Dit wilde ik ook doen. Hier wilde ik werken. Al bij het binnenkomen voelde ik me verwant met de ‘dames’ die aan de bar champagne zaten te nippen.”¹¹⁵
- Vanessa Van Durme

Vanessa van Durme kwam, zoals hierboven kort vermeld, voor het eerst in contact met het travestietheater wanneer ze met haar Luikse minnaar naar een Antwerps travestietencabaret ging. Dit bezoek liet een grote indruk op Vanessa na en neemt een belangrijke plek in haar narratief in. In haar narratief beschrijft Vanessa het eerste contact met het travestietheater namelijk als de ontdekking van haar ‘*nieuwe roeping*’. Ze stelt het voor alsof haar carrière als actrice voorbestemd was. Daarnaast herinnert ze zich het gevoel verwant te zijn aan de dames, ze identificeerde zich met hen. Het zal dan

¹¹⁴ Asselbergs en Van Tongerloo, *Casablanca voorbij*, 38.

¹¹⁵ Van Durme, *Kijk mama, ik dans*, 32.

ook haar doel worden om hetzelfde te doen als de dames, om ook in een cabaret te werken.¹¹⁶ Vooraleer ze zelf in een travestietheater aan de slag kon, moest ze haar nieuwe roeping nog even *on hold* zetten aangezien de Belgische staat ook haar opriep voor haar verplichte legerdienst. Hierna kwam ze alsnog, na een korte onderbreking in Spanje, terecht in Amsterdam.

Zo vond Vanessa uiteindelijk haar weg naar een cabaret op de Korte Leidse Dwarsstraat in Amsterdam. Amsterdam was in haar narratief een plek van vrijheid waar *alles kon, alles mocht*.¹¹⁷ In het cabaret leerde ze de Antwerpse travestiet Snowwhite kennen, verwijzend naar haar platinablonde pruik en lichte huidskleur. Snowwhite had met een groep *travestieten* de wereld afgereisd en optredens gegeven in *'de beste cabarets tussen Koeweit en Tokyo'*.¹¹⁸ Met haar sprak Vanessa voor het eerst over haar genderdysfore gevoelens. In haar narratief, is het dankzij haar contact met het travestiemilieu en met Snowwhite dat Vanessa voor het eerst sprak over haar transgender identiteit. Voor Vanessa liet dit eerste contact met het travestiemilieu een diepe indruk na. Verdere gesprekken met Snowwhite leidden er volgens haar autobiografie zelfs toe dat ze uiting durfde te geven aan haar genderdysfore gevoelens. Het contact met het netwerk bevatte in zeker zin dus ook een mobiliserende kracht, die de genderdysfore gevoelens bevestigde, rechtvaardigde en de duw gaf om er actief mee om te gaan.

Ook andere Vlaamse trans vrouwen stelden hun kennismaking met het travestietheater voor als de ontdekking van hun transgender identiteit. Dat was bijvoorbeeld zo voor de Antwerpse dokwerker, die nu door het leven gaat als vrouw onder de naam Priscilla van Sandt. Priscilla werkte, toen ze nog door het leven ging als Ronny, tijdens de weekends af en toe als barman in de club *The Place*. Deze plek was gelegen in het Antwerpse statiekwartier in de Breydelstraat, schuin tegenover de gekende homobar *Monsieur* en vlak bij andere gekende clubs zoals *Cabaret*, *The Sound*, *The Road Runner* en *De Patapapoef*. In haar autobiografie schrijft Priscilla dat veel *travestieten* en *'omgebouwde' mannen* die in de prostitutie werkten, na het werk afzakten naar *The Place*. Zo kwam ook Priscilla naar eigen zeggen voor het eerst in contact met het travestiemilieu. In het boek *Priscilla: ik was een man* beschreef ze het eerste contact dat zij hier legde met travestieten en transseksuelen als een *"openbaring"*.¹¹⁹ *"Hij was niet alleen op de wereld met zijn gevoelens. Er waren nog andere mensen die het gevoel hadden 'niet in het juiste lichaam te zitten'"*.¹²⁰ Zo zien we opnieuw hoe een milieu of plaats een belangrijke rol in de ontdekking van *the self* en de realisatie van een transgender identiteit kon zijn. In de narratieven van trans personen golden deze plaatsen in eerste instantie als iets positiefs, omdat ze toelieten om een tot dan toe vreemd gevoel te herkennen. Het gaf betekenis aan hun eigen ervaringen om anders te zijn.

Toch maakten de trans vrouwen zelf een kanttekening bij de veiligheid en vrijheid die ze voelden in de travestietheaters en homobars, de plekken waar ze zichzelf konden zijn. Homobars en cabarets kwamen namelijk regelmatig in het vizier van de zedebrigades, de politie. Zo schreef Vanessa dat ze rond haar zeventien jaar in contact kwam met het homomilieu en regelmatig homobars in haar buurt bezocht. Dit was naar eigen zeggen niet zonder gevaar, want regelmatig viel de politie er binnen. Ook Corinne benadrukte dat trans vrouwen voorzichtig moesten zijn. Zo schreef ze: *"In de jaren 50 liep je het risico*

¹¹⁶ Van Durme, *Kijk mama, ik dans*, 32.

¹¹⁷ Van Durme, *Kijk mama, ik dans*, 43.

¹¹⁸ Van Durme, *Kijk mama, ik dans*, 43.

¹¹⁹ Coymans, *Priscilla*, 33.

¹²⁰ Coymans, *Priscilla*, 33.

om in elkaar geslagen te worden als je je als man te vrouwelijk gedroeg. Wie homoseksuele handelingen pleegde, kon zelf in de gevangenis belanden.”¹²¹

Corinne werd zelf ook geconfronteerd met de beperkingen en de risico's verbonden aan het vrouwelijk kleden in deze omgeving. Toen twee mannen een gevecht startten in een homobar, kwam de zedebrigade snel ter plekke. Dit had tot gevolg dat, in de woorden van Corinne: *“De aanwezigen moesten hun identiteitskaart tonen en aangezien wij tweeën als vrouw gekleed waren, kregen we een bekeuring. Daarvoor moesten we voor het gerecht komen.”¹²²* Dit voorval leidde ertoe dat Corinne uiteindelijk duizend frank als gerechtelijke straf voor *cross-dressing* betaalde.¹²³ Hoewel ze na haar bezoek aan het gerecht aangaf: *“Afschrikken deed het ons niet [...]”* beschreef ze wel hoe ze dacht dat ze *“het zou besterven in de bar”*.¹²⁴

Niet enkel in België werd Corinne met de politie geconfronteerd. In de periode dat ze werkzaam was in het Nederlandse filiaal van de bekende Parijse cabaret *Madame Arthur* hield de politie een oogje in het zeil. Zo herinnerde Corinne zich: *“Madame Arthur werd een succes, bekende Nederlanders lieten er zich graag zien. Maar de zedenbrigade hield het cabaret nauwlettend in de gaten, tot begin jaren zeventig organiseerde de Amsterdamse politie een ware heksenjacht op transgenders.”¹²⁵* De keuze voor het woord ‘heksenjacht’ is opvallend. Corinne lijkt aan de politiecontroles de betekenis te geven van een systematische vervolging van de transgender gemeenschap en maakt zo de vergelijking met de heksenjacht uit het verleden. Toch kozen zowel Vanessa als Corinne er actief voor zich te blijven begeven in de milieus, ook al waren ze op de hoogte van de gevaren. Het lijkt alsof ze een kosten- en batenanalyse maakten van de voor- en nadelen. De gevaren wogen voor hen niet op tegen het voordeel van de vrijheid om zichzelf te kunnen zijn. Toch leefden vele transgender personen uit veiligheidsoverwegingen een dubbelleven en trokken ze zich terug in besloten stamkroegen en cabarets. Dit fenomeen keert ook terug bij homo's en lesbiennes uit deze periode.¹²⁶ Hun kleren deden ze daarom vaak pas aan toen ze in de kleedkamers van de cabaret waren.

Het travestiemilieu was dus één van de weinige plekken in de naoorlogse periode waar transgender personen zichtbaar waren. Door zelf deze plekken op te zoeken, troffen zowel Vanessa als Priscilla lotgenoten, waardoor ze realiseerden niet alleen te zijn met hun genderdysfore gevoelens. Het eerste contact met dit milieu zorgde in beide narratieven voor een gevoel van verwantschap en identificatie. Voor Priscilla was dit contact een *openbaring* en Vanessa ontdekte haar *nieuwe roeping*. Hoewel ze hier meer vrijheid hadden om zich vrouwelijk te kleden en naar hun identiteit te zoeken, kende deze vrijheid ook haar grenzen. De zedebrigades hielden de cabarets en homobars namelijk nauwlettend in de gaten.¹²⁷ Op het dragen van vrouwenkledij door mannen stond nog altijd een straf en hiervoor betaalde de Vlaamse Corinne dan ook de prijs. Toch waren deze ruimtes de plek waar ze hun vrouw-zijn het

¹²¹ Asselbergs en Van Tongerloo, *Casablanca voorbij*, 39.

¹²² Asselbergs en Van Tongerloo, *Casablanca voorbij*, 50.
Asselbergs en Van Tongerloo, *Casablanca voorbij*, 50.

¹²⁴ Asselbergs en Van Tongerloo, *Casablanca voorbij*, 50

¹²⁵ Asselbergs en Van Tongerloo, *Casablanca voorbij*, 52-53.

¹²⁶ Wannes Dupont *Verzwegen verlangen: een geschiedenis van homoseksualiteit in België* (Antwerpen: Uitgeverij Vrijdag, 2017), 20.

¹²⁷ Asselbergs en Van Tongerloo, *Casablanca voorbij*, 52-53.

meest openlijk konden beleven. Hieruit kan geconcludeerd worden dat in de narratieven van trans vrouwen zelf deze plekken geen negatieve connotatie kenden, integendeel. Het vormde voor de vrouwen vaak een veilige haven waar ze, anders dan in de gewone samenleving, zichzelf konden zijn, konden dragen wat ze wilden en bovenal lotgenoten konden treffen die hun anders-zijn begrepen.

Travestietheater en het ontstaan van een internationale trans community

*“Travesties uit alle hoeken van de wereld: La Domino, Pompilia, Brasilia, Lana, een statige Zwitserse die zich Everest noemde en zangeres Pepa Darena die een beetje verliefd op mij was”.*¹²⁸

- Corinne Van Tongerloo

In de jaren '60 kwam de Vlaamse Corinne in de wereld van het travestietheater terecht en maakte ze kennis met het internationale netwerk dat hieraan gekoppeld was. Hoe kwam Corinne van het Antwerpse schipperskwartier in het internationale netwerk rond het travestietheater terecht? Was haar internationale avontuur uniek of is het veelzeggend voor het internationale karakter van de naoorlogse, prille trans beweging?

Historici hebben zich al gebogen over de netwerken die tot stand kwamen tussen transgender personen en artsen. Zo schreef Susan Stryker in haar werk *Transgender History* over hoe, in het midden van de twintigste eeuw, sociale netwerken van transpersonen en onder andere artsen elkaar troffen.¹²⁹ Ook Joanne Meyerowitz schonk in haar werk *How Sex Changed* aandacht aan de totstandkoming van netwerken tussen transpersonen en niet-transpersonen. De academici Alex Bakker, Rainer Herrn, Michael Thomas Taylor en Annette F. Timm focusten met hun werk *Others of my Kind: Transatlantic Transgender Histories* zelfs expliciet op de intercontinentale contacten tussen transpersonen en artsen, en hun contacten onderling, vanaf de twintigste eeuw tot 1950. In de internationale historiografie is er kortom al aandacht besteed aan het internationale karakter van het transgender fenomeen, maar toch is er bijzonder weinig geweten over de Vlaamse transgender en het internationale travestienetwerk. Daarom is het interessant om te kijken naar hoe de persoonlijke netwerken van Vlaamse trans vrouwen zich in de naoorlogse periode voltrokken. Uit de autobiografieën blijkt namelijk dat ook Vlaamse trans vrouwen een plek in het internationaal netwerk innamen. Zo beschreef naast Corinne ook Carmen hoe ze de grenzen overstak om in het travestiemilieu aan de slag te gaan.

¹²⁸ Asselbergs en Van Tongerloo, *Casablanca voorbij*, 62.

¹²⁹ Susan Stryker, *Transgender History* (Berkeley: Seal Press, 2008).

Corinne's toegangsticket tot de internationale cabaretcultuur verliep via een "spotter". Deze spotters werden aangesteld om op zoek te gaan naar dansers die in hun cabaret aan de slag konden gaan. Ook bij andere trans vrouwen, inclusief Carmen Speeckaers, namen "spotters" contact op met zij die geschikt leken voor een job in de cabarets. Via Bettina, een Nederlandse vrouw die in de vroege jaren '60 artiesten rekruteerde voor *Madame Arthur* (ditmaal het gelijknamige Amsterdamse filiaal van het Parijse travestiecabaret) werden Corinne en haar travestie vriend(in) François gerekruteerd voor het theater. Bettina kwam als "spotter" speciaal naar Antwerpen om Corinne en François auditie te laten doen; wat een gevoel van trots en bevestiging van haar travestietalenten opwekte bij Corinne.¹³⁰ Vermoedelijk was Bettina zelf ook actief in het cabaret. Haar naam en foto keren namelijk terug in het programmaboekje van *Chez Madame Arthur*.¹³¹ De spotters lijken in de narratieven de betekenis te krijgen van een "toegangsticket" tot de cabarets, een kort en vluchtig contact met een grote impact. Na het verbreken van hun lopend contract als danser(es) in Brussel vertrokken Corinne en François richting Amsterdam om in *Madame Arthur* aan de slag te gaan. Ook Carmen maakte op een gelijkaardige manier kennis met de internationale travestiecultuur, ditmaal via een man wiens naam onbekend is, een "spotter" die ze tegenkwam in het Gentse nachtleven. Opnieuw is de spotter in dit narratief een personage dat vluchtig aan bod komt en de toegang biedt naar de wereld van de travestie. Hij regelde, als een soort manager, dat ze in de jaren '60 drie maanden in de Parijse cabarets kon optreden, afgewisseld door drie maanden werken in Gent.¹³² De spotters zijn in beide narratieven individuen met mobiliserende kracht om zich in het internationale netwerk te begeven.

Figuur 1: Bettina in het programmaboekje van *Chez Madame Arthur*

Enmaal aangekomen in de nieuwe stad werd Corinne opgevangen in het netwerk van *travestieten* en trans vrouwen. In Amsterdam kregen ze, na hun aankomst, namelijk onderdak bij Hans Van den Hoek (1929-2007), ook wel gekend als 'Daisy Dynamite', een travestiedanseres werkzaam in *Madame Arthur*. Corinne zelf trad in deze periode op onder de namen 'Zazie' of 'Lola Lola' en François als 'Blanche'. Naast Zazie werkte in het cabaret de bovengenoemde Daisy Dynamite en Blanche, maar ook Lucretia, Rose en Olivette. Op 2 juni 1961 ging de show in première en het was in de woorden van Corinne "een gigantisch succes".¹³³

¹³⁰ Asselbergs en Van Tongerloo, *Casablanca voorbij*, 50-51.

¹³¹ Madame Arthur's, Paris, "Queer music heritage", 2013 (<https://www.queermusicheritage.com/fem-madame5.html>). Geraadpleegd op 21 april 2022.

¹³² Ilse Degryse, "Carmen Speeckaert", 198.

¹³³ Asselbergs en Van Tongerloo, *Casablanca voorbij*, 52.

In de jaren '50 verschenen de eerste artikels over geslachtsverandering in de pers. Het verhaal van Jorgensen bereikte ook Corinne. Daarnaast kreeg ze weet van Coccinelle in Frankrijk, een van de eerste revuesterren in de Parijse *Madame Arthur* en later de chique nachtclub *Le Carrousel*, die zich in Casablanca liet opereren. In navolging van Coccinelle wou Corinne ook in *Le Carrousel* gaan werken. Zo nam Corinne de beslissing om naar het Parijse cabaret te trekken. In deze nachtclub maakte Corinne kennis met Bambi, een Franse trans vrouw die zich ook had laten opereren in Casablanca. Geïnspireerd door de verhalen en voorbeeldfiguren rijpte de idee bij Corinne om ook naar Casablanca te trekken. In haar narratief haalt ze de verhalen aan als *inciting incident*. In haar autobiografie zijn de verhalen van anderen het startschot van haar queeste om via medische ingrepen “volledig vrouw” te worden. Haar ervaring met Casablanca zal in een later hoofdstuk uitvoeriger besproken worden. De contacten in het netwerk zelf hadden opnieuw een mobiliserend effect in hun queeste met als eindbestemming “vrouw worden”.

Aangekomen in Parijs zou Corinne in *Le Carrousel* zelf niet aan de slag kunnen gaan maar vond ze al snel vervanging bij *Les Femmes Mimiques*, een Amerikaanse compagnie van travesties onder leiding van Sonne Teal, een in Canada als Spencer Teal geboren danser en zanger. Corinne vloog vervolgens naar München, waar *Les Femmes Mimique* een engagement hadden. Gedurende twee jaar heeft ze bij het gezelschap gedanst en ermee getoerd door verschillende landen. In deze periode trad ze met het gezelschap onder andere op in het Berlijnse *Chez Nous*, het oudste travestietheater in Duistland gelegen in de *Marburgerstrasse* in *Charlottenburg*. In 1962 zou Corinne dan weer naar Berlijn verhuizen en hier een tijdje blijven. Tijdens haar eerste jaar in Berlijn kon ze gaan werken in de bovengenoemde bar *Chez Nous*. De nachtclub had een dansvloer met een ruimte voor een orkestje en bood plaats voor ongeveer 120 bezoekers. Hier werkten, zoals ik al vermeldde in het openingscitaat, “travesties uit alle hoeken van de wereld”.¹³⁴ Wanneer Corinne spreekt over haar logeerplek komt ook het internationale karakter van de travestiescene naar boven: “Logeren deed ik in een pension in een nogal sinistere buurt, samen met artiesten uit andere cabarets: Jacky Lee, een Indonesische uit Amsterdam, Sylvia Saigon uit Jakarta, de Italiaanse Nila, Marion en de theateractrice Sasha, allemaal vrouwen in wording.”¹³⁵ Uit de citaten klinkt het alsof Corinne een gevoel van gemeenschap en saamenhorigheid uit. Ze lijkt betekenis te geven aan de logeerplek als een plek waar ze samen anders konden zijn. Het was een netwerk dat leefde en actief grenzen overstak en transgender personen van over de hele wereld met elkaar verbond, met als grond hun gedeelde ‘anders-zijn’.

Omwille van haar lichamelijke transformatie via hormonen moest Corinne afscheid nemen van *Les Femmes Mimiques*, die enkel jongens en mannen toelieten in hun gezelschap. Voor een transgender vrouw was er in dat gezelschap geen plek. Hoewel Corinne zelf aangaf dat het afscheid wel “in alle vriendschap verliep” kan gesteld worden dat ze het ook als een afwijzing van haar genderidentiteit ervaarde.¹³⁶ In deze periode veranderde ze ook van *Chez Nous* naar de *Scotch Club*, een cabaret in de *Ausburgerstrasse*. In de woorden van Corinne:

¹³⁴ Asselbergs en Van Tongerloo, *Casablanca voorbij*, 62.

¹³⁵ Asselbergs en Van Tongerloo, *Casablanca voorbij*, 62.

¹³⁶ Asselbergs en Van Tongerloo, *Casablanca voorbij*, 64.

“Mijn job in de Scotch Club was heel gevarieerd: in drie talen kondigde ik de revue aan, gehuld in een glamoureuze avondjurk. Daarnaast had ik vier eigen nummers.”¹³⁷

Nadien werkte ze gedurende een periode bij *Saint-Tropez*, een nachtclub op de Kurfüstendamm. Hier viel haar werk echter tegen en ze keerde al gauw terug naar *Scotch Club*. Heimwee naar huis kwam bij Corinne echter steeds vaker de kop op steken. *“Heimwee knaagde steeds sterker en na het aflopen van mijn laatste contract stapte ik op het vliegtuig naar Brussel.”¹³⁸* Reizend van grootstad naar grootstad om te werken voor en in de travestietheaters leerde Corinne ook haar internationale collega’s en lotgenoten kennen.

Ook Carmen vertrok naar het buitenland om te gaan werken in een travestietheater. Met haar bontjas aan en volledig opgemaakt in Gent nam Carmen de trein richting de Franse hoofdstad Parijs. Ze was op dat moment ongeveer zeventien of achttien jaar oud. Diezelfde avond kon ze al optreden bij de bekende en reeds vernoemde Franse travestietenbar *Chez Madame Arthur*. Hier werkte ze onder andere samen met Coccinelle, de bekende reeds vernoemde Franse trans vrouw die zich in Casablanca liet opereren. Carmen werkte ook in andere bekende Parijse bars zoals de *Folies Bergère* en *Chez Michou*.¹³⁹ Daarnaast voerde ze ook travestieshows in Berlijn uit.¹⁴⁰ Het internationale karakter van de cabaretcultuur en de plek die ook Vlaamse trans vrouwen hier innamen wordt nogmaals duidelijk. Zelf reisde Carmen in deze periode naar verschillende hoofdsteden af om in de cabarets te werken. In het cabaret zelf kwamen dan weer *female impersonators* van verschillende nationaliteiten samen zoals de Franse Coccinelle.

Toegevend aan de heimwee keerde Corinne voor een tijdje terug naar België. Eenmaal aangekomen regelde de impresario van Corinne in Brussel een engagement in *Le Sans Soucis*, een cabaret in de Antwerpse Annessensstraat. Het werk in *Le Sans Soucis* beviel haar niet en na een maand kreeg ze beter werk aangeboden in *Le Versailles*, een Brussels cabaret uitgebaat door een homokoppel waarmee Corinne goed bevriend raakte. Hier huurde ze de benedenverdieping in de Rue Bara, dicht bij de Gare du Midi en haar moeder trok bij haar in. Na een jaar samenwonen met haar moeder kreeg Corinne *“Een aanbod van een bekende Parijse impresario die tournees organiseerde in de mooiste nachtclubs in heel Europa en ver daarbuiten: Italië, Cyprus, Marokko, Algerije, Israël, Libanon, Ivoorkust, Kameroen... De reiskosten waren voor de nachtclubeigenaars, ik zou in de mooiste luxehotels logeren.”¹⁴¹*

Corinne ging in op het aanbod en gedurende twee jaar doorkruiste ze opnieuw Europa en ditmaal ook Afrika. Zo werkte ze in twee maanden in Abidjan. Tussen de verschillende nachtclubs bestond een “uitwisseling” zodat de toeschouwers steeds nieuwe acts te zien kregen. In 1967 kreeg ze een contract in Beiroet, in Corinnes woorden *‘Parijs van het Midden-Oosten’*, waar ze gedurende een jaar in verschillende nachtclubs van luxehotels werkte. Dit illustreert dat het niet enkel een Europees verhaal

¹³⁷ Asselbergs en Van Tongerloo, *Casablanca voorbij*, 64.

¹³⁸ Asselbergs en Van Tongerloo, *Casablanca voorbij*, 74.

¹³⁹ De Gentenaar 12 mei 2021, “Carmen”, (<https://operaballet.be/uploads/media/5f97d03807e87/transcriptie-afl levering-1.pdf?production-978745610>). Geraadpleegd op 2 april 2022.

¹⁴⁰ Gent verloor vandaag een monument in de travestietenwereld. R.I.P Carmen Speeckaert (75 jaar), “Toen gisteren nog vandaag was”, 2022 (<https://gisterennogvandaag.com/2021/05/10/gent-verloor-vandaag-een-monument-in-de-travestietenwereld-r-i-p-carmen-speeckaert-75-jaar/>.) Geraadpleegd op 27 februari 2022.

¹⁴¹ Asselbergs en Van Tongerloo, *Casablanca voorbij*, 76-77.

was met enkel een Europees netwerk. Het internationale netwerk strekte zich verassend ver uit tot Afrika en het Midden-Oosten. Hierna volgde voor Corinne een periode in Marseille in een cabaret waarna nog een engagement volgde in Biarritz en verschillende andere Italiaanse steden. Haar carrière zou voor enige tijd onderbroken worden omwille van een gendercorrigerende operatie in Casablanca en de complicaties die ermee gepaard gingen. Voor haar complicaties zou ze naar Hamburg moeten trekken. Ook in Hamburg werkte Corinne een paar jaar als stripteaseuse. Net als Carmen kwam Corinne in contact met het internationale netwerk van de travestietheaters dat haar over heel de wereld bracht en internationale contacten bood. Het toont aan dat de leden van de gemeenschap actief contacten met elkaar legden, over de landsgrenzen heen, gebonden aan elkaar door hun anders-zijn en de liefde voor podiumkunsten.

Prostitutie als financiële vrijheid, maar met een prijs

“Transseksualiteit wordt jammer genoeg nog steeds geassocieerd met marginaliteit en met de seksindustrie.”¹⁴²

- Priscilla Van Sandt

Met dit citaat uit haar autobiografie van 2003 liet Priscilla haar ongenoegen uitschijnen over de associatie van *transseksualiteit* met de seksindustrie of prostitutie.¹⁴³ Zelf wilde ze deze associatie doorbreken en laten zien dat *transseksualiteit* een ‘normaal’ verschijnsel is. Dat transseksualiteit gelinkt werd aan sekswerk en marginaliteit vond ze, in haar woorden, *jammer*. Dit roept de vraag op of het milieu van prostitutie ook negatief werd ervaren door de trans vrouwen uit de naoorlogse periode die hier zelf werkzaam in waren?

Trans vrouwen in het prostitutiemilieu werden en worden, zoals reeds beschreven door de socioloog dr. Larry Nuttbrock, geconfronteerd met een dubbel stigma. Enerzijds is er het stigma dat heerst rond hun non-conforme genderidentiteit. Anderzijds wordt dit nog “verergerd” door het stigma dat heerst rond sekswerk. Nuttbrock wijst echter op nog een gegeven dat een invloedrijke rol speelt op de gezondheid en het welzijn van transgender personen: *“that is the dysphoria many may experience as a result of incongruence between their gender identity and their sex assigned at birth, and the corresponding heightened need to affirm identity”*. Nuttbrock beargumenteert dat sekswerk, althans in eerst instantie, die affirmatie kon bieden voor trans vrouwen die, in combinatie met de vaak moeilijke economische omstandigheden, kan verklaren waarom een relatief hoog percentage trans vrouwen een geschiedenis in sekswerk hebben.¹⁴⁴ Nuttbrock stelt namelijk dat gewild en bewonderd worden door mannelijke klanten kan dienen als een krachtige bevestiging van hun vrouwelijkheid. Daarnaast kunnen trans vrouwen een gemeenschap van lotgenoten treffen in het prostitutiemilieu.¹⁴⁵

¹⁴² Coymans, *Priscilla*, 15.

¹⁴³ Coymans, *Priscilla*, 15.

¹⁴⁴ Larry Nuttbrock, *Transgender Sex Work and Society* (Colombia: Harrington Park Press, 2018) x.

¹⁴⁵ Nuttbrock, *Transgender Sex Work and Society*, xii.

In twee van de drie autobiografieën die tot nu toe in dit hoofdstuk centraal stonden, kwamen de Vlaamse trans vrouwen Carmen Speeckaert en Vanessa van Durme in contact met sekswerk. Vaak startend in de travestietheaters, vulden ze hun financiën aan met sekswerk. Met het geld dat ze verdienden, konden ze meer financiële zekerheid opbouwen en hun vrouw-zijn ook uiterlijk vertonen: van make-up tot pruiken en dameskleren, maar later ook met medische ingrepen. Dit correspondeert met de beschrijving die Nuttbrock reeds gaf in zijn werk *Transgender Sex Work and Society*: “*Transwomen may also enter sex work aware of these hazards, with clear goals in mind (e.g., to cover the cost of gender-affirming medical interventions; to pay for college), and once these goals are achieved, some continue sex work to supplement their incomes or meet other needs.*”¹⁴⁶ De hazards waar Nuttbrock naar verwijst, zijn onder andere de associatie met het stigma rond trans vrouwen in de prostitutie, marginalisering en gendergerelateerd geweld. Waarom “kozen” Carmen en Vanessa voor dit milieu, kan er gesproken worden van *agency* en hoe ervaren zij zelf deze plekken?

Carmen verdiende bij de travestieclub *Madame Arthur* ongeveer 1800 Belgische frank per dag, wat neerkomt op 45 euro.¹⁴⁷ Omdat ze niet kon leven van dit loon (de huur van de hotelkamer alleen al was 1000 frank), vulde ze haar financiën aan met werk in de prostitutie. Met haar werk in de prostitutie verdiende ze gemiddeld 15 000 Belgische frank per dag, wat neerkomt op ongeveer 370 euro.¹⁴⁸ Uit de door haar ervaren financiële noodzaak koos Carmen voor een bijverdienste in de prostitutie waardoor ze zich over financiën geen zorgen meer hoefde te maken. Haar ervaring met de prostitutie beschrijft ze als volgt: “*Ik heb dat altijd met veel overtuiging gedaan en kwam geen cent te kort.*”¹⁴⁹ Uit haar narratief lijkt een zelfgemaakte keuze voor meer financiële vrijheid te spreken waardoor ze *geen cent te kort kwam*. Ze lijkt het te beschrijven als een tweede job die ze met overtuiging uitvoerde en waar ze geen probleem mee had.

In de jaren ‘70 in België leerde Carmen, op haar zevenentwintigste in het Antwerpse nachtleven, de Nederlander Ruud kennen. Ruud, afkomstig uit Amsterdam, overtuigde haar om mee naar zijn stad te komen. Hij zei haar dat ze ook daar in een cabaret kon werken. In Amsterdam begon Carmen samen met Ruud uiteindelijk een bordeel, toen *kamerhuurbedrijf* genoemd, aan de *Amsterdamse walletjes*.¹⁵⁰ In hun zaak hadden ze vier meisjes in dienst, twee die een gezin hadden en overdag werkten en twee die ‘s nachts mannen ontvingen. De meisjes in dienst betaalden 150 gulden huur voor de kamer per dag aan Carmen, wat neer komt op ongeveer 75 euro. Uit de getuigenis van Carmen spreekt ook een vorm van *agency*: “*Als ik er zin in had, ging ik zelf ook nog wel eens voor het raam zitten. Zo verdiende ik wat extra zakgeld.*”¹⁵¹ Carmen was, op het moment dat ze haar bordeel uitbaatte, niet meer afhankelijk van haar job in de prostitutie om te overleven. Sekswerk leverde haar op dat moment *extra zakgeld* op en ze maakte dan ook zelf de keuze om te werken. Het gaf haar meer financiële speelruimte. Daarnaast is er een evolutie merkbaar waarbij Carmen in het begin van haar sekswerk nog sterk financieel afhankelijk was, maar stilaan een leidinggevende figuur werd met een ondernemend karakter, die uit eigen keuze

¹⁴⁶ Nuttbrock, *Transgender Sex Work and Society*, xii.

¹⁴⁷ Ilse Degryse, “Carmen Speeckaert”, 198.

¹⁴⁸ Ilse Degryse, “Carmen Speeckaert”, 199.

¹⁴⁹ Ilse Degryse, “Carmen Speeckaert”, 199.

¹⁵⁰ Ilse Degryse, “Carmen Speeckaert”, 199.

¹⁵¹ Ilse Degryse, “Carmen Speeckaert”, 199.

zelf nog af en toe klanten zag. In haar narratief schrijft Carmen zichzelf dus een actieve rol toe – ze representeert sekswerk als een eigen keuze.

Uiteindelijk stopten Carmen en Ruud noodgedwongen met de zaak in Amsterdam omwille van de aidsepidemie. *“De inkomsten daalden”*, zo stelt Carmen in haar autobiografie, *“in deze periode met twee derde, de mannen durfden niet meer langs te komen en de meisjes in dienst gingen in privéclubs werken of zelf aan de slag”*.¹⁵² Uiteindelijk werd de situatie onhoudbaar en besloten ze de zaak na acht jaar te verkopen en terug te keren naar Gent. Carmen is ongeveer drieëntwintig jaar actief geweest in het milieu van sekswerk. Waar voor de aids crisis de positieve, vooral financiële, kanten van sekswerk opwogen tegen de negatieve was de crisis een kantelpunt in het evenwicht. De job en het runnen van het bordje werd te zwaar en bracht te weinig op. Opnieuw lijkt hier een kosten- en batenanalyse aanwezig te zijn.

Ook in het narratief van Vanessa was de prostitutie een vorm van financiële vrijheid. Met het geld dat ze verdiende, kon ze steeds beter haar doel bereiken: vrouw-zijn. Hier wou ze naar eigen zeggen de prijs en de pijn van de prostitutie voor betalen.¹⁵³ Toch was deze “keuze” niet zonder twijfels. Zo beschreef ze in haar autobiografie: *“Doelloos liep ik door de nachtelijke straten van Antwerpen, overgeleverd aan mijn twijfels. Had ik er zoveel voor over om vrouw te worden? Was ik bereid me te verlagen tot raamprostitutie om Miss Gender te gehoorzamen?”*.¹⁵⁴ In het narratief dat Vanessa construeerde, was haar verlangen om vrouw te zijn groter en zo zette Vanessa de stap naar sekswerk. Het *verlagen tot raamprostitutie* kan in dit narratief gezien worden als een obstakel dat ze moet overwinnen om dichterbij haar doel, vrouw zijn, te komen. Anders dan bij Carmen was er bij Vanessa expliciet sprake van een conflicterende zelf.¹⁵⁵ Ze brengt een narratief waarin geen statistisch gesloten zelf aanwezig is maar verschillende facetten van haar persoonlijkheid doorschemeren. Ze wou zich niet “verlagen” tot sekswerk enerzijds, maar anderzijds is haar genderdysforie te sterk.

Ze bracht haar narratief op zo een manier dat ze zich wel moest overgeven aan haar genderdysforie. Het lijkt alsof ze moest kiezen tussen het ongemak van haar genderdysforie of het ongemak van de prostitutie, de terugkerende kosten-batenanalyse. Zoals Selma Leydersdorff in haar boek *Oral History: De mensen en hun verhalen* aangaf werd in de literaire wereld lange tijd geëxperimenteerd met genres waarin verschillende identiteiten binnen een persoon aanwezig zijn.¹⁵⁶ In het narratief dat Vanessa hier bracht, lijken verschillende identiteiten binnen één persoon aanwezig: Vanessa enerzijds en de stem van Miss Gender, ook wel de boze fee en tante Gender genoemd anderzijds.¹⁵⁷ Zo schreef ze doorheen haar autobiografie ook letterlijk: *“Het stemmetje dramde maar door dat ik eigenlijk een vrouw was.”*, *“Het genderstemmetje in me bleef knagen.”* en *“Het stemmetje liet me niet met rust.”*¹⁵⁸ De afweging in haar narratief was of ze de keuze maakte om *Miss Gender te gehoorzamen* of niet.¹⁵⁹ In haar narratief

¹⁵² Ilse Degryse, “Carmen Speeckaert”, 200.

¹⁵³ Van Durme, *Kijk mama, ik dans*, 55.

¹⁵⁴ Van Durme, *Kijk mama, ik dans*, 55.

¹⁵⁵ Lynn Abrams, *Oral history theory* (New York: Routledge, 2016), 34.

¹⁵⁶ Selma Leydesdorff, *Oral History: De mensen en hun verhalen* (Amsterdam: Prometheus, 2021), 74.

¹⁵⁷ Van Durme, *Kijk mama, ik dans*, 41.

¹⁵⁸ Van Durme, *Kijk mama, ik dans*, 33-34.

¹⁵⁹ Van Durme, *Kijk mama, ik dans*, 55.

leek het alsof Vanessa dus niet echt gekozen heeft voor prostitutie, maar zich overgaf aan de andere stem in haar hoofd. Dit geeft al meteen een andere ervaring met sekswerk dan bij Carmen.

In Vanessa's woorden: *"verliet ik Amsterdam in de richting van het Sodom en Gomorra dat Antwerpen toen was."*¹⁶⁰ Verwijzend naar het Bijbelse Genesis verhaal van de zondige steden Sodom en Gomorra vertrok Vanessa naar Antwerpen om als sekswerker aan de slag te gaan. Door te kiezen voor deze specifieke metaforische verwoording verwijst ze naar de 'onnatuurlijke' seksuele handelingen die niet op voortplanting gericht waren. Hieronder valt seksueel contact tussen personen van hetzelfde geslacht, anale seks tussen een man en vrouw, et cetera. Volgens de toenmalige opvattingen waren deze seksuele handelingen tegennatuurlijk en schonden ze de goddelijke orde.¹⁶¹ Dat Vanessa koos voor deze specifieke verwoording zou kunnen wijzen op de internalisering van de negatieve associaties rond prostitutie.

In *'de rosse buurt van Antwerpen'* vond ze vrijwel onmiddellijk werk in een Duits cabaret, als *stripper* en *tafelhoer*.¹⁶² Het pand werd door een Duitse pooier en Limburgse *travestiet* uitgebaat. Nadien ging ze aan het werk in een bordeel tegenover een Grieks café. Ook Vanessa gaf aan, net als Carmen, dat de inkomsten van het cabaret allen onvoldoende waren voor de levensstijl die ze leefde. In het geval van Vanessa was haar loon onvoldoende om de voor haar nodige hormonen, kledij en de gedroomde borstimplantatie te betalen. Ook zij koos er uiteindelijk voor om haar financiën aan te vullen door naar de prostitutie te keren. *"Slechts één pijnstiller werkte voor mij: het geld dat ik verdiende."*¹⁶³ Door het geld te vermelden en het goede aspect te benadrukken probeerde ze het negatieve aan de prostitutie draagbaar te maken. Het was voor haar een manier om haar emoties te reguleren en ze gaf op deze manier onbewust het narratief van haar autobiografie mee vorm. Haar drijfveer vertrok vanuit een financieel motief en had als einddoel een medische ingreep. In de woorden van Vanessa: *"Ik kocht geen bontjas, maar kon na een tijdje de langverwachte implantaten laten inbrengen. Ik kwam een stukje dichterbij mijn doel, klom een trede hoger op de ladder naar het vrouw-zijn."*¹⁶⁴ Hierin was de queeste met als eindbestemming en hoogste trede van haar doel, vrouw-zijn, expliciet vermeld om zo de pijn van de prostitutie draagbaar te maken. Het geld was zoals ze zelf aangaf haar drijfveer en prostitutie in haar narratief het obstakel dat ze moet overwinnen om tot de gewenste bestemming te komen.

De ervaringen van de hierboven besproken trans vrouwen lijken helemaal niet zo negatief als het citaat van Priscilla doet vermoeden. Prostitutie was de tweede plek waar trans vrouwen in de naoorlogse periode openlijk vrouw konden zijn. Ze konden binnen deze subcultuur geld verdienen en zichzelf zijn maar moesten wel de prijs van de prostitutie betalen. Prostitutie bood zowel Carmen als Vanessa een financiële vrijheid die ze in andere milieus niet zouden kunnen verenigen met hun transgender identiteit. Toch hadden beide vrouwen een duidelijk verschillende beleving met het prostitutie. Waar in het narratief van Carmen minder de noodzaak heerste om sekswerk te verrichten omdat het haar slechts in 'extra' financiën voorzag, was Vanessa er in dit verhaal afhankelijker van en werkte ze toe naar de medische ingreep om haar genderdysfore gevoelens te verminderen. Waar het narratief voor

¹⁶⁰ Van Durme, *Kijk mama, ik dans*, 49.

¹⁶¹ Dupont, *Verzwegen verlangen*, 14.

¹⁶² Van Durme, *Kijk mama, ik dans*, 51.

¹⁶³ Van Durme, *Kijk mama, ik dans*, 59.

¹⁶⁴ Van Durme, *Kijk mama, ik dans*, 60.

Carmen meer als een “keuze” gezien kan worden, voelde dit in het geconstrueerde narratief van Vanessa eerder aan als een noodzaak. Vanessa wou, in de constructie van haar narratief, de prijs van de prostitutie betalen als dit betekende dat ze haar borstimplantaten kon financieren om zo haar genderdysforie te overwinnen.

Besluit

Het theater bood voor de drie besproken Vlaamse trans vrouwen een veilige ruimte waar ze met meer vrijheid vrouwenkledij konden dragen in de naoorlogse periode, toen het openbaar verschijnen in de kledij van het andere geslacht bestraft kon worden. Vaak startend rond de leeftijd van zes, zeven jaar droegen de trans vrouwen kledij van vrouwelijke familieleden achter gesloten deuren. In het theater konden ze naar eigen zeggen hun geheim verlangen in de openbaarheid vervullen. Waar ze thuis afkeurende blikken of zelfs het risico op bestraffing liepen als ze betrappt werden in vrouwenkledij, was het theater een plek waar, zoals in het geval van Carmen, het dragen van deze kledij aangemoedigd werd. Zoals de analyse aantoonde, brachten de vrouwen een narratief waarin ze zelf op zoek gingen naar de plekken. Met andere woorden: ze kenden zichzelf *agency* toe.

Via het theater was de weg naar travestietheaters voor de trans vrouwen niet meer zo groot. In deze travestiecabarets konden ze openlijk zichzelf zijn en daarnaast was het een bron van financiële inkomsten. Toch waren deze plekken niet altijd zonder gevaar, zo getuigt de ervaring van Corinne met de zedebrigade. De trans vrouwen geven aan dat ze bij deze vrijheid ook beperkingen ervaarden. Tot slot konden de Vlaamse trans vrouwen in deze milieus ook lotgenoten treffen. Deze lotgenoten waren vaak deel van een internationale travestie- en transgendergemeenschap. Vanuit verschillende hoeken uit de wereld trokken trans vrouwen naar cabarets in de grootsteden, en zo ook de Vlaamse trans vrouwen. Het nachtleven, de huurprijs van kamers in de grootsteden, de kledij en make-up en een eventuele medische ingreep kenden een hoge prijs. Met de inkomsten uit de travestietheaters alleen kwamen de vrouwen Carmen Speeckaert en Vanessa van Durme er niet. Zoals besproken in het laatste deel bood de prostitutie Carmen en Vanessa meer financiële vrijheid. Prostitutie was voor hen een middel om tot andere doelen te komen. Voor Vanessa zou het haar langverwachte medische ingreep, de borstimplantaten, kunnen financieren en voor Carmen bood het meer financiële speelruimte. Hoewel ze beiden in de prostitutie werkzaam waren, was hun ervaring in en met het milieu verschillend. Wat de narratieven van de trans vrouwen met elkaar verbindt, is een soort onderhandeling tussen hun verlangens en hun draagkracht (mentaal, fysiek, financieel...).

Uit de analyse van bronnen van onderuit blijkt dat de negatieve beoordeling van Priscilla, waarmee dit hoofdstuk aanving, misschien eerder vertrekt vanuit een *outsider* en anachronistisch perspectief. Priscilla begon openlijk als vrouw door het leven te gaan in het midden van de jaren '90. In deze periode werd er gehamerd op de normalisering van de transgender figuur. Waar jongere transgender personen zich wilden afzetten tegen het beeld van transgender personen dat in de naoorlogse periode sterk gelinkt was aan de zogenaamde ‘marginale’ milieus van het nachtleven, zijnde travestietheaters en de prostitutie, associeerden oudere trans vrouwen deze werelden net met vrijheid. Ze spraken niet over deze milieus als marginaal of achtergesteld. Hieruit blijkt een generatieverschil waar het hedendaagse

negatieve idee haaks staat op de vroegere visie van trans vrouwen die de naoorlogse periode zelf beleefden. Dit suggereert een evolutie naar een meer conformistisch leven als transgender en de wil tot normalisering, die eigen was aan trans personen van de generatie van Priscilla, maar niet aan die van vroegere generaties. Dit doet denken aan gelijkaardige ontwikkelingen in de LGBTQ+ gemeenschap, waar revolutionaire denkbeelden plaatsmaakten voor normalisering en assimilatie, bijvoorbeeld in debatten over het homohuwelijk en rechten voor adoptie.¹⁶⁵

---

¹⁶⁵ Bart Eeckhout en David Paternotte, A Paradise for LGBT Rights? The paradox of Belgium, in *Journal of Homosexuality*, vol 58 nr 8 (2011), 1054-1084.

Hoofdstuk III: De grens over op zoek naar een “juist” lichaam

In de inleiding van *Others of My Kind: Transatlantic Transgender Histories* (2020) schreef historicus Aaron Devor dat tot nu toe werd aangenomen dat trans personen weinig zeggenschap hadden in hun relaties met de medische gemeenschap. Ze werden voorgesteld als passieve en dankbare consumenten van de medische expertise. *Others of My Kind* keerde zich tegen dit beeld. Het werk bracht aan het licht hoe genderdiverse personen juist proactief waren: ze maakten hun noden duidelijk aan medische experts en beïnvloedden zo mee hoe de zorg werd vormgegeven.¹⁶⁶

Bouwend op dit inzicht, wil ook dit hoofdstuk focussen op hoe transgender personen in het verleden actief hebben bijgedragen tot het medisch discours over genderdiversiteit, maar dan specifiek voor de Vlaamse casus. Wat was de *agency* van transgender personen in onderhandelingen over medische hulpverlening? Is het passieve beeld van trans patiënten uit de historiografie wel terecht? Door een antwoord te formuleren op deze vragen, draagt dit hoofdstuk bij aan het debat dat aan bod kwam in *Others Of My Kind*.

Alvorens aan te vatten met de analyse is het nodig om even stil te staan bij de historisch context van de medische zorg in de naoorlogse periode. De mogelijkheid tot medische zorg voor transgender personen was er toen nauwelijks tot niet.¹⁶⁷ Vlaamse maar ook internationale transgender personen die een vermannelijking of vervrouwelijking via een medische ingreep wensten, moesten dus tot ver in de jaren '60 vaak noodgedwongen hulp zoeken in het buitenland.

Dit is opmerkelijk, want al in de jaren '20 en '30 ontstonden nieuwe medisch mogelijkheden voor hormonale en chirurgische transitities.¹⁶⁸ Zoals de medicus Robert Rubens aantoonde, begonnen de hedendaagse medische geslachtsbevestigende behandelingen van genderdysforie in deze periode.¹⁶⁹ Vanaf de jaren '20 werden af en toe chirurgische geslachtsbevestigende correcties uitgevoerd. Deze gaven echter maar beperkt resultaat aangezien hormonale behandelingen nog niet mogelijk waren. Pas in 1935 werd een hormonale behandeling mogelijk na de identificatie van steroïden en de ontwikkeling van technieken om deze aan te maken.¹⁷⁰ De eerste geslachtsbevestigende operaties ter wereld hadden in de vroege twintigste eeuw al plaatsgevonden in Duitsland, maar na de machtsovername door de nazi's in 1933 was er van die kennis en ervaring vrijwel niets overgebleven.¹⁷¹ De eerste gedocumenteerde man-naar-vrouw-operatie werd uitgevoerd, onder leiding van Hirschfeld, op de patiënt Dorchon Richter in 1931.¹⁷² Er wordt aangenomen dat de Brit Michael Laurence Dillon in 1942 de eerste trans man was die testosteron gebruikte en een dubbele mastectomie (borstverwijdering)

¹⁶⁶ Alex Bakker en Rainer Herrn en Michael Thomas Taylor en Annette F. Timm, *Others of My Kind: Transatlantic Transgender Histories* (Calgary: University of Calgary Press, 2020), x.

¹⁶⁷ Paul Borghs, *Holbipioniers een geschiedenis van de holebi- en transgenderbeweging in Vlaanderen*, (Antwerpen: 't Verschil, 2015), 26.

¹⁶⁸ Bakker, Herrn, Taylor en Timm, *Others of My Kind*, 19.

¹⁶⁹ Robert Rubens, *Transseksualiteit in diverse culturen en in de geschiedenis*, in “Transgenderzorg” (Leuven: Acco, 2013), 60.

¹⁷⁰ Rubens, *Transseksualiteit in diverse culturen en in de geschiedenis*, 57.

¹⁷¹ Alex Bakker, *Een halve eeuw transgenderzorg aan de VU* (Amsterdam: Boom, 2021) 19.

¹⁷² Stryker, *Transgender history*, 55.

onderging.¹⁷³ Deze behandelingen werden steeds vaker beoefend in de jaren '50 en gaven sommige transgender personen een concreet doel: het verkrijgen van deze medische zorg.¹⁷⁴

Ondanks deze vernieuwingen, was er in de eerste helft van de vorige eeuw nog geen sprake van een systematische evaluatie van de effectiviteit van de geslachtsbevestigende behandelingen, bij gebrek aan richtlijnen. Daarbij was de maatschappelijke aanvaarding en bekendheid van deze medische interventies (nog) gering.¹⁷⁵ Het verhaal van Christine Jorgensen bracht hier verandering in. Hamburger en zijn collega's publiceerden in 1953 in de *Journal of the American Medical Association* dat een geslachtsbevestigende behandeling effectief was. Volgens hen waren er geen alternatieven, zoals een psychiatrische behandeling.¹⁷⁶ Met deze opmerkingen kantten Hamburger en zijn collega's zich tegen de toen dominante idee dat transseksualiteit een psychiatrische stoornis was, die te genezen was door middel van psychotherapie.¹⁷⁷ Met het steeds beschikbaar en meer aanvaard worden van hormonale en chirurgische geslachtsbevestigende behandelingen ontstond van de jaren '50 tot de jaren '70 een steeds scherper en zichtbaarder beleidsmatig dilemma. Zo bestond het debat om de geest aan te passen aan het lichaam door psychotherapie of het lichaam aan de geest aan te passen door hormonale en chirurgische ingrepen.¹⁷⁸ Met de komst van Jorgensen werd ook bij artsen genderdysforie en de geslachtsbevestigende behandeling bekend. Dit leidde niet enkel tot een medicalisering van genderdysforie, maar ook tot een effectievere hulpverlening.¹⁷⁹

In de naoorlogse periode waren er drie bestemmingen waar transgender personen terecht konden. De eerste populaire bestemming voor geslachtsbevestigende operaties was Denemarken. Kort nadat Jorgensens verhaal de wereld rond ging, besliste de Deense overheid echter om de grenzen te sluiten omdat te veel buitenlanders om de operatie vroegen. Vervolgens nam Nederland, in het midden van de jaren '50, voor een korte tijd een prominente positie aan. Onze Noorderburen werden een toevluchtsoord voor (vooral Amerikaanse) trans vrouwen.¹⁸⁰ Zoals Alex Bakker reeds beschreef, was Nederland gedurende anderhalf jaar een van de weinige plaatsen in de wereld waar transgender personen terecht konden voor genderbevestigende operaties.¹⁸¹ Volgens hem gingen naar schatting een tiental buitenlandse trans vrouwen naar Nederland voor een operatie.¹⁸² Omwille van de afwezigheid van steun van medische autoriteiten werd de route naar Nederland stopgezet in 1955, waarna Casablanca een populaire bestemming werd.¹⁸³ In de Marokkaanse stad opereerde Dr. Georges Burou tot wel duizenden transgender patiënten.¹⁸⁴

¹⁷³ Motmans, *Leven als transgender in België*, 18.

¹⁷⁴ Bakker, Herrn, Taylor en Timm, *Others of My Kind*, 19.

¹⁷⁵ Rubens, *Transseksualiteit in diverse culturen en in de geschiedenis*, 57.

¹⁷⁶ Rubens, *Transseksualiteit in diverse culturen en in de geschiedenis*, 58.

¹⁷⁷ Rubens, *Transseksualiteit in diverse culturen en in de geschiedenis*, 58.

¹⁷⁸ Rubens, *Transseksualiteit in diverse culturen en in de geschiedenis*, 59.

¹⁷⁹ Rubens, *Transseksualiteit in diverse culturen en in de geschiedenis*, 58.

¹⁸⁰ Bakker, *In the shadows of society*, in "Others of my Kind", 134.

¹⁸¹ Timm, Taylor, Bakker and Hernn, *Introduction*, in "Others of My Kind", 7

¹⁸² Bakker, *In the shadows of society*, in "Others of my Kind", 134.

¹⁸³ Bakker, *In the shadows of society*, in "Others of my Kind", 134.

¹⁸⁴ Aaron Devor, *Foreword*, in "Others of My Kind" ix.

Op 24 oktober 1967 vond uiteindelijk in België de eerste genderbevestigende ingreep plaats bij een trans vrouw van wie de naam gekend is, Jean Marie Wijnen. Er wordt algemeen aangenomen dat dit de eerste man-naar-vrouw operatie was in België. Toch is het mogelijk dat er al eerder operaties plaatsgevonden hadden, maar onder de radar. Zo gaf een van de artsen in het vonnis aan reeds in 1958 degelijke ingreep te hebben uitgevoerd. De operatie van Wijnen kwam echter wel aan het licht en kreeg al snel aandacht van zowel het gerecht als de media. Wijnen liet zich opereren in een Brussels ziekenhuis, maar overleed kort na de ingreep. De doodsoorzaak werd toegeschreven aan een longembolie, een rechtstreeks gevolg van de chirurgische ingreep. Na het overlijden kreeg de gerechtelijke politie al snel een anonieme tip over de geslachtsbevestigende ingreep. Dit zou leiden tot de “Zaak Wijnen” en de berechting van de twee artsen die de ingreep uitvoerden. Het proces zorgde voor juridische verandering op het vlak van medische ingrepen voor transgender personen in België. Sinds het vonnis van 1969 was volgens het Belgische recht namelijk een chirurgische ingreep toegestaan op transgender personen.¹⁸⁵ Toch zou het nog een decennium duren voordat een uitgebreid en multidisciplinair genderteam ontstond. Pas in de jaren ‘80 ging een team in Gent zich toeleggen op de zorg van genderdiverse personen, zoals ik in het volgende hoofdstuk zal bespreken.

De opties voor transgender personen in België waren dus eerder beperkt. Transgender personen konden in de naoorlogse periode wel al hun toevlucht nemen tot hormonen, al konden deze vaak alleen worden gekocht op de zwarte markt. Hoe Vlaamse trans personen hun weg vonden naar deze hormonen zal in dit hoofdstuk besproken worden. Pas vanaf de jaren ‘60 konden Belgische trans personen geleidelijk aan terecht in eigen land voor zorg. Zo waren er al een aantal individuele hulpverleners die zich wilden inzetten voor de begeleiding en de zorg voor transgender personen. Vlaamse trans personen konden onder andere terecht bij schoonheidsspecialiste Moors in Antwerpen, psychologe Van der Vinne en plastisch chirurg Seghers in Brussel. Trans personen zelf speelden een grote rol in de totstandkoming van de hulpverlening. Ze gingen zelf op zoek naar individuele zorgverleners en gaven onderling informatie door.¹⁸⁶ Dr. Michel J. Seghers (1932-2014) was een Belgische plastische chirurg die vanaf de jaren ‘60 tot zijn pensioen in 2001 een belangrijke rol vervulde voor Vlaamse transgender personen. Gedurende zijn carrière zou hij ongeveer 1600 trans vrouwen hebben geopereerd en een aantal trans mannen. Seghers begon met operaties in 1967 nadat hij las over de chirurgische complicaties, waaronder het overlijden, van transgender patiënten bij andere chirurgen.¹⁸⁷

Via berichtgeving in de pers kwamen de verhalen van Christinne Jorgensen, Coccinelle en Bambi bij trans vrouwen in de Verenigde Staten, Nederland en tot slot ook tot in Vlaanderen terecht.¹⁸⁸ De zoektocht naar informatie en zorg, duidelijk uit de bronnen, illustreert de *agency* van Belgische trans personen, voornamelijk trans vrouwen. De getuigenissen en autobiografieën tonen aan dat ze zelf op zoek gingen naar informatie over trans zijn, behandelingsmogelijkheden, artsen, et cetera. Onderling werd deze informatie, zoals adressen en namen van artsen, doorgegeven aan lotgenoten. Er was sprake van een internationaal collectief informatienetwerk van trans personen van over heel de wereld. Ook Vlaamse

¹⁸⁵ Borghs, *Holibipioniers*, 73.

¹⁸⁶ Motmans, *De eerste stappen in de georganiseerde transgender hulpverlening in België*, 24.

¹⁸⁷ Andrea James, “Transgender map: Michel Seghers archive”, (<https://www.transgendermap.com/medical/surgery/belgium/michel-seghers/>). Geraadpleegd op 1 mei 2022.

¹⁸⁸ Joanne Meyerowitz, *How sex changed*, 188; Bakker, *Transgender in Nederland*, 45; Borghs, *Holibipioniers*, 26.

trans personen namen hier aan deel. Zo trok ook de pionier trans vrouw Corinne van Tongerlo de wereld rond met haar cabaretcarière. Later trok ze naar Casablanca, toen de plek voor gender operaties, om haar geslachtsbevestigende ingreep door dokter Georges Burou te laten uitvoeren geïnspireerd door Jorgensen, Coccinelle en Bambi.

Grenzen aan de zorg

“De eerste dokter trok heel grote ogen en zei dat hij van mij geen man kon maken, dat dit onmogelijk was. Die dokter zag mij als een gestoorde lesbienne en probeerde mij duidelijk te maken dat twee vrouwen heel gelukkig konden zijn. Maar dat was niet wie ik was.”¹⁸⁹

- Son Snelders (1946-heden)

Son Snelders was 27 jaar oud wanneer in 1975 zijn autobiografie *“Dagboek van een transseksueel”* verscheen. Het is een van de weinige autobiografieën van Vlaamse trans mannen uit de jaren ‘70. Hij beschreef in zijn dagboek zijn moeilijke zoektocht naar medische hulpverlening in België. Het was een verhaal van wachten, afwijzingen en uiteindelijk ook de grens oversteken. Daarnaast vertelt het boek ook veel over de toenmalige tijdsgeest die bij artsen heerste, maar die geleidelijk aan veranderde.

Zijn ervaring kaderde zich namelijk in de verschuiving van de interpretatie van genderdysforie: van een geestelijke naar een lichamelijke aandoening. Waar eerst de idee heerste dat de geest aan het lichaam moest worden aangepast, dachten later steeds meer artsen dat het lichaam moest beantwoorden aan de geest. In België mochten artsen pas vanaf 1969 officieel een geslachtsbevestigende ingreep bij transgender personen uitvoeren. Tot dan konden artsen terechtgesteld worden voor het opzettelijk toedienen van slagen en verwondingen. Maar ondanks de legalisering van 1969, bleven vele artsen terughoudend. De oorzaak hiervoor was vermoedelijk het proces over de zaak Wijnen. Belgische artsen maakten in deze periode voor het eerst kennis met het transgender fenomeen en waren niet opgeleid of op de hoogte van mogelijke behandelingen. Geleidelijk veranderde de situatie echter en artsen begonnen zich in te lezen in de bestaande medische literatuur. Hoe ontstond deze vroege zorg en is de eerder passieve rol die in de historiografie werd toebedeeld aan de trans patiënt wel terecht? In wat volgt, zal ik aan de hand van het verhaal van Snelders nagaan of dit beeld ontkracht kan worden.

Wanneer Snelders voor het eerst sprak over zijn transgender gevoelens met een arts kreeg hij te horen dat de *“vrouwelijke gevoelens”* later nog konden opkomen.

“Voor het eerst in mijn leven bekende ik iemand dat ik een meisje was dat zich volledig mannelijk voelde. Deze arts, een psychotherapeut, gaf me de ‘hoop’ dat er ondanks die mannelijke natuur, toch nog de kans bestond op diep verborgen en nog onbewuste vrouwelijke gevoelens, die met de jaren naar boven komen konden.”¹⁹⁰

¹⁸⁹ Dossier 40 jaar, ZiZo-Magazine, Gent, 2017, 24.

¹⁹⁰ Son Snelders en Steven de Batselier, *Dagboek van een transseksueel* (Kapellen: Uitgeverij de Nederlandsche boekhandel, 1975), 18.

Bij Snelders volgde de ‘hoop’ dat zijn vrouwelijke gevoelens zouden opdrijven echter niet. Hij bleef met zijn transgender gevoelens zitten. Uit dit citaat kan verondersteld worden dat de arts in kwestie nog niet helemaal vertrouwd was met het onderscheid tussen homoseksualiteit en transgender gevoelens. Hij verwarde hem, zoals het citaat aan de start van dit stuk beschrijft, met een “*gestoorde lesbienne*”. Dit illustreert dat artsen vaak nog niet bekend waren met transgenders en hun genderdysforie, en bijgevolg ook niet dachten in die termen. Ook is het opvallend dat de eerste arts die Snelders in vertrouwen nam, een psychotherapeut was. Dit versterkt het idee dat genderdysforie in deze periode vaak nog gold als een mentale stoornis.

In het voorwoord van Snelders autobiografie toonde ook het volgend citaat dit treffend: “*Zo wordt aktueel nog de transseksuele mens door ‘ruimdenkende onderzoekers’ gezien als een homoseksueel die zichzelf miskent, waarbij het zou volstaan de ‘dieperliggende homoseksualiteit’ zichtbaar te maken, waardoor de ‘patient’ van zijn seksuele obsessie zou genezen.*”¹⁹¹ Ook Bakker wees op deze verwarring maar dan in Nederland: “*Veel mensen, zowel leken als geschoolde psychiaters gooiden de twee groepen nog op één hoop.*”¹⁹² Dit toont aan dat transgender personen ook botsten op de grenzen van de taal. Transgender was nog geen begrip waar artsen mee bekend waren. Omdat er geen apart woord bestond, bleef ook een (aan)gepaste behandeling uit.

Om de eerder besproken ondervertegenwoordiging van de trans man te balanceren, wordt in de volgende bladzijdes uitgebreider ingegaan op het verhaal van Snelders, met een nadruk op zijn medische parcours. Via een kennis kwam Snelders ter ore dat er hormonen waren die hem zouden kunnen helpen met zijn genderdysforie gevoelens. In 1935 werd testosteron al geïdentificeerd als het cruciale mannelijke geslachtshormoon. Pas in de jaren '50 werd het beschikbaar als medisch geneesmiddel, in het bijzonder voor intersekse patiënten en cisgender mannen die een tekort aan het mannelijke hormoon hadden. Anders dan het vrouwelijke geslachtshormoon, dat gemakkelijk te verkrijgen was in tabletten en daarom gemakkelijk in te nemen door trans vrouwen, moest testosteron intramusculair worden geïnjecteerd. Dit was moeilijk om zelf te doen, een factor die het lastiger maakte voor transmannen om over te gaan tot zelfmedicatie. Een gelijke moeilijkheid trof trans mannen die op zoek waren naar operatieve zorg.¹⁹³ Ook Snelders vond moeilijk toegang tot deze hormonen. Dit omwille van nog een aantal bijkomende redenen. Informatie over transgenderisme in Vlaanderen was schaars en artsen die bereid waren tot hulp deden dit meestal in de grootste geheimhouding en achter gesloten deuren. Snelders, die op negentienjarige leeftijd intensief op zoek ging, kon in het Vlaanderen van de jaren '60 dan ook niet gemakkelijk tot deze zorg komen. Zelf beschreef hij zijn ervaring als volgt:

*“Er was in Vlaanderen nul komma nul informatie. Ik kon dus ook niet méér te weten komen. Ik heb wel een brief geschreven naar de ombudsvrouw van een tijdschrift. Zij hielp vrouwen met een probleem. Ik vroeg haar naar adressen van dokters, want ik had gehoord over het bestaan van testosteronpillen en dat werd voor mij een obsessie.”*¹⁹⁴

¹⁹¹ Snelders en de Batselier, *Dagboek van een transseksueel*, 6.

¹⁹² Bakker, *Transgender in Nederland*, 73.

¹⁹³ Bakker, *In the shadows of society*, in “Others of my Kind”, 135.

¹⁹⁴ *Dossier 40 jaar*, ZiZo-Magazine, Gent, 2017, 24.

Over welk tijdschrift het ging en wie deze ombudsvrouw was, was jammer genoeg geen informatie te vinden. Snelders kreeg antwoord op zijn vraag en via de ombudsvrouw kwam hij aan drie adressen van artsen – veelzeggend genoeg psychiaters – die hem eventueel zouden kunnen helpen. Opvallend is echter dat er in zijn biografie geen vermelding van deze namen of adressen te vinden is.

Bij de artsen stuitte Snelders regelmatig op *gatekeeping*. Het eerste adres had hij reeds geprobeerd. Hij contacteerde vervolgens de tweede arts, een “vrij jonge, heel gedistingeerde” psychiater “nieuwsgierig” naar zijn levensverhaal. Hij beschreef zijn ervaring als volgt:

*“Het andere adres was van een psychiater die dit nog nooit had meegemaakt. Hij wou mij ‘genezen’. Hij had een dure, lange behandeling die echt zou helpen. Ik heb vriendelijk bedankt, want dit was niet wat ik wou. Ik wou mij niet minder man voelen. Ik wou uiterlijk zijn wie ik was, een man.”*¹⁹⁵

Dit citaat illustreert dat bij deze arts de idee heerste om via psychotherapie de transgender gevoelens te behandelen. Zoals reeds beschreven door Rubens, koos de Franse Lacaniaanse psychotherapeutische school voor de aanpassing van de geest aan het lichaam.¹⁹⁶ Zij zagen transseksualiteit als een door psychotherapie te genezen psychiatrische stoornis.¹⁹⁷ Vrijwel alle psychiaters geloofden dat de geest aan het lichaam moest worden aangepast, desnoods met inzet van jarenlange psychoanalyse en elektroshocks.¹⁹⁸ Al in het nawoord van de biografie van Snelders uit 1975 werd door Steven de Batselier, psycholoog, psychotherapeut en hoogleraar criminologie aan de KU Leuven, deze trend beschreven. “Doorgaans komt de transseksuele mens eerst in contact met de huisarts. Jammer genoeg kent de huisarts doorgaans zelfs het bestaan niet van transseksualiteit, en stuurt de ‘patiënt’ verder naar de psychiater in de hoop dat hij daar van zijn ‘ziekelijk verlangen’ zal genezen worden.”¹⁹⁹ Verder vermeldde hij ook dat het uiterst zelden zo was dat de transseksuele mens meteen een psychiater trof die hem erkende. Volgens de Batselier bleef de *transseksuele mens* echter zoeken tot hij een arts vond die hij of zij vertrouwde en hem of haar liet starten met hormoontherapie.²⁰⁰ Kortom: transgender personen die in de naoorlogse Belgische samenleving de gepaste zorg zochten voor hun gevoelens konden maar bij weinigen op begrip of bereidheid tot hulp rekenen, maar zij werden wel gevonden.

Het is opmerkelijk dat in Snelders citaat een tegenstrijdig narratief terug is te vinden. Hoewel hij aangaf dat hij een man was, maakte hij ook duidelijk dat hij een medische ingreep nodig had om als man door het leven te gaan. Dit zag ook Bernice L. Hausman terugkeren in autobiografieën: “*The tension between the two stories—the story of the subject as the other sex and the story of the methods used to make the subject represent the other sex—constitutes one central disjunction in transsexual autobiographical narratives.*”²⁰¹ Er is dus een contradictorisch element aanwezig in de constructie van het *self*. Hoewel Snelders zichzelf al een man vond voor de medische interventies, suggereerde hij dat hij pas ‘echt’ een

¹⁹⁵ Dossier 40 jaar, ZiZo-Magazine, Gent, 2017, 25.

¹⁹⁶ Rubens, *Transseksualiteit in diverse culturen en in de geschiedenis*, 59.

¹⁹⁷ Rubens, *Transseksualiteit in diverse culturen en in de geschiedenis*, 58.

¹⁹⁸ Bakker, Een halve eeuw transgenderzorg aan de VU, 19.

¹⁹⁹ Snelders en de Batselier, *Dagboek van een transseksueel*, 200-201.

²⁰⁰ Snelders en de Batselier, *Dagboek van een transseksueel*, 200-201.

²⁰¹ Bernice L. Hausman, *Body, technology, and gender in transsexual autobiographies*, in “The Transgender Study Reader”, 340.

man zou zijn na de interventies. Toch kan een nuance in deze contradictie aangebracht worden. Het is namelijk een uitspraak die zich op verschillende niveaus bevindt. Zo is er de eigen gevoelswereld van Snelders waarin hij zichzelf al een man ziet en anderzijds het discours van de wetenschap en de samenleving dat een strikt fysiek biologische visie hanteert. Hij zag zichzelf wel al als man maar werd pas erkend door de maatschappij als man na zijn ingrepen. Naast een geringe aanwezigheid van vocabulaire is hier ook het onderscheid tussen gender en biologische sekse afwezig. Ook de afwezigheid van dat onderscheid in woordenschat draagt ertoe bij dat het narratief tegenstrijdig klinkt, terwijl dat vanuit een meer hedendaags perspectief niet zo hoeft te zijn.

Wanneer Snelders dan toch zelf de vraag naar voren schoof om een hormonale behandeling te starten, kreeg hij naar eigen zeggen te horen dat hij “*best naar een andere dokter*” ging en dat “*hormonenbehandelingen niet altijd succes*” hadden.²⁰² Hoewel de vraag niet succesvol was, illustreert dit wel dat Snelders zelf op zoek ging naar een hormonale behandeling en zelf onderhandelde met de arts in kwestie. Hieruit spreekt de *agency* van een individuele Vlaamse transpersoon in de negotiatie voor transzorg in een periode waarin deze nog niet sterk uitgebouwd was. Deze bevinding komt overeen met het beeld dat geschetst werd over trans- en andere genderdiverse patiënten in het werk *Others of My Kind*. Dit spreekt de bevindingen van eerdere historische werken tegen, waarin trans personen een passieve rol vervulden.²⁰³

Bij de derde arts, een volgens Snelders niet erg spraakzame psychiater, gaf hij een *korte mondelinge biografie* of schets van zijn ervaring als trans man. Hier kreeg Snelders naar eigen zeggen meer begrip. De arts gaf aan dat patiënten normaal bij hem kwamen voor een psychische behandeling terwijl hij precies het omgekeerde vroeg. Snelders herinnerde zich de reactie van de arts als volgt: “*Jij vraagt mij net het tegenovergestelde: geen genezing van een geestelijke afwijking, maar je helpen om je lichamelijk meer man te maken.*”²⁰⁴

De arts besloot als eerste stap om een volledig lichamelijk en hormonaal onderzoek op Snelders uit te voeren. Hiermee wilde de arts voornamelijk uitsluiten dat het niet ging om een geval van interseksualiteit, *tweeslachtigheid*. Daarnaast maakte de arts duidelijk dat indien Snelders “*een volkomen volmaakt en gezond lichaam bezit, ik geen androgenen kan garanderen, want zij zouden dan een hele revolutie in je lichaam teweeg brengen, je gezondheid kan er onder lijden.*”²⁰⁵ Hier wilde de arts zich niet verantwoordelijk voor stellen. Deze reactie is in de context van toen te begrijpen vermits artsen in de jaren '60 nog het risico liepen om veroordeeld te worden indien ze ingrepen op een gezond lichaam.

Vervolgens werd Snelders doorverwezen naar een gynaecoloog, die volgens hem: “*Geen benul had van transseksualiteit!*”²⁰⁶ Het onderzoek wees echter uit dat Snelders “*normaal fysisch vrouwelijk*” was.²⁰⁷ Vrouwelijkheid werd in dit onderzoek dus als een strikt biologisch gegeven gezien. Gender en sekse

²⁰² Snelders en de Batselier, *Dagboek van een transseksueel*, 21.

²⁰³ Aaron Devor, *Foreword*, in “*Others of My Kind*”, x.

²⁰⁴ Snelders en de Batselier, *Dagboek van een transseksueel*, 25.

²⁰⁵ Snelders en de Batselier, *Dagboek van een transseksueel*, 25.

²⁰⁶ Snelders en de Batselier, *Dagboek van een transseksueel*, 26.

²⁰⁷ Snelders en de Batselier, *Dagboek van een transseksueel*, 26.

werden zo aan elkaar gelijkgesteld. Hoewel de psychiater aangegeven had geen behandeling te willen starten indien het onderzoek zo uitdraaide, was hij na aandringen van Snelders toch bereid tot hulp. Ook hier blijkt dus weer het belang van de actieve rol van de trans persoon zelf. De arts had zich in de tussentijd ingelezen in de medische literatuur omtrent behandelingen in Amerika. In deze klinieken namen men *“bij de vrouwen de innerlijke geslachtsorganen weg; ook een volledige borstamputatie behoorde tot de mogelijkheden.”*²⁰⁸ Wanneer Snelders aangaf zich desnoods in Amerika te laten opereren, antwoordde de arts dat *“een hormonale behandeling een eenvoudiger middel lijkt dan snijden.”*²⁰⁹ Voor Snelders vond hier voor het eerst de langverwachte doorbraak plaats. Hij kreeg voor een drietal maanden een zeer kleine dosis hormonen voorgeschreven.²¹⁰

Snelders verhaal illustreert de obstakels waarmee Vlaamse trans personen geconfronteerd werden in hun zoektocht naar zorg in het eigen land. Zo was het voor Snelders ontzettend moeilijk om een arts te vinden die bereid was om een hormoontherapie te starten. Vele artsen begrepen het transgender fenomeen nog niet of verwarden het met een vorm van homoseksualiteit waardoor transgender personen niet enkel op grenzen botsten bij hun zoektocht naar zorg, maar ook op de grenzen van de taal. De meeste artsen waarmee Snelders in contact kwam, waren er dan ook van overtuigd dat hij een psychische stoornis had die met een psychotherapeutische behandeling genezen kon worden. De arts die na lang aandringen en onderhandelen met Snelders dan toch een behandeling in de vorm van hormoontherapie startte, diende maar een lage dosis toe waardoor er geen doorslaggevende lichamelijke veranderingen plaatsvonden. Daarenboven werd de hormoontherapie naar Snelders eigen zeggen ingezet omdat het volgens de behandelende arts een beter alternatief was dan snijwerk.

Zoals de casus van Snelders verder ook illustreert, was er voor de patiënt een veel actievere rol weg te leggen in de vraag voor zorg dan tot nu toe aangenomen werd. Zo ging hij zelf op zoek naar informatie en nam hij zelf het initiatief om aan namen en adressen van artsen te komen. Vervolgens vroeg hij zelf of een hormoonbehandeling mogelijk was en onderhandelde hierover met de arts. De casus van Snelders illustreert dus dat de vaak aangenomen passieve rol van de transgender patiënt als consument van zorg niet strijkt met de realiteit. Snelders nam een proactieve rol aan waarbij hij duidelijk zijn noden en behoeften onder de aandacht bracht en deze ook communiceerde aan de zorgverleners. Op deze manier vormt deze paragraaf een bijdrage aan het internationale debat over de rol van transgender personen in de ontwikkeling van de zorg, dat reeds besproken werd in *Others of my Kind*. Daarnaast zijn deze bevindingen ook een bijdrage tot de geschiedenis van Vlaamse transgender personen, waarin tot nu toe weinig tot geen actieve rol was toebedeeld aan trans personen zelf.

De grens over op zoek naar zorg

In het buitenland en op de zwarte markt was het vaak makkelijker om toegang te krijgen tot hormonen en zelfs operaties. Vele trans personen trokken daarom dan ook de grens over. Om uiteindelijk verder en echt geholpen te worden, stak ook Son Snelders eind jaren '60 de grens over naar Nederland. Grenzen en reizen zijn dan ook sleutelbegrippen die meermaals aan bod komen in de autobiografieën.

²⁰⁸ Snelders en de Batselier, *Dagboek van een transseksueel*, 28-29.

²⁰⁹ Snelders en de Batselier, *Dagboek van een transseksueel*, 29.

²¹⁰ Snelders en de Batselier, *Dagboek van een transseksueel*, 29.

Al in de jaren '50 vonden in Nederland de eerste genderoperaties plaats. Hamburger vond in zijn internationale netwerk van endocrinologen en seksuologen de Nederlandse psychiaters Frederik Hartsuiker en Coen van Emde Boas bereid om buitenlandse patiënten over te nemen. Tussen 1954 en 1956 hebben naar schatting van Bakker een tiental, vooral Amerikaanse trans vrouwen, in Nederland een geslachtsbevestigende operatie ondergaan.²¹¹ De sporadische geslachtsbevestigende operaties werden in deze periode min of meer in het geheim verricht – in privéklinieken, op kosten van de patiënten zelf. In 1959 opereerde de plastisch chirurg Siebren Woudstra, een 34-jarige trans man in het Gemeenteziekenhuis te Arnhem. Waarschijnlijk was dit de eerste vrouw-naar-man-operatie en de eerste transgenderoperatie die openlijk plaatsvond in Nederland.²¹²

Na de geïsoleerde gevallen uit deze periode begon eind jaren '60 de ontwikkeling van transgenderzorg zoals die voor Nederland kenmerkend zou worden. Het was de arts Otto de Vaal die zich als vooruitstrevende pleitbezorger voor de no-nonsens-hulp voor transgenders inzette. Hij was er van overtuigd dat transseksualiteit niet langer als een psychiatrische stoornis maar wel als een medische aandoening beschouwd moest worden, waarbij ook geschikte hulp hoorde. Een sleutelmoment in de Nederlandse transgeschiedenis van de medische zorg was de verankering van de transgenderzorg in het Vrije Universitair ziekenhuis van Amsterdam vanaf eind jaren '70. Het wetenschappelijk onderzoek, het aantal patiënten en de multidisciplinaire opzet van het genderteam waren onderscheidend en zorgden ervoor dat Nederland op het gebied van transgenderzorg vanaf de jaren '80 een leidende positie in de wereld innam. Artsen en psychologen van het buitenland kwamen op bezoek om kennis te maken met de werkwijze en om de inzichten mee naar huis te nemen. Zo trokken ook Belgische artsen naar Nederland om inspiratie op te doen voor de organisatie van hun zorg.²¹³ Dit leidde er zelfs toe dat Harry Benjamin, de gekende Duits-Amerikaanse seksuoloog en endocrinoloog, sommige van zijn patiënten naar Nederland liet afreizen waar castratie mogelijk was voor *well-screened candidates*.²¹⁴

Het verhaal van Snelders zal een dan ook niet onverwachte link met Nederland hebben. Snelders had al enige tijd contact met een Vlaamse professor en psycholoog genaamd Bart. Bart had een Nederlandse arts leren kennen en die arts was op zijn beurt bevriend met een andere Nederlandse arts, de eerste en enige die een boek had geschreven over transseksualiteit.²¹⁵ Vermoedelijk is de arts in kwestie de hierboven vernoemde Otto de Vaal. Hij bracht namelijk in 1971 het boek *Man of vrouw? Dilemma van de transseksuele mens* uit.²¹⁶ Volgens Bakker was dit werk de eerste Nederlandse beschrijvende studie.²¹⁷ In een interview gaf Snelders te kennen dat hij het woord transseksueel voor het eerst hoorde toen hij het boek van de Vaal in handen had.²¹⁸ Zo stak hij niet enkel een geografische grens over, maar ook de grens van de taal. Bart kon voor contact zorgen en al snel volgde een ontmoeting met de

²¹¹ Bakker, *Een halve eeuw transgenderzorg aan de VU*, 20.

²¹² Bakker, *Een halve eeuw transgenderzorg aan de VU*, 26.

²¹³ Alex Bakker, *Transgender in Nederland een buitengewone geschiedenis*, (Amsterdam: Boom, 2018), 11-12.

²¹⁴ Devor, *Foreword*, in "Others of My Kind" ix.

²¹⁵ Snelders en de Batselier, *Dagboek van een transseksueel*, 115.

²¹⁶ Otto de Vaal, *Man of vrouw? Dilemma van de transseksuele mens* (Amsterdam: Wetenschappelijke uitgeverij, 1971).

²¹⁷ Bakker, *Transgender in Nederland*, 72.

²¹⁸ *Dossier 40 jaar*, ZiZo-Magazine, Gent, 2017, 25.

Nederlandse arts. Deze verliep in Snelders ervaring op een veel positievere wijze dan zijn voorgaande contacten met artsen in België.

“We hoefden hem niet veel uit te leggen. Hij begreep meteen wat hier gedaan moest worden; vlug, zonder valse hoop en zonder een boel beloften. Inderdaad, er was niemand die zo goed het probleem van de transseksualiteit begreep en aanvoelde. Hij was eenvoudig en vriendelijk. Zijn hulpvaardigheid was zo groot, dat je hulpeloos met je ontroering en dankbaarheid voor hem bleef zitten.”²¹⁹

Waarom was er zulk een contrasterend verschil tussen de zorg die Snelders in België en Nederland ontving? Nederland stond in deze periode op vlak van transgender zorgverlening een aantal stappen voor op België. Ook de ervaring van Snelders bevestigde dit. Waar in Nederland een nieuwe fase was aangebroken waarbij artsen op zoek gingen naar een medisch-wetenschappelijke verklaring van transseksualiteit bleven in België nog veel artsen naar zedelijke of psychiatrische verklaringen grijpen.²²⁰ De Vaal richtte in Nederland bovendien de *Genderstichting* op die baanbrekende resultaten behaalde: gecontroleerde hormoonbehandeling, genderchirurgie, respectvolle aandacht in de media en vergoeding van de geslachtsbevestigende behandeling door de ziekenfondsen. Verder verkregen ook enkele transgender personen in de vroege jaren '70 al toestemming van de rechtbank om voor de wet van geslacht te veranderen.²²¹

Wanneer Snelders in het midden van de jaren '70 de Vaal bezocht, vroeg de arts hoeveel hormonen hij innam. Hij schrok van het aantal. Hij zou volgens de arts minstens de helft meer moeten hebben gekregen als hij resultaat wilde boeken. Snelders hoorde, zoals Bakker reeds beschreef, bij die groep van transgenders die wél door een psychiater waren gezien en langdurig aan het lijntje werden gehouden: jarenlange, dure consulten en geen perspectief op verandering.²²² Al in zijn autobiografie verzuchtte Snelders zelf: *“Die psychiater had me dus sinds zes jaar aan het lijntje gehouden door me zo weinig te geven!”²²³*

De Nederlandse arts schreef vervolgens de dubbele dosis voor en besprak ook de mogelijkheid tot een volledige borstamputatie. Bij trans mannen heeft de hormonale behandeling weinig of geen invloed op het borstvolume en daarom wordt de *subcutane mammectomie*, of het creëren van een mannelijke borst, door veel trans mannen als de eerste en zelfs meest noodzakelijke operatie gezien om te kunnen leven in de eigen genderrol.²²⁴ Ook voor Snelders was dit het geval. De arts verwittigde de chirurg zodat Snelders bij hem een afspraak kon vastleggen. Snelders kreeg de waarschuwing dat hij geduldig zou moeten zijn want het ziekenhuis was voor lange tijd volgeboekt.²²⁵ Samen met zijn partner bracht hij

²¹⁹ Snelders en de Batselier, *Dagboek van een transseksueel*, 118.

²²⁰ Bakker, *Transgender in Nederland*, 73.

²²¹ Bakker, *Transgender in Nederland*, 11.

²²² Bakker, *Transgender in Nederland*, 74.

²²³ Snelders en de Batselier, *Dagboek van een transseksueel*, 118.

²²⁴ Stan Monstrey, Steven Weyers, Piet Hoebeke, Marlon Buncamper en Mark-Bram Bouman, *Geslachtsaanpassende chirurgie bij transmannen*, in *“Transgenderzorg”* (Leuven: Acco, 2013), 140.

²²⁵ Snelders en de Batselier, *Dagboek van een transseksueel*, 118-119.

alvast een bezoek aan de chirurg. Een half jaar later kreeg hij bericht om *“in april naar het ziekenhuis te komen”*.²²⁶

In de jaren '70 konden trans mannen in Nederland voor een mastectomie, of het verwijderen van de borsten, terecht bij de chirurg Philip Lamaker. In diens eigen woorden: *“Het creëren van mooi gevormde borstkassen met kleine littekens, daar stond ik om bekend.”*. Dit was geen vanzelfsprekendheid. Otto de Vaal had veel plastisch chirurgen en urologen benaderd. Niemand wilde het doen, ze vonden het een verwerpelijke gedachte. Bakker wijst op de moed die Lamaker toonde om zijn nek uit te steken.²²⁷ Zelf beschreef Snelders het als: *“Een droom die zomaar op een dag echt werkelijkheid werd. En volop in die werkelijkheid stond ik nog wantrouwig tegenover alles.”*²²⁸ Hij was zesentwintig wanneer hij eindelijk zijn langverwachte operatie kreeg in het VU-ziekenhuis in Amsterdam.²²⁹

In zijn biografie vergelijkt Snelders zijn positieve ervaring in het Amsterdamse ziekenhuis met zijn negatieve ervaring in België. Het was een tegenstelling die zijn autobiografische narratief vormgaf. Zo blikte hij terug op de operatie in Nederland: *“Voor hen was je niet louter een patiënt, maar in de eerste plaats een mens. Dat kan je in ons land helaas nog niet zeggen.”* Snelders beschreef ook de zorg die hij in België ontving na zijn zelfmoordpoging. Hij werd door de verpleegsters bij de vrouwen gelegd en behandeld als een *“mevrouwjtje”*. Daarnaast werd hij door hen bestookt met de *gekste, domste vragen*, een ervaring die hij als *monsterlijk en lachwekkend* beschreef.²³⁰ De Nederlandse verpleegsters noemde hij dan weer *reuzemensen* en *erg lief* en de hoofdzuster beschouwde hij als *ruimdenkend* en *progressief*. Bovendien behandelden ze Snelders als *iedere andere man*.²³¹ In Nederland was er ook sprake van nazorg. Snelders kreeg bij een volgend bezoek aan de Nederlandse arts een dubbele dosis hormonen voorgeschreven. Door Snelders omschreven als: *“een nieuw lichtpuntje voor me.”*²³²

Trans vrouwen en hun internationale zoektocht naar zorg

Snelders is niet de enige Vlaamse transgender persoon die in de naoorlogse periode de grens overstak. Van de jaren '50 tot de jaren '80 reisden veel transgender personen naar het buitenland op zoek naar zorg. Zelfs internationaal waren er weinig opties voor diegenen die een geslachtsbevestigende operatie wensten, laat staan in België. Personen in de trans gemeenschap wisselden daarom onderling informatie uit: over hormonen in Berlijn of aan de Amsterdamse Wallen maar ook over de 'slager van Casablanca' en zijn operaties, tot 'de Uroloog' in Hamburg. Het toont dat ze zelf naar oplossingen zochten. Daarnaast illustreert het ook het bestaan van een collectief, internationaal informatienetwerk. Zo zochten de Vlaamse trans vrouwen Corinne Van Tongerloo, Vanessa van Durme en Carmen Speeckaert internationaal naar zorg. De bronnen vertellen hoe de vrouwen toegang vonden tot hormonen, baardepilatie, een borstoperatie en tot slot ook de geslachtsbevestigende ingreep en eventuele nazorg. Hun narratief is opgebouwd als een queeste waarin ze verschillende obstakels

²²⁶ Snelders en de Batselier, *Dagboek van een transseksueel*, 129.

²²⁷ Bakker, *Transgender in Nederland*, 72.

²²⁸ Snelders en de Batselier, *Dagboek van een transseksueel*, 129.

²²⁹ Snelders en de Batselier, *Dagboek van een transseksueel*, 131.

²³⁰ Snelders en de Batselier, *Dagboek van een transseksueel*, 131.

²³¹ Snelders en de Batselier, *Dagboek van een transseksueel*, 131.

²³² Snelders en de Batselier, *Dagboek van een transseksueel*, 132.

moesten overwinnen om tot hun eindbestemming te komen, zoals bij Corinne en Vanessa de geslachtsoperatie die hen ‘volledig’ vrouw maakte.

Hormonen

Vanaf de jaren '50 waren geslachtshormonen als middel verkrijgbaar. Zoals Bakker reeds aantoonde konden Nederlandse trans vrouwen, die ervoor kozen om fysiek te vervrouwelijken, in de nachtelijke subcultuur met niet al te veel moeite aan geslachtshormonen geraken.²³³ Deze paragraaf wil nagaan hoe Vlaamse trans vrouwen toegang vonden tot deze geslachtshormonen en welke ervaringen zij hier aan koppelden.

Corinne kreeg in 1954 haar oproepingsbevel voor de militaire dienstplicht. Ook zij kreeg, net als Snelders, via een kennis te horen dat er hormonen bestonden. Tegen het einde van haar dienstplicht nam een homoseksuele arts en Waalse officier haar apart. Hij vertelde haar dat er wel meer mensen waren zoals zij en dat je daar hormonen voor kon nemen. *“Ik luisterde wel, maar wist niet goed wat ik met die informatie aan moest, het stond nog te ver van mij af.”*²³⁴ Enige tijd later, wanneer ze in West-Berlijn verbleef, kwam dit wel dichterbij: *“[...]het verlangen om een vrouw te zijn groeide en stiekem liet ik mij door een apotheker inspuiten met hormonen.”*²³⁵ Dit narratief keerde ook terug bij andere transgender vrouwen. Via de clandestiene markt geraakten ze gemakkelijk(er) aan hormonen. Zo vond ook Vanessa op een clandestiene wijze toegang tot hormonen in het buitenland. Zij vond een arts in het prostitutiemilieu die oestrogenen inspoot. *“Middenin de hoerenbuurt van Amsterdam vond ik een arts die het niet al te nauw nam met de eed van Hippocrates. In zijn groezelige praktijk, die het midden hield tussen een veterinaire kliniek en het laboratorium van dokter Mengele, spoot hij een allereerste dosis oestrogeen in mijn welgevormde bips.”*²³⁶ Ten slotte kreeg ook Carmen via een kennis, een trans vriendin, te horen dat ze ook aan hormonen kon geraken, ditmaal wel in België maar opnieuw op clandestiene wijze. Wanneer ze vijftien was, kon ze in Gent voor 150 frank per dosis aan vrouwelijke hormonen geraken. *“Pas achteraf heb ik vernomen dat die vrouwelijke hormonen haast niets kosten, dus dat ik daar toen veel te veel voor heb betaald. Daar heeft die dokter mooi geld aan verdiend.”*²³⁷ Er was dus sprake van een collectieve informatienetwerk waarin de individuele *agency* van de trans vrouwen zijn werk deed. Het was echter vooral een “stil” netwerk waarin informatie onderling werd door gefluisterd zodat de zorg kon blijven bestaan in een periode dat deze clandestien gebeurde. Daarbij had het netwerk een interactief karakter. De leden reeds aanwezig in het netwerk introduceerden nieuwe trans personen, die op hun beurt dat kennisnetwerk in stand hielden door hun ervaringen opnieuw met anderen te delen.

In de drie gevallen was er geen sprake van *gatekeeping* door artsen, waar Snelders in België wel mee geconfronteerd werd. Dit was het gevolg van het gebrek aan medische supervisie. De vrouwen wisten niet of de behandeling schadelijk voor de gezondheid was, ze de juiste dosis innamen of de juiste prijs betaalden. In de woorden van Corinne:

²³³ Bakker, *Een halve eeuw transgenderzorg aan de VU*, 20.

²³⁴ Asselbergs en Van Tongerloo, *Casablanca voorbij*, 44.

²³⁵ Asselbergs en Van Tongerloo, *Casablanca voorbij*, 60.

²³⁶ Van Durme, *Kijk mama, ik dans*, 45.

²³⁷ Ilse Degryse, “Carmen Speeckaert”, 201.

“Er was geen strenge wetgeving inzake travestie in Berlijn, wij leefden als vrouwen met allemaal maar één doel: zo snel mogelijk vrouw worden. Dat de inspuitingen met hormonen wel eens ongezond zouden kunnen zijn, daar stonden we niet bij stil.”²³⁸

Het belangrijkste voor de dames was het verkrijgen van een vrouwelijker uiterlijk. Dit gaven de hormonen hen. De keerzijde van de medaille, namelijk een gevaar voor hun gezondheid, was voor hen aanvaardbaar. Corinne beschreef hoe de hormonen door haar lijf *raasden* en hoe dat *geestelijk heel verwarrend was, met hoge toppen en diepe dalen*. Naar eigen zeggen barstte ze vaak zonder reden in tranen uit, *maar toch overheerste het geluksgevoel*.²³⁹ De ongemakken van de hormonenbehandeling wogen voor haar niet op tegen de voordelen.

Een belangrijke factor die voor Corinne meespeelde om in het buitenland de hormoontherapie te ondergaan was de afwezigheid van een strenge wetgeving in West-Berlijn. Dit liet haar toe zich met meer vrijheid te bewegen. Aan de informatie geraakten alle trans vrouwen volgens hun autobiografie via een kennis of vriendin die wat vertrouwd was met het milieu. Ze gingen vervolgens zelf op zoek naar de plekken of artsen die bereid waren om hormonen toe te dienen. Het narratief van de Vlaamse trans vrouwen past in de bevindingen die reeds beschreven werden door Bakker en vult op deze manier de historiografie aan. Opnieuw is de *agency* van trans personen opvallend: ze zochten en vonden zelf hormonen om hun uiterlijk aan te passen.

Epilatie

Naast een hormoonbehandeling was ook het epilieren van de baardgroei voor transgender vrouwen een manier om als vrouw te *passen*. Hoewel de beharing bij trans vrouwen onder invloed van de hormonale behandeling duidelijk afneemt en bij de trans man toeneemt, heeft deze hormoneninterventie niet steeds het gewenste effect op de lichaams- en gelaatsbehandling.²⁴⁰ Bepaalde lichaamsbehandling kon als storend ervaren worden door trans vrouwen. Bovendien werd lichaamshaar door veel vrouwen ervaren als een extra psychologische belasting bij het opnemen van een vrouwelijke rol.²⁴¹ Scheren, epilieren, harsen en waxen konden op korte termijn helpen. Op lange termijn kon haarreductie of definitieve ontharing nuttig zijn.²⁴² Zowel Corine als Vanessa ondergingen in het buitenland een baardepilatie, wat volgens hen een pijnlijke behandeling was. Corinne onderging deze met haar mede transvriendinnen of *hormonenzusjes*. Dit gebeurde op eerder amateuristische wijze en op afgelegen plekken, wat opnieuw het bestaan van een “stil” en verdoken maar toch actief netwerk bevestigd. Zelf beschreef ze haar ervaring als volgt:

²³⁸ Asselbergs en Van Tongerloo, *Casablanca voorbij*, 63.

²³⁹ Asselbergs en Van Tongerloo, *Casablanca voorbij*, 63.

²⁴⁰ Eveline Verhaaghe en Edith M. De Boer, *Haar*, in “Transgenderzorg” (Leuven: Acco 2013), 161.

²⁴¹ Verhaaghe en De Boer, *Haar*, in “Transgenderzorg”, 161.

²⁴² T’sjoen en Motmans en Degryse, *Medische interventies en ingrepen*, in “Het transgenderboek” (Antwerpen: Angèle, 2019), 159.

“Elke week trok ik samen met mijn hormonenzusjes naar een wat donkere, lugubere straat met aan een kant arcades, zoals de Antwerpse Pelikaanstraat. Daar, dicht bij de Muur, lieten we onze baard elektrisch epilieren door een vrouw die de stiel naar eigen zeggen geleerd had op varkenshuid.”²⁴³

Zelf gaf ze aan dat dit *niet erg geruststellend* was en bovendien duur en bijzonder pijnlijk. Bij elektrolyse werd een dunne sonde ingebracht in een haarfollikel waarna die met elektrische stroom werd vernietigd. Deze techniek was tijdsintensief en daardoor het best voor kleine lichaamszones, maar zorgde wel voor een definitieve ontharing. Hoewel deze methode tijdrovend, duur en pijnlijk kon zijn, was ze soms de enige oplossing voor haren zonder pigment (witte of grijze haren) en was ze bovendien voor alle huid- en haartypes geschikt.²⁴⁴ Vanessa beschreef haar ervaring met de behandeling als volgt:

“Voor mannen [transvrouwen] die van hun baardgroei verlost wilden worden, bestond er elektrische epilatie. Een vreselijk pijnlijke zaak, geloof me. Er wordt een fijne naald in je gezicht gestoken, tot aan de haarwortel. Dan wordt er een stroomstoot door gejaagd. Haartje per haartje.”²⁴⁵

Waar vandaag de dag gewerkt wordt met een pijnpomp, waardoor grotere zones in één sessie behandeld kunnen worden, werd in het verleden vaak gegrepen naar andere pijnstillende middelen.²⁴⁶ Vanessa gaf aan dat het zonder *verdoving niet uit te houden was* en dat vele vrouwen met sterke haargroei *verschrikkelijk leden en leefden op pijnstillers*. Deze pijnstiller was palfium, een morfineachtige pijnstiller of opiaat met een sterke pijnstillende werking, wat werd voorgeschreven door een arts.²⁴⁷ Volgens de getuigenis van Vanessa werd het door vele trans vrouwen gebruikt bij de behandeling:

“Iedereen was klant bij dezelfde dokter, een arts die grif palfium voorschreef. Een zwaar verslavend middel dat in uiterste nood aan terminale kankerpatienten werd gegeven. In geen tijd was de halve Antwerpse hoerenbuurt eraan verslaafd. Ik heb het één keer geprobeerd. Ook een lichte baard als de mijne moest geëpileerd worden en dat deed enorm veel pijn. Tijdens één sessie van die uiterst geraffineerde foltering slikte ik palfium. Ik was een hele dag van de kaart. Barstende koppijn had ik en ik kotste tot mijn lever in het toilet dreef.”²⁴⁸

Ook Corinne beschreef de behandeling als *een echte marteling, die kleine brandwondjes veroorzaakte* en wat verder als *een zeer moeizaam proces*. Hierdoor greep Corinne ook naar een pijnstillend middel, *pepillen* die de je *een beetje euforisch maakten*.²⁴⁹ Om de resterende baardgroei te laten verwijderen ging Corinne naar een gespecialiseerde kliniek in G n ve. Hier kon ze wel op verdoving rekenen, maar ze moest er wel een dure prijs voor betalen. De hoge kostprijs woog naar eigen zeggen echter niet op tegen de prijs die ze wilde betalen om een *zo mooi mogelijke vrouw te worden*. In de woorden van Corinne was de behandeling :*“Een dure affaire, waarvoor ik geld moest lenen, maar vanaf dan kon ik*

²⁴³ Asselbergs en Van Tongerloo, *Casablanca voorbij*, 63.

²⁴⁴ Verhaaghe en De Boer, *Haar*, in “Transgenderzorg”, 163. Het transgenderboek, 160.

²⁴⁵ Van Durme, *Kijk mama, ik dans*, 59.

²⁴⁶ T’sjoen en Motmans en Degryse, *Medische interventies en ingrepen*, in “Het transgenderboek”, 159.

²⁴⁷ Palfium, 2022 (<https://www.apotheekhetquadraat.nl/geneesmiddel/palfium/>). Geraadpleegd op 29 april 2022.

²⁴⁸ Van Durme, *Kijk mama, ik dans*, 59.

²⁴⁹ Asselbergs en Van Tongerloo, *Casablanca voorbij*, 63.

minder make-up gebruiken, wat een natuurlijker effect had. Alles had ik ervoor over om een zo mooi mogelijke vrouw te worden.”²⁵⁰

Hoewel beide vrouwen aangaven dat de behandeling tijdrovend, bijzonder pijnlijk en duur was, bracht het hen wel dichterbij hun gewenste vrouwelijke uiterlijk. Het waren obstakels die hen steeds dichterbij hun doel brachten. In hun narratief overwonnen ze hindernissen omdat ze vrouw wilden worden. De baten waren daarbij belangrijker dan de kosten.

Borstoperatie

Een derde mogelijke behandeling die bijdroeg tot een vrouwelijker uiterlijk waren borstprotheses. Bij een groot deel van de trans vrouwen was zelfs na jarenlange hormonale behandeling te weinig borstweefsel aanwezig, waardoor ze kleine borsten hadden, zeker in vergelijking met de rest van hun lichaamsbouw. Een borstvergroting was dan ook door vele trans vrouwen in deze situatie gewenst. Via een kleine incisie in de oksel, aan de rand van het tepelhof of ter hoogte van de plooi onder de borsten, konden borstprotheses ingebracht worden, die meestal achter de borstspier werden geplaatst.²⁵¹ Ook Corinne vond haar borsten nog steeds te klein na een hormoontherapie. Dit motiveerde haar om de grens over te steken naar Wenen om daar borstprotheses te laten plaatsen. Voor haar zou deze ingreep er voor zorgen dat ze nadien *perfect* als vrouw kon *passen*.

“Mijn hormonenborstjes mochten dan al lief zijn, voor het strippen waren ze te klein. Zodra ik het geld bij elkaar gespaard had, liet ik mij door een Weense specialist borstprotheses aanmeten. Na die ingreep kon ik perfect voor een vrouw doorgaan.”²⁵²

Ook bij Vanessa waren borsten iets dat haar zo snel mogelijk tot vrouw zou kunnen maken. Ook zij wilde dan ook implantaten:

“Ik heb nooit veel geduld gehad en wou nu ook zo snel mogelijk een vrouw zijn. De natuur moest dus een handje geholpen worden. Als ik mijn bh niet langer wou volproppen met nylonkousen was er meer één uitweg: implantaten.”²⁵³ In dit narratief is zijn de protheses opnieuw een volgende stap in de queeste.

Geslachtsbevestigende operatie

“Iedereen ging toen naar de Clinique du Parc om zich te laten opereren, het adres werd doorgegeven onder transgenders.”²⁵⁴

- Corinne Van Tongerloo

²⁵⁰ Asselbergs en Van Tongerloo, *Casablanca voorbij*, 65.

²⁵¹ T'sjoen en Motmans en Degryse, *Medische interventies en ingrepen*, in “Het transgenderboek”, 157.

²⁵² Asselbergs en Van Tongerloo, *Casablanca voorbij*, 65.

²⁵³ Van Durme, *Kijk mama, ik dans*, 46.

²⁵⁴ Asselbergs en Van Tongerloo, *Casablanca voorbij*, 85.

Zoals Bakker reeds beschreef was Amsterdam als bestemming voor genderbevestigende operaties slechts voor een heel kleine groep trans vrouwen bereikbaar geweest.²⁵⁵ Nadat chirurgische procedures niet meer mogelijk waren in Kopenhagen en vervolgens ook niet meer in Amsterdam, vervingen nieuwe plekken de oude.²⁵⁶ Casablanca nam al snel de rol over van Amsterdam en was in deze periode, zoals reeds vermeld, de grote trekpleister waar trans vrouwen vanuit de hele wereld naar toe trokken voor de vaginoplastiek van de Franse gynaecoloog Georges Burou. Waar in Nederland maar een kleine groep vrouwen terecht kon, had Burou in twintig jaar tijd zo'n duizend vaginoplastieken verricht.

Brou werd geboren op 6 september 1910 in Tarbes in de Hoge Pyreneeën. Hij groeide op in het Marokkaanse buurland en de toenmalige Franse kolonie Algerije in Oran, waar zijn vader werkte als leraar Frans. Burou studeerde geneeskunde aan de universiteit van Algiers, de hoofdstad van Algerije. Vervolgens specialiseerde hij zich in gynaecologie en verloskunde in het *Maternity of Mustapha Hospital* in Algerije en werd diensthoofd van *de Clinique at Parnet Hospital*.²⁵⁷ In 1940 verhuisde hij naar Casablanca in Marokko, waar de familie van zijn vrouw Jeanne ("Nanou") Boisvert een boerderij bezaten.

In Casablanca maar ook ver daarbuiten was Burou gekend voor zijn operaties op transgender personen, waaronder zijn achtste patiënt, de bekende Franse actrice Coccinelle in 1958.²⁵⁸ Corinne, zelf werkzaam in de travestietheaters, had Coccinelle al zien optreden in de Parijse Carrousel. Coccinelle zou aan haar operatie, in de woorden van Corinne, veel *ruchtbaarheid* hebben gegeven waardoor de naam van dokter Burou gemaakt was. Coccinelle was immers een boegbeeld en voorbeeld voor vele trans vrouwen, in een periode waarin er weinig rolmodellen waren.²⁵⁹ Ook Vanessa was gekend met het adres en de naam van de arts Burou. In haar woorden: *'Veel keuze van ziekenhuis en dokter hadden we niet. In 1975 was maar één land waarlijk vaginaal gezind. [...] Dat land was Marokko.'*²⁶⁰ Zijn adres werd onder transgenders doorgegeven, zoals ook bij Corinne het geval was. Ook over zijn verdiensten en operaties werd onder transgender personen gesproken.²⁶¹ Terwijl Burou gekend was bij mogelijke patiënten, bleven zijn activiteiten grotendeels van de radar in medische kringen.²⁶² Artsen handelden immers nog steeds in de clandestiniteit. Zowel de artsen als de transgender patiënten hadden er namelijk baat bij dat de behandelingen onder de radar bleven. Dit omdat de artsen zo het risico op vervolging ontweken enerzijds, en de transgemeenschap van de zorg kon blijven genieten anderzijds. Alleen zo kon de praktijk in stand blijven.

²⁵⁵ Bakker, *Een halve eeuw transgenderzorg aan de VU*, 26.

²⁵⁶ Bakker, *In the shadows of society*, in "Others of my Kind", 163.

²⁵⁷ Joris J. Hage, "On the Origin of Pedicled Skin Inversion Vaginoplasty: Life and Work of Dr Georges Burou of Casablanca", *Annals of Plastic Surgery* vol. 59 nr. 6 (2007), 723-729.

²⁵⁸ The fascinating story behind the development of sex reassignment surgery in Morocco, "Medical Research Information Centre Global", 2022 (<https://www.mricg.info/single-post/the-fascinating-story-behind-the-development-of-sex-reassignment-surgery-in-morocco>). Geraadpleegd op 30 maart 2022.

²⁵⁹ Asselbergs en Van Tongerloo, *Casablanca voorbij*, 85.

²⁶⁰ Van Durme, *Kijk mama, ik dans*, 66.

²⁶¹ Asselbergs en Van Tongerloo, *Casablanca voorbij*, 28..

²⁶² Hage, "On the Origin of Pedicled Skin Inversion Vaginoplasty: Life and Work of Dr Georges Burou of Casablanca", 723-729.

Corinne probeerde reeds in de periode voor haar geslachtsbevestigende ingreep manieren te vinden om zo weinig mogelijk geconfronteerd te worden met de voor haar hinderende geslachtsdelen. Haar autobiografie illustreert hoe trans vrouwen ook voor de effectieve operatie manieren konden vinden om als vrouw te *passen* door hun geslachtsdelen te verbergen. De hormoonbehandeling had al een verkleinend effect gehad op de penis, maar toch bleef het lichaamsdeel regelmatig een grote hinder voor Corinne en vele andere trans vrouwen. Corinne had trucjes, die doorgegeven werden onder de trans vrouwen, om haar geslachtsdelen te verbergen. Ze beschrijft het als volgt:

“Nu was mijn penis altijd al klein geweest en door de hormonen was hij nog kleiner geworden. Als stripper leerde ik hoe ik hem tussen mijn benen kon wegmoffelen en mijn testikels optrekken, zoals bij een jongetje bij wie ze nog niet ingedaald zijn. Dat zijn trucs die lotgenoten aan elkaar doorgeven. Daar ging dan een zogenaamde pointe over heen, een driehoekig stukje stof met pailletten, zodat je het verschil niet zag met een vrouwelijke pubis. Jarenlang heb ik dat zo gedaan, wat waarschijnlijk niet gezond was. Maar die bobbel was tenminste weg, ik voelde mij er vrouw door.”²⁶³

Hoewel Corinne zich naar eigen zeggen al vrouw voelde, bleef de penis hinderlijk. *“Alleen die penis herinnerde mij daaraan [dat ze als jongetje geboren was].”²⁶⁴* In september 1971 had ze genoeg geld bij elkaar gespaard voor de ingreep en ook de afspraak bij Burou was gemaakt. Ze had tot dan toe alleen telefonisch contact met hem gehad. Ook Vanessa had in deze periode genoeg verdiend en boekte in 1975 een vlucht richting Casablanca.

In de periode van 1950 tot 1952 bouwden Burou en zijn vrouw Nanou een private kliniek, de *Clinique du Park*.²⁶⁵ Het zoals Corinne beschreef *chique* gebouw in de Rue Lapébie (vandaag de dag Rue Mélouia) op nummer dertien vlakbij de Avenue Hassan II, was gelegen in een residentiele wijk van Casablanca. Als gynaecoloog had Burou een eigen kliniek met cliënteel uit betere kringen.²⁶⁶ Officieel was het een kraamkliniek waar welgestelde vrouwen kwamen bevallen, maar ook abortussen en operaties man-naar-vrouw vonden er plaats.²⁶⁷ Wanneer Corinne aankwam, stelde Burou al snel de vraag *‘Combien de mois vous êtes?’*. Vermoedelijk hield hij Corinne en haar partner voor als een koppel dat voor een abortus kwam.²⁶⁸ Burou stond namelijk ook bekend als arts voor de zogenaamde geheime ingrepen.²⁶⁹

Werkzaam in zijn Clinic du Parc, had Burou in 1956 een techniek ontwikkeld om de geslachtsbevestigende ingreep van de vaginoplastiek uit te voeren, die bovendien toonaangevend werd en die hij verder verfijnde doorheen de jaren.²⁷⁰ Tussen 1956 en 1958 ontwikkelde hij de techniek van

²⁶³ Asselbergs en Van Tongerloo, *Casablanca voorbij*, 65-66.

²⁶⁴ Asselbergs en Van Tongerloo, *Casablanca voorbij*, 86.

²⁶⁵ Hage, “On the Origin of Pedicled Skin Inversion Vaginoplasty: Life and Work of Dr Georges Burou of Casablanca”, 723-729. The fascinating story behind the development of sex reassignment surgery in Morocco, “Medical Research Information Centre Global”, 2022 (<https://www.mricg.info/single-post/the-fascinating-story-behind-the-development-of-sex-reassignment-surgery-in-morocco>). Geraadpleegd op 30 maart 2022..

²⁶⁶ Bakker, *Transgender in Nederland*, 45.

²⁶⁷ Asselbergs en Van Tongerloo, *Casablanca voorbij*, 89.

²⁶⁸ Asselbergs en Van Tongerloo, *Casablanca voorbij*, 90.

²⁶⁹ Bakker, *Transgender in Nederland*, 46.

²⁷⁰ Borghs, *Holibipioniers*, 26.

de *anterior pedicle penile skin flap inversion vaginoplasty*.²⁷¹ Hoewel niet voorzien, specialiseerde Burou zich omwille van de grote vraag steeds meer in SRS (sex reassignment surgery) voor transgender vrouwen. De cliënten kwamen van over de hele wereld, waaronder uit Nederland en, zoals de bronnen tonen, ook uit Vlaanderen. De *Clinic du Parc* telde acht tot tien bedden waarvan de helft voor transgender vrouwen was gereserveerd.²⁷² In één van die bedden lag Corinne. Alvorens de ingreep plaatsvond, legde Burou de bijzonderheden van de operatie uit en toonde foto's waarna ook nog een medisch onderzoek volgde. Hoewel Corinne jarenlang als stripper geen problemen had om naakt te zijn, was ze naar eigen zeggen *bloednerveus* om haar uit te kleden bij Burou en hem haar geslacht te laten zien, iets dat ze aan niemand toonde.²⁷³ Na de uitleg en controle spraken ze af dat de operatie drie dagen later zou plaatsvinden.

Deze ingrepen waren niet goedkoop en lagen in het begin van de jaren '60 op vijfduizend dollar en in de jaren '70 op zeshonderdvijftigduizend Belgische frank. Bij aankomst in de kliniek moest er direct worden betaald, liefst cash.²⁷⁴ Wanneer Vanessa aankwam in de kliniek eiste Nanou het dubbele van de prijs waar ze op gerekend had. Na een onderhandeling gaf ze de som geld en wat juwelen.²⁷⁵ Naast de hoge vraagprijs, die een zware financiële last op de patiënten legde, was er bij Burou ook geen sprake van medische nazorg of psychologische begeleiding. Burou zorgde enkel en alleen voor de geslachtsbevestigende ingreep.²⁷⁶ Daarbij moest een document ondertekend worden waarmee alle verantwoordelijkheid voor eventuele complicaties bij de patiënt lag zodat Burou niet vervolgd kon worden als er iets misliep. Dit was ook zo bij Corinne.²⁷⁷ Toch had dit ook een positieve kant: de afwezigheid van *gatekeeping* bij dr. Burou stimuleerde trans vrouwen om autonome beslissingen te maken.²⁷⁸ Zo brengt Corinne een narratief waarin ze zichzelf *agency* toeschrijft en zelf kiest voor de operatie, zich bewust van de mogelijke negatieve gevolgen.

Corinne meldde zich zoals gevraagd de avond voor de ingreep in de kliniek. Enkel de bloeddruk van Corinne werd gemeten, een verder vooronderzoek vond niet plaats. Nadien kon ze in haar warme kamer zonder airco, vernoemd naar de bloem *Marguerite*, gaan liggen om te wachten op het moment van de operatie. Naast een klein medische *check-up* vond er ook bij Vanessa geen verder onderzoek plaats, zelfs haar bloeddruk werd niet genomen. Omdat de operaties clandestien plaatsvonden, was Burou niet gebonden aan de strenge vereisten die met een officiële operatie gepaard gingen. Psychische keuring en een uitgebreid medisch onderzoek hoefden voor hem niet. Dit had, zoals hierboven vermeld, als voordeel de afwezigheid van *gatekeeping* en een snellere procedure.

Voordat Corinne naar de operatiekamer werd gebracht kreeg ze nog een kalmeermiddel. Eén van de laatste dingen die ze zich nog herinnerde van voor de ingreep is Burou met zijn bloot bovenlijf, gouden

---

²⁷¹ The fascinating story behind the development of sex reassignment surgery in Morocco, "Medical Research Information Centre Global", 2022 (<https://www.mricg.info/single-post/the-fascinating-story-behind-the-development-of-sex-reassignment-surgery-in-morocco>). Geraadpleegd op 30 maart 2022.

²⁷² Bakker, *Transgender in Nederland*, 46.

²⁷³ Asselbergs en Van Tongerloo, *Casablanca voorbij*, 91.

²⁷⁴ Bakker, *Transgender in Nederland*, 46.

²⁷⁵ Van Durme, *Kijk mama, ik dans*, 68-69.

²⁷⁶ Borghs, *Holibipioniers*, 26.

²⁷⁷ Asselbergs en Van Tongerloo, *Casablanca voorbij*, 93.

²⁷⁸ Bakker, *In the shadows of society*, in "Others of my Kind", 134.

halsketting en slagersschort. Zo opereerde hij wel vaker: het was de oorsprong van zijn bijna mythische bijnaam *'de slager van Casablanca'*. Ze hoorde ook nog een Amerikaans accent, vermoedelijk een Amerikaanse arts die bij Burou tegen betaling de techniek van de geslachtsbevestigende ingreep kwam leren. Al kan dit een vertekende herinnering zijn van informatie die ze achteraf verkreeg. Hierna kreeg Corinne de anesthesie toegediend. De ingreep duurde vijf uur en na het ontwaken werd ze gewekt met de woorden: je bent nu een *petite femme*.²⁷⁹

Wanneer Vanessa de vraag stelde wanneer hij dacht te opereren, antwoordde hij *'meteen'*. Na de operatie werd Vanessa s 'nachts wakker waarna ze verzekerd werd door de nachtverpleegster dat alles goed verlopen was en kreeg ze de vraag of ze pijn had. *"Ik voelde niks. Misschien werd de pijn verdrongen door het gelukzalige gevoel dat ik eindelijk vrouw was."*²⁸⁰

Bakker constateerde al dat de meeste patiënten meestal zeven tot veertien dagen doorbrachten in de kliniek van Burou alvorens terug te vliegen naar hun thuisbasis.²⁸¹ Na drie weken vertrok Corinne terug richting Brussel. Zij verbleef iets langer dan de periode die Bakker vermeldde. Ze had nog de raad meegekregen zo vaak mogelijk goed te dilateren, alles soepel te houden en vaak de liefde te bedrijven. Verder ook dat het psychisch belangrijk was de angst zo snel mogelijk te overwinnen.²⁸² Ook Vanessa vertrok terug richting België, ditmaal wat sneller dan bij Corinne. Tien dagen na de eerste kennismaking met Burou ging ze naar eigen zeggen alweer terug naar huis.²⁸³

Bij het vertrek van Vanessa gebeurde er iets opmerkelijks in de luchthaven. De douaniers namen Vanessa en haar vriendin apart en vroegen of de operatie goed verlopen was, gevolgd door de vraag hoeveel ze betaald hadden. Vanessa vermoedde dat de douaniers de transseksuelen telden die de reis naar Casablanca maakten en dat er mogelijk een handeltje rond hen opgebouwd was. Ze ging er van uit dat dokter Burou de inkomsten van die patiënten wellicht niet aangaf.²⁸⁴ In de woorden van Vanessa: *"Waarschijnlijk gingen de douaniers eens per maand naar de Clinique om er hun zwijggeld te halen."*²⁸⁵ Uit de herinnering van enkel Vanessa kan niet voldoende bewijs gehaald worden om te stellen dat er een handel bestond rond de geslachtsbevestigende operaties van Burou. Wel kan de bron bevestigen dat de praktijk van Burou zich in een schemergebied bevond. Wat namelijk wel is geweten, is dat zijn praktijk van hogerhand werd gedoogd en dat er meerdere mensen van op de hoogte waren, bijvoorbeeld taxichauffeurs.²⁸⁶

Zoals Bakker reeds opmerkte, waren de operatieresultaten goed. Toch wees hij er ook op dat er complicaties konden optreden. De keerzijde, zoals eerder besproken, was dat Burou niet aan nazorg deed. Als vrouwen problemen kregen, moesten ze deze zelf oplossen, in de hoop dat het lokale

²⁷⁹ Asselbergs en Van Tongerloo, *Casablanca voorbij*, 97.

²⁸⁰ Van Durme, *Kijk mama, ik dans*, 70.

²⁸¹ Bakker, *Transgender in Nederland*, 49.

²⁸² Asselbergs en Van Tongerloo, *Casablanca voorbij*, 98.

²⁸³ Van Durme, *Kijk mama, ik dans*, 72.

²⁸⁴ Van Durme, *Kijk mama, ik dans*, 73-74.

²⁸⁵ Van Durme, *Kijk mama, ik dans*, 74.

²⁸⁶ Alex Bakker, persoonlijke e-mail, 10 mei 2022.

ziekenhuis hun situatie begreep en er enige ervaring mee had.²⁸⁷ Corinne werd geconfronteerd met een aantal complicaties toen ze in België aankwam. In Brussel stuurde de huisarts haar naar een gynaecoloog. Deze wist in de woorden van Corinne: “niet wat ze hoorde toen ik haar vertelde dat ik als jongen geboren was. Ze had zo iets nog nooit meegemaakt in haar praktijk; van geslachtswijzigingen in Casablanca had ze geen weet.”²⁸⁸ Hoewel ze wel op begrip kon rekenen, had de arts in kwestie geen ervaring met de materie. Corinne moest voortaan elke week op consult komen in het Sint-Pietersziekenhuis. De complicaties van Corinne waren moeizaam plassen en pijn bij het urineren. De gynaecoloog stelde vast dat de urineleiders te kort afgesneden waren en vergroeiingen vertoonden. Corinne kwam terecht in een privékliniek in de buurt van de Basiliek van Koekelberg waar ze gedurende tien dagen aan een sonde lag. Hoewel initieel het probleem opgelost leek, ging het opnieuw mis. Hierop besloot Corinne een brief te schrijven naar Burou, met een begeleidend schrijven van de gynaecologe. Ze ontving geen antwoord. Op een avond liep het mis. Corinne kon niet meer plassen, had heel de nacht pijn en haar buik was enorm opgezwollen. In het Sint-Pieters kreeg ze een punctie. Corinne kreeg in de periode na haar ingreep de ene infectie na de andere en beschrijft deze periode als een van *alleen maar pijn en miserie*.²⁸⁹ Daarbij herinnert ze zich: “Geen enkele dokter kon mij helpen, niemand had ervaring met de materie”.²⁹⁰

Uiteindelijk kwam er hulp voor Corinne *uit onverwachte hoek*. De parochiepriester van de Sint-Michiels- en Sint-Goedelekathedraal, Dolf Van Tongerlo bracht haar in contact met een Spaanse trans vrouw die ook door Burou geopereerd was en met dezelfde problemen als Corinne kampte. Via haar kwam ze aan de contactgegevens en het adres van een Duitse uroloog, genaamd Dr. Fischer, die haar met de complicaties kon verder helpen. Na een telefonisch contact kwam ze op de wachtlijst terecht en op 23 april 1973 vertrok ze richting Hamburg. Na een medisch onderzoek stelde hij vast dat Corinnes urineleiders scheefgegroeid waren. De operatie voerde hij uit in zijn praktijk op de *Spielbudenplatz*. Voor haar genezing kon ze niet in een kliniek terecht, maar in de annex van een homobar op de *Reeperbah*, waarvan de eigenaars kamers verhuurden aan patiënten van dr. Fischer.²⁹¹ Corinne herinnerde zich de *luide muziek* en de *geur van sigaretten in de gang*.²⁹² Ze herstelde snel en had sindsdien naar eigen zeggen nooit meer urinaire problemen.

Opmerkelijk was dat Corinne dr. Burou nog steeds dankbaar was, *want zonder hem was ik geen vrouw geworden*.²⁹³ Hoewel de gynaecologe in België sprak over een gerechtelijke vervolging wou Corinne daar niet van weten. Ze wou namelijk niet dat hij in de problemen zou raken omdat hij nog zoveel *hormonenzusters* kon helpen. Bovendien wist ze wat de risico's van de ingreep inhielden en had ze het document ondertekend waarbij de verantwoordelijkheid bij haar lag.²⁹⁴ De ‘route Casablanca’ had, zoals Bakker reeds beschreef, voor trans vrouwen twee kanten: enerzijds was er de afwezigheid van *gatekeeping* en hoefden de vrouwen aan niemand toestemming te vragen zodat ze een autonome

---

²⁸⁷ Bakker, *Transgender in Nederland*, 49.

²⁸⁸ Asselbergs en Van Tongerlo, *Casablanca voorbij*, 98.

²⁸⁹ Asselbergs en Van Tongerlo, *Casablanca voorbij*, 100.

²⁹⁰ Asselbergs en Van Tongerlo, *Casablanca voorbij*, 100.

²⁹¹ Asselbergs en Van Tongerlo, *Casablanca voorbij*, 100-104.

²⁹² Asselbergs en Van Tongerlo, *Casablanca voorbij*, 104.

²⁹³ Asselbergs en Van Tongerlo, *Casablanca voorbij*, 99.

²⁹⁴ Asselbergs en Van Tongerlo, *Casablanca voorbij*, 99-100.

beslissing konden nemen. Bij Burou was er namelijk geen psychologisch onderzoek dat vooraf ging aan de ingreep en ook het medisch onderzoek was bij zowel Corinne als Vanessa beperkt. Anderzijds was het een hele onderneming die op eigen risico plaatsvond en bovendien veel geld kostte. Daarnaast was er ook geen sprake van nazorg of goede opvolging, zoals de casus van Corinne illustreerde. Toch was de motivatie bij beide vrouwen om “vrouw” te worden groter dan de mogelijke risico’s en negatieve gevolgen. De obstakels die ze moesten overwinnen om hun doel te bereiken, vrouw worden, namen ze er bij.

De grens over op zoek naar identificatie en vocabulaire

In het naoorlogse België wisten maar weinig mensen af van het transgender fenomeen. Trans representatie of voorbeeldfiguren kwamen zeer uitzonderlijk voor in de Belgische media in de jaren ‘50, ‘60 en ‘70. Internationaal waren er maar een paar individuen die openlijk over hun transgender-zijn spraken en hun verhaal in de media brachten. Pas met de komst van de Amerikaanse Christine Jorgensen, fotografe, mediafiguur en transgenderactiviste, zou de wereld in de jaren ‘50 kennis maken met transgenders.²⁹⁵ Het verhaal van haar transitie van man naar vrouw haalde wereldwijd de krantenkoppen. Zo was transseksualiteit in deze periode volgens de Nederlandse historicus Bakker *“als verschijnsel in het publieke domein [...]geboren.”*²⁹⁶ De transgender vrouw werd in 1952 wereldberoemd en haar verhaal zou in deze periode ook tot in de huiskamer van de Vlaming terechtkomen. Dit roept echter de vraag op of dit verschijnsel ook toegang vond tot het private domein zoals binnen het gezin?

Bij Vlaamse trans vrouwen maakte Jorgensens verhaal veel los omdat ze vaak in de eerste plaats nog geen idee hadden dat er iets als een ‘transgender’ bestond, laat staan wat het inhield. Daarom is het interessant om te kijken hoe ze het verhaal van Jorgensen beleefden en herinneren. Voor hen was het vaak een eerste kennismaking met de term, een ver- en herkenning van gevoelens. Jorgensen werd internationaal een voorbeeldfiguur en inspiratiebron voor trans personen en bracht daarnaast de idee van een geslachtsbevestigende operatie dichterbij. Dit was niet anders voor de Vlaamse trans vrouw Corinne van Tongerloo uit Antwerpen. Zij reflecteerde over welke impact deze krantenkoppen op haar hadden:

*“In 1952 liet Jorgensen zich opereren. Hij is de eerste geweest die zo’n operatie durfde te ondergaan. Ik herinner me dat het bericht insloeg als een bom. In alle kranten werd er over geschreven dat een man vrouw was geworden. Ik heb die berichten uitgeknipt en onder mijn bed bewaard. Elke avond haalde ik ze tevoorschijn en las ze. Keer op keer. Met de operatie van Jorgensen ging er voor mij een deur open. Het was een mogelijkheid en tegelijk een soort bevestiging.”*²⁹⁷

Omdat er in België geen voorbeeldfiguren waren of informatie bestond over transgenders sloeg het buitenlandse bericht van Jorgensens transitie voor Corinne in *“als een bom”*. Het was een (h)erkenning

²⁹⁵ Asselbergs en Van Tongerloo, *Casablanca voorbij*, 55.

²⁹⁶ Bakker, *Transgender in Nederland*, 11.

²⁹⁷ Borghs, *Holibipioniers*, 26.

die Corinne tot dan toe nergens anders gevonden had. De krantenartikelen bevestigden de gevoelens waarmee ze tot dan toe dacht alleen te worstelen. Daarnaast bood het ook een ‘oplossing’ voor Corinne, namelijk de geslachtsbevestigende operatie. Het was dus enerzijds de identificatie van haar anders zijn en anderzijds de oplossing voor haar genderdysfore gevoelens. Dat dit een mogelijkheid was, was voordien ondenkbaar geweest. In Corinnes narratief was het verhaal van Jorgensen het *inciting incident* dat de queeste met als eindbestemming de genderbevestigende ingreep laat beginnen. Voor Corinne was dit bovendien de eerste kennismaking met het concept ‘transgender’.

Naast de figuur van Jorgensen, die toch vrij ver leefde en een leven leidde dat vrij onbereikbaar leek, trof Corinne ook dichterbij huis rolmodellen aan. Werkzaam als danseres in travestietheaters en het cabaret netwerk in verschillende landen speelden ook twee trans vrouwen dichterbij huis een invloedrijke rol. Zo kwam ze via het nachtleven in Frankrijk in contact met Coccinelle. Coccinelle werd geboren als Jaques Charles Dufresno en verwierf vooral bekendheid als revuester, eerst in de Parijse *Madame Arthur* en nadien in de nachtclub *Le Carrousel*. Zij liet zich opereren in Casablanca door dokter Burou en sprak hier regelmatig met veel lof over. Door het gefluister in de kleedkamers bereikte ‘Casablanca’ ook het oor van Corinne.

In diezelfde nachtclub *Le Carrousel* werkte ook de Franse transgender Bambi, die haar in navolging van Coccinelle ook door dokter Burou had laten opereren. Onderling werd de naam van de Franse arts Burou doorgegeven. Ook Bambi werd voor Corinne een rolmodel.²⁹⁸ Ook de Nederlandse transvrouw Colette Berends (1934-2012) hoorde verhalen over Casablanca en dr. Burou en trok daarom naar een cabaret waar ze kon uitzoeken *wat voor een man die dr. Burou was en hoe die kliniek op me overkwam*.²⁹⁹ Dit illustreert hoe trans vrouwen zelf op zoek gingen naar informatie over de operatieve mogelijkheden in Casablanca in een tijd waarin hier weinig over geweten was.

Deze voorbeeldfiguren in combinatie met artikeltjes uit de pers zorgden ervoor dat Corinne tot de idee kwam om ook effectief een geslachtsbevestigende operatie uit te laten voeren. Zo vertelt ze:

“Ik knipte alles uit wat er in de pers over transgenders verscheen en zo rijpte het plan: Zodra ik genoeg geld heb, laat ik mij opereren.”³⁰⁰

Herkenning vinden in rolmodellen en dan ontdekken dat er mogelijkheden bestaan om behandelingen te krijgen, creëert voor trans personen de ruimte om agency in te zetten, omdat ze weten dat er iets mee te bereiken valt. Waar de verhalen en de rolmodellen Corinne en Vanessa ertoe brachten om een genderbevestigende operatie in Casablanca te ondergaan, kon het ook een ander effect hebben. Ook Priscilla was op de hoogte van de “route Casablanca”. Zo herinnert ze zich:

“Veel transseksuelen gingen in die periode naar Casablanca voor een geslachtsveranderende operatie. De medische wetenschap stond toen absoluut nog niet zo ver als nu, velen van hen kwamen verminkt

²⁹⁸ Asselbergs en Van Tongerloo, *Casablanca voorbij*, 57.

²⁹⁹ Bakker, *Transgender in Nederland*, 46.

³⁰⁰ Asselbergs en Van Tongerloo, *Casablanca voorbij*, 56..

en berooid terug. Als ze al terugkwamen, want het gebeurde zelfs dat ze door degene die hen begeleidde, werden vermoord voor het geld dat ze bij zich hadden om de operatie te betalen.”³⁰¹

Priscilla schetste een heel ander verhaal dan het tot nu toe vaak positieve narratief. De risico's beschreven door Corinne en Vanessa werden vaak weggemoffeld onder het mom van de euforie na de operatie. Het ultieme doel was voor hen bereikt, waardoor ze de – letterlijke en figuurlijke – prijs vergaten. Ze ondergingen een ingrijpende operatie die werd uitgevoerd zonder enig toezicht. Ze betaalden de prijs die door Burou en zijn vrouw zelf bepaald werd en kon aangepast worden met als chanteermiddel dat ze de operatie niet zouden laten doorgaan. Ze moesten naar een vreemd land afreizen. Er was geen nazorg en de complicaties moesten ze zelf oplossen. Priscilla lijkt dit niet te begrijpen en spreekt zelfs over *medelijden* wanneer ze andere *transseksuelen* zag.³⁰²

Dit alles illustreert hoe de media een belangrijke factor was tot enerzijds zelfrealisatie en anderzijds het verkennen van de medische mogelijkheden. Vlaamse trans vrouwen moesten vaak internationaal op zoek gaan naar voorbeeldfiguren of rolmodellen. Hoewel Bakker aangaf dat het transgender fenomeen als publiek verschijnsel zijn intrede deed vanaf de jaren '50, was de *transseksueel*, de toen gangbare term, voor vele Vlamingen en transgender individuen nog ongekend in hun kindertijd en jeugd. Dit narratief keerde dan ook regelmatig terug in het bronnenmateriaal. Zelfs als er een vermoeden was dat er iets 'anders' was, hadden ze er geen vocabulaire voor. Transgender personen stotten in deze periode op de grenzen van de taal. Diede, geboren als Dirk in 1955 in het Katholieke Vlaanderen, vatte het goed samen: *“Het woord transgender bestond nog niet, het moest nog worden uitgevonden.”³⁰³* Ook Corinne stelde: *“Maar ik heb ook veel afgezien, wat toen ik jong was, wist niemand wat het was, transgender.”³⁰⁴*

Uit de bronnen wordt duidelijk dat een benoeming van hun gevoelens of ervaringen nog niet mogelijk was omdat mensen simpelweg de woorden niet hadden. Je kan pas over iets nadenken, als je hier de taal voor kent. Zonder woordenschat bleef de identiteit van transgenders onzichtbaar of onbenoemd. Zo zaten ze niet enkel gevangen in een verkeerd lichaam maar ook in de taal. Barbara, een Vlaamse trans vrouw geboren in 1966 in Dudzele, werd thuis betrappt door haar moeder wanneer ze in bikini in de badkamer stond.³⁰⁵ *“Ik kledde me aan en kwam naar buiten, mijn moeder heeft er nooit een woord over gerept.”* Wanneer ze reflecteerde over waarom haar moeder hier nooit met haar over gesproken had gaf beschreef ze het als volgt: *“Ze [Barbara's moeder] was geboren in 1934. In haar wereld werd zelfs niet over homoseksualiteit gepraat. Ze was totaal onbekend met het thema transgender. Voordat je ergens een vraag over kunt stellen, moet je er op zijn minst enige notie van hebben.”³⁰⁶* Ook dit overkwam Corinne: *“Niemand had het toen over 'transgenders', mensen als ik bestonden nog niet.”³⁰⁷*

³⁰¹ Coymans, *Priscilla*, 33.

³⁰² Coymans, *Priscilla*, 33.

³⁰³ Diede Meyvis, “Van Dirk naar Diede: eindelijk thuis! Het transgenderverhaal van Diede”, (Createmybooks, 2019), 52.

³⁰⁴ Asselbergs en Van Tongerloo, *Casablanca voorbij*, 13.

³⁰⁵ Ilse Degryse, “Barbara De Creamer”, 103.

³⁰⁶ Ilse Degryse, “Barbara De Creamer”, 103.

³⁰⁷ Asselbergs en Van Tongerloo, *Casablanca voorbij*, 85.

Dit maakte het moeilijk voor de individuen maar ook voor hun gezin of ruimere omgeving. Het was vaak iets wat de omgeving niet kon plaatsen of begrijpen en dit was ook zo bij Corinne: *“Niemand begreep wat er met mij aan de hand was. Transseksualiteit, de mensen kenden dat niet, ik het minst van al.”*³⁰⁸ Hetzelfde narratief is ook terug te vinden bij F.: *“Ik ging eerder naar de vrouwelijk kant en dat werd in de periode zestiger jaren toch niet erg geapprecieerd. Ik vermoed dat mijn ouders dat ook wel doorhadden maar niet goed wisten wat er aan de hand was, of wel wisten wat er aan de hand was, of wel vermoeden hadden maar in de jaren zestig was er heel weinig kennis omtrent genderdysforie. Dat bestond niet in feite.”*³⁰⁹ Een gedeelde ervaring van de drie Vlaamse trans vrouwen is het ontbreken van vocabulaire om hun identiteit aan te duiden. Een gevoel van het ontbreken van kennis, niet begrepen worden en alleen zijn in het anders-zijn keerde bij zowel Corinne, als Diede en F. terug. Zo zaten ze niet enkel opgesloten in hun lichaam, maar ook de taal kan als een begrenzing gezien worden, iets waar ze op botsten.

Vele trans vrouwen hadden de ervaring dat er in hun gezin liever werd gezwegen over seksuele onderwerpen. Ze vermeldden ook dat over emoties en gedachten liever niet gesproken werd. Als *transseksualiteit* al een term was waarmee ze vertrouwd waren, werd er toch niet over gepraat. Dit was eveneens het geval in het gezin van de Vlaamse transvrouw Diede: *“Seksuele voorlichting was totaal taboe. Over de verschillen tussen de seksen heerste een strikte zwijgzaamheid. Zelfs onze bloedeigen nichtjes waren voor ons aseksuele wezentjes die meestal ver uit onze buurt bleven.”*³¹⁰ Seks en seksualiteit was iets dat niet luidop bediscussieerd werd binnen haar gezin. Een onderwerp zoals *transseksualiteit* was dat al helemaal niet. Zelf herinnert ze zich deze periode als volgt: *“Het woord transgender bestond nog niet, het moest nog worden uitgevonden. Je gehoorzaamde je ouders blind en over je gevoelens spreken was taboe, meer zelfs: gevoelens hoorden niet thuis in de wereld waarin ik opgroeide, je wist niet beter, je werd opgevoed als jongen of als meisje en dat was het.”*³¹¹ Ook gender was iets dat niet in vraag werd gesteld binnen haar gezin. Zo herinnert ze zich: *“Ik groeide op in de tweede helft van de vorige eeuw in een gezin van zes jongens plus één transgender jongen.”* Waarop volgt: *“Alles was gericht op jongen.”*³¹²

Dit stilzwijgen maakte het moeilijker voor Diede om te spreken over de genderdysfore gevoelens en afwijkende gedachten. Zo stelt ze: *“Praten over wat je voelde werd niet gedaan. Als je al gevoelens had, dan moffelde je ze ver weg. Ik was me op geen enkele manier bewust van de betekenis van wat ik voelde. Als kind liep ik dus niet al hardop te roepen dat ik geen jongen was en dat ik geen jongenskleren aan wilde. Ik geloof dat het concept dat je lichaam niet zou passen bij je geslacht, zelfs niet bestond.”*³¹³ De combinatie van enerzijds het heersende taboe om te spreken over je gevoelens en anderzijds het ontbreken aan een duidelijk vocabulaire zorgde ervoor dat transgender personen, zoals ook Diede, vaak alleen achterbleven met hun verwarrende gevoelens. Ook in het interview met F. maakte ze duidelijk dat erover spreken met haar ouders geen optie was. Wanneer in het interview de vraag gesteld werd

³⁰⁸ Asselbergs en Van Tongerloo, *Casablanca voorbij*, 28.

³⁰⁹ F., persoonlijk interview, 15 februari 2022.

³¹⁰ Meyvis, *Van Dirk naar Diede: eindelijk thuis*, 32.

³¹¹ Meyvis, *Van Dirk naar Diede: eindelijk thuis*, 52.

³¹² Meyvis, *Van Dirk naar Diede: eindelijk thuis*, 32.

³¹³ Meyvis, *Van Dirk naar Diede: eindelijk thuis*, 32.

of ze kon spreken over haar genderdysfore gevoelens, was het antwoord snel en luid: *“Nee nee ik heb dat nooit gezegd, ik wist zelfs niet wat het was.”*³¹⁴

Opgroeien als kind in Vlaanderen in deze periode werd voor de bestudeerde transgender personen aangeduid als een eenzame geheimhouding van hun gevoelens en gedachten. Ze geven aan dat er weinig ruimte was om in te spelen op hun “afwijkende” gevoelens en emoties en de vele vragen waar ze mee zaten bleven bijgevolg dan ook onbeantwoord. F. bespreekt bijvoorbeeld dat indien er dan toch gesproken werd over transgenders het als iets *raars* werd beschreven. Zo getuigt ze: *“Het enigste dat ik ooit gehoord heb aan de tafel was dat mijn ouders praatten, ik denk dat ik een jaar of veertien, vijftien was, dat er rond de eettafelkamer dus ook met vrienden, gepraat werd over een zekere persoon die naar Casablanca was gegaan, je weet wel waarom en dat ze daarna in de stad is gaan wonen. Daar werd wel over gepraat, dat herinner ik mij nog heel goed, en dat vond men toch nogal rare dingen.”*³¹⁵ Vaders blijken over het algemeen meer moeite te hebben met meisjesachtig gedrag van hun zoon dan moeders.³¹⁶ Ook in het interview met F. zien we dit patroon terugkeren: *“Ik had een voorliefde voor heel vrouwelijke dingen, vooral meisjesachtige dingen, en mijn vader was daar toch wel niet erg voor te vinden. Hij had het er moeilijk mee.”*³¹⁷ De combinatie van een afwijzende houding van de vader en de associatie van transgenders met iets raars moeten het voor F. niet gemakkelijk hebben gemaakt om te zoeken naar haar identiteit.

Diede gaf ook aan dat voor haar en haar ouders, in het midden van de twintigste eeuw, het katholieke geloof en de kerk nog een invloedrijke rol uitoefenden binnen haar gezin. Hoewel het een periode was van ingrijpende veranderingen bleef de invloed van de katholieke kerk erg dominant. Zo getuigt ze: *“In die dagen ging het leven nog erg gebukt onder het juk van de conservatief katholieke moraal; wat een onzalige macht had de kerk in het Vlaanderen van het midden van de vorige eeuw!”*³¹⁸ Deze situatie maakte het voor de Vlaamse Diede onmogelijk om uit te komen voor hun gevoelens. *“Mijn ouders waren zeer gelovige en zeer katholieke mensen. Ook mensen van hun tijd: al had paus Johannes XXIII verwoede pogingen ondernomen om de bestofte kerkdeuren wijd open te gooien, de macht van de katholieke kerk was nog onaantastbaar. Dogma’s, pastoors en angst voor de gemeenschap wat zullen de pastoor, de burens en de anderen niet van ons denken...?! Beheersten nog altijd het leven in het katholieke Vlaanderen. Dat was voor mij een van de belangrijkste redenen om mijn vader en moeder nooit in te lichten.”*³¹⁹

De pastoor en de gemeenschap speelden in het leven van Diede en haar gezin nog een grote rol. De mening van deze mensen deed er ontzettend toe voor hen en weerhielden haar ervan om haar geheim bekend te maken. Wanneer ze reflecteerde over de mogelijkheid dat haar ouders haar gevoelens en identiteit wel erkenden, beschreef ze dit als *onmogelijk*. Zo beschreef Diede: *“Stel je trouwens voor! Katholiek Vlaanderen in de jaren zestig van de vorige eeuw: je ouders herkenden en erkenden je wél als transgenderkind en waren niet te beroerd om dat ook te tonen aan de buitenwereld? Onmogelijk! Geen*

³¹⁴ F., persoonlijk interview, 15 februari 2022.

³¹⁵ F., persoonlijk interview, 15 februari 2022.

³¹⁶ T’sjoen en Motmans en Degryse, *Genderontwikkeling bij kinderen*, in “Het transgenderboek”, 37.

³¹⁷ F., persoonlijk interview, 15 februari 2022.

³¹⁸ Meyvis, *Van Dirk naar Diede: eindelijk thuis*, 40.

³¹⁹ Meyvis, *Van Dirk naar Diede: eindelijk thuis*, 95.

*denken aan!*³²⁰ De gezinsdynamiek, waarbij de hiërarchie tussen ouder en kind sterk afgelijnd was, was sterk aanwezig in het huishouden bij Diede: *“Een kind had geen inbreng. Je had te luisteren en te doen wat je ouders zegden, er waren duidelijke maatschappelijke en kerkelijke normen die gevolgd moesten worden en je kleurde niet buiten de lijntjes: “Waarom? Daarom!” Punt!*³²¹ Er heerste een duidelijke patriarchale en kerkelijke autoriteit waarin geen ruimte was voor vragen of tegenkating, opnieuw een grens waar transgender personen op botsten. Diede moest als kind de ouders en zeker de vader gehoorzamen. Diede beschrijft de terugblik op haar verleden hier duidelijk vanuit een visie die erg gekleurd is door een meer hedendaags perspectief. Een kritische reflectie over herinnering is dan ook nodig. Haar herinnering vertrekt namelijk vanuit een ‘andersheid’- vandaag is het katholicisme minder sterk aanwezig, gaan ouders anders om met hun kinderen- en beïnvloed hoe ze terugblik op haar jeugd.

Er kan gesteld worden dat, met de komst van het verhaal van Jorgensen in de pers, dit voor vele transgender personen een eerste (h)erkenning van hun gevoelens betekende. Daarnaast zorgde haar verhaal ook voor het besef dat een medische interventie een mogelijkheid was, wat een mobilisering van de agency in gang zette. Zo was transseksualiteit in deze periode volgens de Nederlandse historicus Bakker *“als verschijnsel in het publieke domein [...]geboren.”*³²² Toch blijkt uit dit onderzoek dat kennis over transgenders, en zelfs het vocabulaire om het te beschrijven, grotendeels afwezig bleven bij Vlaamse gezinnen in de jaren ‘60 en de jaren die er op volgden. De ervaringen van de trans vrouwen geven aan dat ze de woordenschat niet hadden om hun anders-zijn te benoemen. Ook binnen hun gezin werd er over hun transgender gevoelens niet of amper gesproken. Het transgender fenomeen mocht dan wel zijn intrede gemaakt hebben in het publieke domein, maar in het privé-domein bleef een doorbaak uit. Vlaamse trans vrouwen gingen vaak internationaal op zoek naar voorbeeldfiguren of rolmodellen vermits er binnen het gezin niet over gesproken werd. Over de grenzen heen konden ze zich vaak pas voor het eerst identificeren met iemand die dezelfde gevoelens had als zij.

Besluit

“Nu worden mensen met genderproblemen en transseksuelen opgevangen door psychologen, psychiaters, chirurgen en niet te vergeten: ziekenfondsen. De hele ploeg mensen nodig om iemand zo’n indringende verandering te laten ondergaan, staat tegenwoordig voor je klaar. In die dagen kon je nergens heen, er was niemand om je te helpen, er was zelfs niemand met wie je kon praten. Ik vermoed dat ik niet bij een priester terecht kon met mijn problemen. Wat had die arme man moeten zeggen.

*Draag nylons, zoals ik?*³²³

- Vanessa Van Durme

Zoals dit citaat van Vanessa aangeeft, waren trans vrouwen in de naoorlogse periode vooral op zichzelf aangewezen, op de *goodwill* van een aantal individuele hulpverleners en de zwarte markt. In deze periode evolueerde de behandeling van genderdysforie van psychotherapie naar hormonale en

³²⁰ Meyvis, *Van Dirk naar Diede: eindelijk thuis*, 51.

³²¹ Meyvis, *Van Dirk naar Diede: eindelijk thuis*, 51.

³²² Bakker, *Transgender in Nederland*, 11.

³²³ Van Durme, *Kijk mama, ik dans*, 47-48.

chirurgische behandelingen.³²⁴ In de tijd dat er nog geen geïnstitutionaliseerde en officiële zorg ter beschikking was, zochten Vlaamse transgender personen naar medische zorg op enerzijds clandestiene wijze en anderzijds vaak in het buitenland. Wanneer ze toch, na vaak lang zoeken, in België terecht konden voor medische hulp, zoals bij Son Snelders het geval was, stoten ze vaak op *gatekeeping*. Dit leidde er toe dat transgender personen zelf op zoek gingen naar oplossingen om hun gewenste uiterlijk te verkrijgen. Ze zochten uit hoe ze toegang vonden tot medische interventies van hormonen, baardepilatie, een borstvergroting tot zelfs de geslachtsbevestigende ingreep. De informatie werd door trans vrouwen en mannen onderling doorgegeven. Zo stak Snelders de grens over naar buurland Nederland om daar onder toezicht van Otto de Vaal een hormonenbehandeling te starten en doorverwezen te worden naar een chirurg voor een borstverwijderende ingreep.

Op de zwarte markt, zowel in België als in het buitenland, geraakten trans personen echter gemakkelijker aan hormonen dan bij artsen, door de afwezigheid van *gatekeeping*. Er hoefde op deze manier geen psychische testen afgenomen te worden en ook wachttijden waren afwezig. De keerzijde was dat er geen medisch toezicht was in de dosering en ook de prijzen lagen vaak te hoog. Ook de baardepilatie verliep in het geheim. Deze pijnlijke procedure die bovendien tijdrovend en duur was, lieten ze uitvoeren in bijvoorbeeld Berlijn en Genève. Waar nu een pijnpomp ingezet wordt om de ingreep wat aangamer te maken grepen trans vrouwen in het verleden naar pep- of pijnstillende middelen. Hoewel de hormoonbehandeling vaak al een positief effect had op de borstontwikkeling bij trans vrouwen wilden velen echter nog een borstvergroting zodat hun lichaam beter in proportie was. Ook hiervoor trokken Vlaamse trans vrouwen naar het buitenland. De genderbevestigende operatie tot slot was tot in 1969 officieel niet mogelijk in België. Toch trokken ook Vlaamse trans vrouwen na '69 nog naar het buitenland, in dit geval Casablanca, voor de ingreep. In Casablanca was namelijk meer kennis en ervaring over de genderbevestigende operatie dan in België. Ook hier was de ingreep clandestien, duur en niet zonder risico. De vrouwen waren bovendien zelf verantwoordelijk voor eventuele complicaties en moesten maar hopen dat ze in België terechtkonden voor nazorg als dat nodig was. Zoals de casus van Corinne illustreerde, was de kennis in België hierover nauwelijks tot niet aanwezig. Voor het oplossen van de complicaties moest ze opnieuw de grens oversteken, ditmaal naar Hamburg.

Vele transgender personen maar ook artsen en gewone mensen waren in deze periode niet bekend met de terminologie *transgender*. Ook voorbeeldfiguren of rolmodellen waren in deze periode eerder schaars. Trans vrouwen moesten over de grenzen heen kijken om zo een voorbeelden te vinden, van Christine Jorgensen tot Coccinelle en Bambi. Via verhalen in de pers, het cabaret en travestietheaters maakten sommige Vlaamse trans vrouwen voor het eerst kennis met het transgender fenomeen en de mogelijkheden tot medische interventie. Naast identificatie boden deze verhalen van lotgenoten ook een mogelijke oplossing voor de “problemen” waarvan ze vaak dachten ze alleen te hebben.

Vlaamse trans vrouwen botsen in België vaak op grenzen bij artsen als ze vroegen om hen medisch te behandelen. Daarom trokken vele van hen de grens over op zoek naar zorg. Dit hoofdstuk illustreert zo hoe transgender personen *agency* bezaten en zelf de stappen zetten om hun medische transitie waar te maken. Daarnaast bevestigden de bronnen het bestaan van een internationaal netwerk van

³²⁴ Rubens, *Transseksualiteit in diverse culturen en in de geschiedenis*, 60.

transgender individuen die onderling informatie zoals tips, namen en adressen doorgaven. Bovendien toont dit hoofdstuk aan dat personen met genderproblemen zich meestal aandienden bij artsen met de zelfdiagnose ‘transseksualiteit’. Ze vroegen bovendien vaak zelf een geslachtsbevestigende behandeling zoals de hormoontherapie.

Hiermee sluit dit hoofdstuk aan bij het debat geschetst door Aaron Devor. De autobiografieën tonen geen passief beeld van transgender individuen. Dit hoofdstuk stelt juist vast dat Vlaamse transgender personen een vaak proactieve rol op zich namen in de zoektocht naar zorg. Verder toont dit hoofdstuk ook aan hoe transgender personen in deze periode vaak zelf de financiële en psychologische last die zich bij de ingrepen voordeden moesten dragen. Zoals Corinne beschreef: *“De ontharing, de borstprothesen, een hele nieuwe garderobe van vrouwenkleren, het had veel geld gekost.”*³²⁵ Waar nu een ziekenfonds en een team van artsen klaar staat om transgender individuen te begeleiden stonden trans personen uit het verleden er vaak alleen voor of zochten steun bij lotgenoten. In dit opzicht heeft de medische zorg van toen tot op heden een grensverleggende weg afgelegd.

---

³²⁵ Asselbergs en Van Tongerloo, *Casablanca voorbij*, 66.

Hoofdstuk IV: Trans* formerende zorg, zoektocht, vraag en onderhandeling naar zorg

Ook in de recentere geschiedschrijving over transgenderzorg in België speelden tot nu toe artsen de hoofdrol.³²⁶ Transgender personen waren in dit verhaal passieve en dankbare consumenten van de zorg. Zoals het vorige hoofdstuk echter reeds aantoonde, was de eerder passieve voorstelling van transgender personen in de zorg echter onterecht voor de naoorlogse periode. Dit hoofdstuk zet het opzet van het vorig hoofdstuk verder en wil aandacht schenken aan de *agency* van transgender personen die op zoek gingen naar zorg, ditmaal vanaf de jaren '80. Het grote verschil met de voorgaande periode was dat transgender personen niet meer noodzakelijk naar het buitenland moesten trekken voor zorg. Geleidelijk aan werd de zorg voor transgender personen geïnstitutionaliseerd. De vraag kan bijgevolg gesteld worden of hun *agency* en initiatief even belangrijk bleven? Hoe gingen transgender personen zelf om met de veranderlijke zorgverlening? Aan de hand van egodocumenten biedt deze thesis een alternatieve kijk op deze geschiedenis, die vooral vanuit *top-down* perspectieven, aan de hand van institutioneel bronnenmateriaal, is bestudeerd. Zo stond bijvoorbeeld het werk van Karen Vervaet reeds stil bij het ontstaan en de verdere ontwikkeling van de *Belgische Genderstichting*.³²⁷

Ook het tweede luik van dit hoofdstuk gaat verder op hetzelfde stramien. Zoals in het voorgaande hoofdstuk, gaat de aandacht naar de representatie van trans personen in de media en voorbeeldfiguren. In deze periode speelden niet langer boeken en tijdschriften, maar vooral de televisie en het internet hierin een rol. Was er ondanks de opkomst van deze nieuwe media sprake van continuïteit?

In dit hoofdstuk komen naast de autobiografieën ook andere brontypes aan bod. Voor deze periode waren meer en verschillende soorten bronnen beschikbaar. Zo zullen enerzijds archiefmateriaal uit het fonds Suzan Daniel gelegen in Amsab in Gent en anderzijds mondelinge interviews en getuigenissen gebruikt worden doorheen dit hoofdstuk. Het archiefmateriaal bestaat voor het grootste gedeelte uit de jaarverslagen en de nieuwsbrieven van de *Belgische Genderstichting*. Verder komen ook vier interviews met trans vrouwen die ik zelf heb afgenomen aan bod.

Alvorens de analyse aan te vatten, wordt de context bondig geschetst in een inleidende paragraaf. In de laatste decennia voor de eeuwwisseling was er al een verschuiving in het denken over de zorg voor transgender personen ingezet. De ruimere medische wereld raakte het geleidelijk eens over de vraag of trans personen het best geholpen waren door het aanpassen van de geest aan het lichaam (via psychotherapie) dan wel door de aanpassing van het lichaam aan de geest (via hormonale en/of chirurgische ingrepen).³²⁸ In dit klimaat vonden in de jaren '80 ingrijpende veranderingen plaats in het zorglandschap voor transgender personen. Wereldwijd werden verschillende genderklinieken opgericht. Daarbij groeide ook een netwerk van artsen die werkten rond transeksualiteit, congressen

---

³²⁶ Robert Rubens, *Transeksualiteit in diverse culturen en in de geschiedenis*, in "Transgenderzorg" (Leuven: Acco, 2013).

³²⁷ Vervaet, "De eerste stappen in de georganiseerde transgender-hulpverlening in België. De "Belgische Genderstichting" (1984-2007)".

³²⁸ Vervaet, "De eerste stappen in de georganiseerde transgender-hulpverlening in België. De "Belgische Genderstichting" (1984-2007)", 50.

organiseerden en onderzoeksresultaten uitwisselden.³²⁹ De jaren '80 betekenden dus een kentering in de zorgverstrekking voor transgender personen.

Zorg in de jaren '80

In 1979 werd de *World Professional Association for Transgender Health* (WPATH), opgericht onder de oorspronkelijke naam de *Harry Benjamin International Gender Dysphoria Association* (HBIGDA). Op het internationale toneel was dit de eerste professionele en overkoepelende organisatie die zich toelegde op transgender zorg. De WPATH was een internationale en multidisciplinaire non-profitorganisatie.³³⁰ Deze organisatie zette zich in om ervoor te zorgen dat de hoogste standaard aan zorg geleverd kon worden en werd gepresenteerd in de *Standard of Care* (SOC).³³¹ Voor de eerste keer ontstonden richtlijnen voor een verantwoorde behandeling.³³²

Deze SOC hadden als doel klinische begeleiding voor hulpverleners of transgender personen te bieden en genderdiverse mensen te helpen met veilige en effectieve trajecten. Deze bijstand bevatte onder andere eerstelijnszorg, gynaecologische en urologische zorg, reproductieve opties, stem- en communicatietherapie, geestelijke gezondheidszorg, hormonale of chirurgische behandelingen. De SOC werden voor het eerst gepubliceerd in 1979. Herziene versies volgden in 1980, 1981, 1990, 1998, 2001, 2011 en 2012.³³³ De SOC werden namelijk telkens gewijzigd wanneer nieuwe inzichten en kennis beschikbaar werden, die een aanpassing van de richtlijnen noodzakelijk maakte.³³⁴ Recenter, in 2013, ontstond ook de Europese versie, de *European Professional Association for Transgender Health* (EPATH). Deze werd mede opgericht door de Belgische arts Guy T'Sjoen en de socioloog Joz Motmans.³³⁵

De aanpak om het lichaam aan de geest aan te passen kreeg steeds meer aanvaarding en nam ook de overhand in Nederland en vervolgens België. Dit vertaalde zich vervolgens in een groter aanbod van hulpverlening. Zoals regelmatig in de Belgische transgeschiedenis speelde buurland Nederland een belangrijke en "gidsende" rol in het verhaal. De dagelijkse basis voor transgender zorg was daar al gelegd. Er was ook een vangnet van hulpverlening, een inzichtelijk medisch traject, vergoeding vanuit de ziekenkostenverzekeraars en juridische erkenning. Daarnaast kende het wetenschappelijk onderzoek een sterke impuls, mede mogelijk gemaakt door de relatief hoge aantallen behandelingen. In Nederland was gedurende enkele jaren al sprake van een uitgebouwde zorg en een multidisciplinair genderteam. Dit terwijl in vele andere landen, inclusief België, trans personen de financiële last grotendeels zelf

³²⁹ T'sjoen en Motmans en Degryse, *Geschiedenis van transgenderzorg*, in "Het transgenderboek", 210.

³³⁰ *World Professional Association for Transgender Health (WPATH)*, 2020 (<https://www.thehrcfoundation.org/professional-resources/world-professional-association-for-transgender-health-wpath>). Geraadpleegd op 20 mei 2022.

³³¹ *SOC8 History - WPATH World Professional Association for Transgender Health*, 2022 (<https://www.wpath.org/soc8/history>). Geraadpleegd op 18 mei 2022.

³³² Rubens, *Transseksualiteit in diverse culturen en in de geschiedenis*, in "Transgenderzorg", 59.

³³³ *SOC8 History - WPATH World Professional Association for Transgender Health*, 2022 (<https://www.wpath.org/soc8/history>). Geraadpleegd op 18 mei 2022.

³³⁴ Bocking en De Cuypere en Monstrey, *Standards of Care van de WPATH*, in "Transgenderzorg", 66.

³³⁵ T'sjoen en Motmans en Degryse, *Geschiedenis van transgenderzorg*, in "Het transgenderboek", 211.

moesten dragen en zelf op zoek moesten gaan naar de enkele zorgverleners die bereid waren om te helpen.³³⁶

De spilfiguren van het Nederlandse genderteam, die als hoofdtaak transgender zorg op zich namen, waren in deze periode: endocrinologen Louis Gooren en Henk Asscheman, psychologen Anton Verschoor en Bram Kuiper, plastisch chirurg Freek Bouman en zijn assistent Joris Hage.³³⁷ De arts Luis Gooren van de Vrije Universiteit in Amsterdam begon met geslachtsaanpassende behandelingen.³³⁸ Omwille van zijn medische en wetenschappelijke bijdragen kon dokter Gooren zich vanaf 1 november 1988 bijzonder hoogleraar in de transseksuologie aan de VU noemen, als eerste en enige ter wereld.³³⁹ De Nederlandse aanpak, ook bekend als de *Dutch approach*, maakte indruk bij buitenlandse collega's in de transgender zorg. Vanaf midden jaren '80 kwam een stroom op gang van psychologen, hormoonartsen, en plastisch chirurgen uit de hele wereld. Allen trokken ze naar het VU-ziekenhuis, onder meer uit Spanje, Duitsland, Frankrijk, Engeland, Zwitserland, Turkije, Verenigde Staten, Taiwan, Australië, India en tot slot ook België.³⁴⁰

Uitbouw hulpverlening in België

Hoewel in de vroege jaren '80 in België al sprake was van een aantal individuele artsen en zorgverleners die hulp boden aan transpersonen, bleef dit bij geïsoleerde gevallen. In de jaren '80 waren artsen die de genderbevestigende behandeling van transpersonen toepasten, in de woorden van Karen Vervae: "*eerder vreemde eenden in de bijt*".³⁴¹ Een cruciale stap in de geschiedenis van de transzorg in Vlaanderen was het ontstaan van het een multidisciplinair genderteam dat zich toeleegde op de zorg en begeleiding van transgender personen in ons land. Het was de endocrinoloog Robert Rubens, werkzaam aan het Universitair ziekenhuis van Gent, die de basis legde voor het huidige Gentse Genderteam. Voor inspiratie in verband met de aanpak en werking van een genderteam keek hij naar buur- en gidsland Nederland. In Nederland liep hij stage bij de eerder genoemde pionier Luis Gooren. De zorg die eerder te vinden was bij onafhankelijke individuen, werd nu gebundeld tot een team van multidisciplinaire zorgverleners.³⁴² Verschillende genderteams in Vlaanderen ontstonden eind jaren '80: niet alleen in Gent (1985), maar ook in Brugge (1987) en Antwerpen (1987). Ook in Leuven en Roeselare ontstond een multidisciplinair team in de jaren daarna.³⁴³

Daarnaast begonnen transgenders in België zich in de jaren '80 te organiseren. Zo ontstonden *Franjepoot* en de *Belgische Genderstichting*. *Franjepoot* startte in het begin van de jaren '80 als

³³⁶ Bakker, *Transgender in Nederland*, 162.

³³⁷ Bakker, *Transgender in Nederland*, 159.

³³⁸ Paul Borghs, *Holebipioniers een geschiedenis van de holebi- en transgenderbeweging in Vlaanderen* (Antwerpen: 't Verschil, 2015) 171.

³³⁹ Bakker, *Een halve eeuw transgenderzorg aan de VU*, 108.

³⁴⁰ Bakker, *Transgender in Nederland*, 162.

³⁴¹ Vervae, "De eerste stappen in de georganiseerde transgender-hulpverlening in België. De "Belgische Genderstichting" (1984-2007)", 50.

³⁴² Vervae, "De eerste stappen in de georganiseerde transgender-hulpverlening in België. De "Belgische Genderstichting" (1984-2007)", 50.

³⁴³ Vervae, "De eerste stappen in de georganiseerde transgender-hulpverlening in België. De "Belgische Genderstichting" (1984-2007)", 42.

zelfhulpgroep voor travestieten. Daarna evolueerde de vereniging naar een zelfhulpgroep voor genderdysforie. De *Genderstichting* werd opgericht in Kortrijk. De vzw, die aanvankelijk gericht was op de gehandicaptenzorg, kreeg een trans vrouw over de vloer die op zoek was naar meer informatie. Via subsidies kon vervolgens iemand aangeworven worden die informatie rond het onderwerp verzamelde. Nieuwe subsidies maakten het mogelijk om met hulpverlening te starten. In 1986 werd zo de *Belgische Genderstichting*, naar analogie met de reeds bestaande *Nederlandse Genderstichting* opgericht. De *Genderstichting* legde zich toe op het verstrekken van informatie en de zorg voor, opvang en doorverwijzing van transgender personen. Ook verstreekte de vereniging inlichtingen aan huisartsen en werkgevers. In 1998 werd de *Genderstichting* een deel van het *Gentse Centrum Algemeen Welzijnswerk Artevelde*.³⁴⁴

Dankzij de multidisciplinaire teams, een handvol individuele hulpverleners en de Belgische Genderstichting ontstond er in de jaren '80 een consensus over de noodzaak van genderbevestigende behandelingen in ons land. Zij vertrokken van de idee dat genderbevestigende zorg soelaas kon bieden voor de problemen waarmee trans personen worstelden.³⁴⁵

Agency en zorgverlening: hoe trans personen actief de zorg mee vormgaven

Het ontstaan van multidisciplinaire Genderteams

*“Voorzichtig uitgedrukt mogen we zeker stellen dat de professionele (medische en juridische) hulpverlening aan transseksuele mensen zich in Vlaanderen langzaam maar zeker aan het uitbouwen is”.*³⁴⁶

Deze quote, uit het jaarverslag van de *Belgische Genderstichting*, vat de Belgische situatie voor transgenderzorg in de jaren '80 goed samen. In deze periode ontstonden namelijk de eerste genderteams op Vlaamse bodem. Het ontstaan van het eerste multidisciplinair Genderteam in België had een misschien niet onverwachte link met Casablanca. Wanneer de professor en arts Robert Rubens eind jaren '70 in contact kwam met een trans persoon die een genderbevestigende operatie had laten uitvoeren in Casablanca, was hij verbaasd over welke beproevingen de transpersoon in kwestie had doorstaan. Wanneer hij vervolgens geconfronteerd werd met de vraag voor hormonale begeleiding besloot Rubens, in samenspraak met zijn diensthoofd van het UZ Gent, dat er dringend nood was aan doordachte en uitgebouwde behandelingen voor trans personen.³⁴⁷ Hiermee wordt meteen duidelijk dat het de vraag van onderuit was – de ontmoeting met een trans persoon die naar Casablanca was geweest – die de bal uiteindelijk aan het rollen heeft gebracht.

³⁴⁴ Borghs, *Holibipioniers*, 172-173.

³⁴⁵ Vervaet, “De eerste stappen in de georganiseerde transgender-hulpverlening in België. De “Belgische Genderstichting” (1984-2007)”, 50.

³⁴⁶ GENT, Amsab-ISB, Jaarverslag van de Belgische Genderstichting, nr. 4 (1988).

³⁴⁷ Vervaet, “De eerste stappen in de georganiseerde transgender-hulpverlening in België. De “Belgische Genderstichting” (1984-2007)”, 44.

Rubens nam vervolgens contact op met de Nederlandse arts Louis Gooren, “de man” van de transgender zorgverlening in het buurland op dat moment. Rubens startte zijn stage bij Gooren en gedurende enkele maanden trok de Gentse endocrinoloog elke week naar het Vrije Universiteit Ziekenhuis in Amsterdam en leerde hier het nodige. Na voldoende ervaring en informatie te verzamelen in Nederland was het tijd om stappen te ondernemen in België.³⁴⁸ Rubens stapte naar de Procureur Generaal en de Orde van Geneesheren voor hun goedkeuring voor de behandeling van trans personen. Hiermee wilde hij garantie dat het Belgische genderteam geen juridische vervolging moest vrezen. Wanneer hij groen licht gekregen had, zocht Rubens een psychiater, een chirurg en een jurist om een genderteam op poten te zetten. Geïnspireerd door de Nederlandse aanpak nam Rubens omstreeks 1985 het initiatief om een multidisciplinair team op te richten, het eerste in België.³⁴⁹ Zo kwamen Griet De Cuypere, Guido Matton en Johan Gerlo in het team. En zo bestond er sinds 1985-1986 een officieel multidisciplinair team in het Universitair Ziekenhuis van Gent.³⁵⁰

Het multidisciplinaire team ontstond redelijk laat in vergelijking met andere landen. De Belgische socioloog Joz Motmans geeft hier als verklaring voor: *“Je hebt daarvoor artsen, psychiaters, urologen, plastische chirurgen en dergelijke nodig. Die konden het aanvankelijk binnen hun discipline niet verkocht krijgen dat ze hun tijd of hun carrière zouden wijden aan transseksuelen.”*³⁵¹ Het is dan ook niet enkel dankzij het initiatief van Rubens, maar ook door de motivatie van de bovengenoemde individuen, die bereid waren mee in het verhaal te stappen, dat het genderteam op poten kwam. Maar het is de vraag van een individuele trans persoon die aan de basis van dit alles lag.

Ook de andere leden van het Gents multidisciplinair team waren beïnvloed door de *Dutch Approach* bij de opbouw van de transgenderzorg in Vlaanderen. Zo geeft dr. de Cuypere toe beïnvloed te zijn geweest door de aanpak van het Nederlandse gidsland.³⁵² Ook de endocrinoloog Guy T’sjoen, die in een latere periode aansloot bij het team, volgde enkele weken stage bij dr. Gooren in Amsterdam.³⁵³

De pioniers van de transgenderzorg in het UZ Gent, de eerder genoemde endocrinoloog Rubens en de chirurg Guido Matton, openden de deuren voor trans personen die medische zorg wilden.³⁵⁴ Matton stond aan de wieg van de dienst Plastische heelkunde in het UZ Gent en gedurende zijn carrière leverde hij een grote bijdrage aan de specialiteit van de plastische reconstructieve en esthetische heelkunde.³⁵⁵ Zo introduceerde hij in 1988 in het Universitair ziekenhuis van Gent als eerste de vaginoplastiek in

³⁴⁸ Vervaeet, “De eerste stappen in de georganiseerde transgender-hulpverlening in België. De “Belgische Genderstichting” (1984-2007)”, 14.

³⁴⁹ Vervaeet, “De eerste stappen in de georganiseerde transgender-hulpverlening in België. De “Belgische Genderstichting” (1984-2007)”, 13.

³⁵⁰ *Genderdysforie MV*, UZ Gent centrum voor Seksuologie en Genderproblematiek, (https://transgenderinfo.be/wp-content/uploads/UZ_Genderdysforie_MVv5.pdf). Geraadpleegd op 2 maart 2022

³⁵¹ Paul Borghs, *Holebipioniers een geschiedenis van de holebi- en transgenderbeweging in Vlaanderen* (Antwerpen: ‘t Verschil, 2015) 171.

³⁵² Bakker, *Transgenderzorg in Nederland*, 12.

³⁵³ Guy T’sjoen en Joz motmans en Ilse Degryse, “Het transgenderboek” (Antwerpen: Angèle, 2019), 8-9.

³⁵⁴ Guy T’sjoen en Joz motmans en Ilse Degryse, “Het transgenderboek” (Antwerpen: Angèle, 2019), 231.

³⁵⁵ Fellowship ‘Fonds professor Guido Matton’, UZ Gent, 2022 (<https://www.uzgent.be/patient/zoek-eeen-arts-of-dienst/plastische-heelkunde/opleiding-en-onderzoek/fellowship-fonds-professor-guido-matton>). Geraadpleegd op 20 mei 2022.

Vlaanderen. Zijn opvolger, Stan Monstrey, voerde in 1993 dan weer als eerste in Vlaanderen de falloplastie uit.³⁵⁶ Dit zorgde volgens het jaarverslag van de *Belgische Genderstichting* voor een uitschieter van de ziekenhuisbezoeken: van 26 in '93 naar 53 in '94. De stichting sprak er over als volgt: *“Deze verdubbeling is in hoofdzaak te wijten aan de evolutie van de chirurgische behandelingsmogelijkheden bij vrouw-man transseksuelen. Vanaf dit werkjaar is het immers voor hen mogelijk geworden om binnen het Gentse Genderteam de integrale medische behandeling te ondergaan.”*³⁵⁷

In de beginperiode kwamen slechts enkele transpersonen per jaar langs bij het Gentse genderteam, waardoor transzorg maar een onderdeel was van het volledige takenpakket van de artsen. Wanneer geleidelijk aan de aanvragen stegen, gingen de artsen er steeds meer mee bezig zijn en konden ze bovendien ervaring opbouwen. Daarnaast deed het genderteam opnieuw kennis op in het buitenland. Zo bleven ze niet alleen naar Nederland gaan, maar bezochten ze ook klinieken in Zwitserland, Thailand en China. Hier leerden ze bij over methoden en technieken die ze als artsen konden overnemen in het Gentse ziekenhuis.³⁵⁸ Opnieuw speelden transnationale en -continentale netwerken een belangrijke rol in de verdere uitbouw van transzorg.

Stilaan verwierf het genderteam van Gent een stevige reputatie op het vlak van de behandeling van transgenders.³⁵⁹ Tussen 1987 en 2001 ondergingen 107 Vlamingen in Gent een geslachtsaanpassende operatie. 63 patiënten ondergingen een operatie van man-naar-vrouw en 44 van vrouw-naar-man. Alle 63 patiënten kregen een *vaginoplastie*. Bij de trans mannen werd bij 40 van de 44 een functionele *falloplastie* uitgevoerd. Stan Monstrey, werkzaam in Gent en een voortrekker van de *falloplastie*, gaf voor de dispariteit in cijfers volgende verklaring: *“Deze ingreep [...] is veel complexer dan een vaginoplastie en wordt daarom in een kleiner aantal centra uitgevoerd.”*³⁶⁰ De oprichting van het *Centrum voor Seksuologie en Gender*, ingericht in het Universitaire Ziekenhuis Gent, vond plaats in 2003. Dit is een afzonderlijke dienst waar individuen met genderproblematiek terecht kunnen voor psychiatrische ondersteuning.

Het Gentse Genderteam is tot op heden het belangrijkste multidisciplinaire samenwerkingsverband voor transgender behandeling in België.³⁶¹ Waar de zorg startte om aan de vraag van één individuele “patiënt” te beantwoorden, kiemde het zaadje al snel. Van één individuele arts die zorg wou leveren tot een multidisciplinair Genderteam. Een team dat zich bovendien internationaal en intercontinentaal informeerde en liet opleiden. Steeds meer individuen werden er bij betrokken, zodat alle aspecten van de zorg konden worden aangeboden. Ook de operatieve mogelijkheden groeiden. Waar transzorg eerst

³⁵⁶ Mieke Mussely, *Een exploratief onderzoek bij personen met een genderidentiteitsstroornis naar genderspecifieke taalstereotypen*, Onuitgegeven doctoraatsproefschrift, Universiteit Gent Departement Taal- en Letterkunde, 2008.

³⁵⁷ GENT, Amsab-ISB, Jaarverslag van de Belgische Genderstichting, nr. 10 (1994).

³⁵⁸ Vervaet, “De eerste stappen in de georganiseerde transgender-hulpverlening in België. De “Belgische Genderstichting” (1984-2007)”, 45.

³⁵⁹ Paul Borghs, *Holebipioniers een geschiedenis van de holebi- en transgenderbeweging in Vlaanderen* (Antwerpen: 't Verschil, 2015) 172.

³⁶⁰ Marc Ringqvist, “Psychocosciaal en seksueel effectief”, *GUNAIKEIA*, vol 10 nr 5, 2005, 5.

³⁶¹ Vervaet, “De eerste stappen in de georganiseerde transgender-hulpverlening in België. De “Belgische Genderstichting” (1984-2007)”, 45.

een onderdeel was van het grotere takenpakket van de artsen, is er in Gent vandaag een afzonderlijke dienst die volledig is toegelegd op individuen met “genderproblematieken”.

Toch was Gent niet de enige plaats waar transzorg werd uitgebouwd. Ook in Brugge was er sprake van een vergelijkbaar verloop. Het Genderteam van Brugge, in het Algemeen Ziekenhuis van Sint-Jan, begeleidde en behandelde transgender personen vanaf 18 november 1987. In het archiefdocument getiteld *De werking van het team in het A.Z. St Jan te Brugge* stond volgende zin te lezen: “Het is Dr. De Poortere, de plastische chirurg die de eerste patiënt in 1987 voorstelde daar hij de vraag kreeg van de patiënt (man-vrouw transseksueel) voor een detranssexualisatie.”³⁶² Opnieuw, net zoals in Gent, was het de vraag van onderuit, van een trans individu, die het startschot gaf. Zo verduidelijkte het document: “Deze patiënt was de aanleiding tot het opzetten van een samenwerkingsverband tussen de chirurg, de endocrinoloog en de klinisch psycholoog.”³⁶³ De vraag van het individu, van onderuit, was opnieuw de aanleiding voor de oprichting van een multidisciplinair team, ditmaal in Brugge.

De studiedag *Prisoner of gender (?)*: *Dilemma van de transseksuele mens*, georganiseerd door de *Belgische Genderstichting* in samenwerking met de *Vlaamse Vereniging voor Seksuologie*, vond plaats op 27 september 1991 in het Sint-Jan ziekenhuis te Brugge. De studiedag richtte zich in de eerste plaats tot mensen die werkzaam waren in de hulpverleningssector en stelde als doel om de problematiek van genderdysforie vanuit verschillende perspectieven te belichten en de begeleiding van trans mensen beter bespreekbaar te maken.³⁶⁴ Opnieuw lag de nadruk op de vraag van trans personen. Danny De Vriendt, een maatschappelijk werker verbonden aan de Genderstichting, nam het woord: “Dankzij de evolutie van de geneeskunde is er de laatste pakweg 40 jaar een doorbraak gekomen in het medisch behandelen van gender dysforie. Dit kwam trouwens op uitdrukkelijk verzoek van transseksuele mensen zelf op gang die – vaak na vele jaren van psychotherapie of zelfbezinning – slechts een somatische aanpassing als enig redmiddel zagen.”³⁶⁵ Uit dit citaat wordt ook de *agency* van Vlaamse transgender personen duidelijk. Ze dachten zelf na over oplossingen om vervolgens de artsen in kwestie te contacteren.

De andere leden van het Brugse multidisciplinaire team waren de endocrinoloog Dr. Van Imschoot, de psychiater Dr. Dierickx en de logopedist Jos Van Gompel. Deze laatste was ook spreker op de studiedag. Jos Van Gompel leidde zijn presentatie als volgt in: “Wanneer ik hier tot u spreek over de logopedische behandeling van transsexuelen, heeft dat minder te maken met een verregaande deskundigheid mijnerzijds, dan wel met het simpele feit dat ik, op grond van mijn interesse in het onderwerp, en van mijn vriendschap met dhr. Daniel Vandewiele, hoofdpsycholoog in ons ziekenhuis te Brugge, een tijd geleden heb ingestemd om deel uit te maken van een werkgroep, die zich bezig houdt met de begeleiding

³⁶² GENT, Amsab-ISB, Archief Belgische Genderstichting, F/037/006, DR. VAN IMSCHOOT, *Transsexualiteit: De werking van het team in het A.A. St. Jan te Brugge*.

³⁶³ GENT, Amsab-ISB, Archief Belgische Genderstichting, F/037/006, DR. VAN IMSCHOOT, *Transsexualiteit: De werking van het team in het A.A. St. Jan te Brugge*.

³⁶⁴ GENT, Amsab-ISB, Archief Belgische Genderstichting, F/037/006, DANNY DE VRIENDT, *Brief betreffende de studiedag transseksualiteit AZ St. Jan te Brugge*, 22 augustus 1991.

³⁶⁵ GENT, Amsab-ISB, Archief Belgische Genderstichting, F/037/006, DANNY DE VRIENDT, *Transseksualiteit in Vlaanderen*.

van *transseksuele*.”³⁶⁶ Ook hieruit blijkt dat dat de zorg begon vanuit de *begeleiding van transseksuele*. Daarnaast vermeldde hij *bijzonder geïnteresseerd* te zijn in de resultaten van de behandeling en was hij zich er “*zeker ook terdege van bewust dat er voor mij als stemtherapeut een taak is weggelegd om hulpzoekende transseksuelen zo efficiënt mogelijk bij te staan*”.³⁶⁷

In Antwerpen ontstond een derde Genderteam. Volgens een lezing van de jurist Leo Van de Wiele op de bovengenoemde studiedag, ging het om een “[t]eam te Antwerpen dat reeds vijf jaar met succes werkt rond de problematiek van transseksualiteit, nl. mevrouw Marie-Louise Moors, Dr. Hilde Ceuppens, Dr. Raymond Wouters, Dr. Luc Hoppenbrouwers en Dr. Fil. Michel Schrijvers.”³⁶⁸ Het was Marie-Louise Moors, een schoonheidsspecialiste, die op vraag van de Belgische Genderstichting, het initiatief nam om ook een Genderteam in Antwerpen op poten te zetten: “*Op verzoek van de Belgische genderstichting ben ik in het jaar 1987 voor bovenstaande mensen te kunnen helpen [transseksuelen] het Antwerps Medisch Team opgericht, bestaande uit mezelf, een psychiater, een psycholoog, een endocrinoloog, een advocaat en een chirurg*.”³⁶⁹ Ditmaal was het niet een individuele hulpvraag die leidde tot het initiatief, maar een verzoek van de eerste transgenderhulporganisatie, de Belgische Genderstichting.

In het jaarverslag van 1993 van de Belgische Genderstichting werd nog vermelding gemaakt van twee andere “*interdisciplinaire teams in ons land waarbinnen gender dysforici het volledige behandelingsproces kunnen doorlopen*”.³⁷⁰ Ze vermeldden het genderteam van Leuven dat zich bevond in het Sint Rafaëlziekenhuis. In Roeselare was er een team verbonden aan de Heilig Hartkliniek. Hierover was echter weinig tot geen bijkomende informatie te vinden.

Hoewel het een verhaal is dat velen raakt, is het ontstaan en de verdere ontwikkeling van de genderteams er één van individuen. Zowel in Brugge als in Gent waren het individuele trans personen die de moed vonden om een arts aan te spreken met de vraag voor zorg. De vraag van onderuit, *bottom-up*, zorgde uiteindelijk voor een verandering van boven af. Het waren vervolgens individuele artsen die ingingen op deze vraag. Zo was Rubens in Gent bereid om naar Nederland te trekken om zich een volledig nieuwe vorm van zorg eigen te maken en deze vervolgens in België uit te werken. Het was de vraag van onderuit en vervolgens de choquerende realisatie dat er in België geen mogelijkheid tot zorg was dat hem hiertoe dreef. Hiervoor nam hij zelf initiatief. Hij contacteerde individuele artsen met de vraag of ze bereid waren mee in het verhaal te stappen, in een periode waarin dit vooruitstrevend was. Kortom: het ontstaan van genderteams gebeurde niet op initiatief van de overheid of desbetreffende instituten, maar vanuit de vraag van een individuele transgender “patiënt” en artsen die uit empathie of *goodwill* wilden beantwoorden aan deze tot nu toe onbeantwoorde vraag. Ook het Antwerpse Genderteam ontstond van onderuit, op vraag van de Belgische Genderstichting, de eerste transgender

³⁶⁶ GENT, Amsab-ISB, Archief Belgische Genderstichting, F/037/006, JOS VAN GOMPEL, *Logopedistische benadering van de stem bij transseksualiteit*.

³⁶⁷ GENT, Amsab-ISB, Archief Belgische Genderstichting, F/037/006, JOS VAN GOMPEL, *Logopedistische benadering van de stem bij transseksualiteit*.

³⁶⁸ GENT, Amsab-ISB, Archief Belgische Genderstichting, F/037/006, LEO VAN DE WIELE, *Betreffende het geoorloofd karakter van de medische behandeling waardoor het geslacht wordt veranderd*, 3 september 1991.

³⁶⁹ GENT, Amsab-ISB, Archief Belgische Genderstichting, F/037/006, MARIE-LOUISE MOORS, *Epilatie: problematiek omtrent ontharing*.

³⁷⁰ GENT, Amsab-ISB, Jaarverslag van de Belgische Genderstichting, nr. 9 (1993).

hulporganisatie. Deze stichting contacteerde de schoonheidsspecialiste Marie-Louise Moors die op haar beurt andere artsen kon otmommelen. Wie het ontstaan van transzorg ten gronde wil begrijpen, moet dus verder gaan dan institutionele geschiedenis en kijken naar invloeden van onderuit.

Uitdagingen voor het genderteam en de hulpverleners

“Ik had tot dan toe helemaal niet de geijkte wegen gevolgd die door het Genderteam bepaald zijn. Ik had zelf rondom mij een kring van specialisten gevormd, die ik beschouwde als de allerbeste in hun vak en die ook stuk voor stuk bereid waren om me het hele proces op mijn manier te laten doorlopen. Ik had een huisarts die me steunde, een psychiater die me begreep en een endocrinoloog die niet geshockeerd was dat ik zonder hem was begonnen aan een hormoontherapie.”³⁷¹

- Priscilla

Hoewel transgender personen ongetwijfeld verheugd waren dat ze nu in Vlaanderen terecht konden voor zorg, was niet iedereen het eens met deze manier van werken. Sommige van de transgender “patiënten” of hulpvragers hadden het gevoel dat hun noden niet werden gehoord. Priscilla gaf in de jaren ‘90 duidelijk aan de werking van het Belgische systeem af te keuren en voor een andere weg te kiezen. Omwille van de opkomst van het internet en de toenemende mobilisering kon Priscilla aan de internationale wetenschappelijke literatuur en behandelingswijzen geraken. Ze reisde uiteindelijk naar Amerika om daar te spreken met trans vrouw Dana en haar voormalige behandelende arts. Via Dana kwam Priscilla aan namen, adressen en telefoonnummers van mensen in de Verenigde Staten.

In oktober 1994 reisde ze voor twee weken naar Texas om zo veel mogelijk informatie te verzamelen. Zo kwam ze terecht bij de gynaecologe dr. Sheila Kirk, die bovendien ook zelf trans was. Dr. Krik stond ook aan het hoofd van de onderzoeksaafdeling van de *International Foundation for Gender Education (IFGE)*, een informatie- en onderzoekscentrum met betrekking tot transseksualiteit. In de bibliotheek van de IFGE vond Priscilla ook het adres van de Belgische Genderstichting. Uit de gesprekken met dr. Sheila en de verzamelde informatie kon ze de manier van werken in België vergelijken met die in Amerika. Zij verkoos eerder de Amerikaanse werkwijze. Waar in België de SOC gevolgd werden en de *real life-test* gehanteerd werd alvorens een hormoontherapie te starten, bestond deze *real life-test* in de Verenigde Staten niet. Deze *real life-test* of *real life-experience* was een periode tijdens de behandeling waarin een persoon op alle vlakken gaat leven in de geprefereerde genderrol. Over de *real life-experience* zei Priscilla het volgende:

“Men vraagt je om de wereld ervan te overtuigen dat je een vrouw bent op het moment dat je nog geen vrouw bént, en op een moment dat je het zelf nog niet aankunt. In de praktijk is dat gewoon absurd: je moet van de ene dag op de andere voor de buitenwereld verschijnen als vrouw. Dan is het toch normaal dat iedereen denkt dat je gek geworden bent? Men dwingt je om in één nacht de knop om te draaien, maar men vraagt van de maatschappij ook dat ze je zonder enige vorm van overgang normaal gaat vinden als vrouw en dat ze niet met je gaat lachen, terwijl je een karikatuur bent, want je bent geen vrouw, je bent van mijlenver herkenbaar als een vrouw verklede man.”³⁷²

³⁷¹ Coymans, Priscilla, 89.

³⁷² Coymans, Priscilla, 59.

De test werd door Priscilla als een te hoge drempel ervaren zonder hormonen omdat het een te harde verandering was. Voor haar was het niet realistisch om haar aan de buitenwereld te tonen als vrouw zonder bijkomende behandeling omdat ze niet als vrouw ging kunnen *passen*. De manier waarop transseksuelen in de Verenigde Staten werden behandeld, verschilde dus zeer van die in België en was volgens Priscilla *beter* en *realistischer*.³⁷³ Hoewel er dus een officiële behandeling beschikbaar was in België, ervaarde Priscilla deze niet als geschikt. Dit bracht haar er toe zelf oplossingen te zoeken. Hieruit komt weer de *agency* van trans personen naar voren.

Priscilla besloot om vervolgens op eigen houtje een hormonenbehandeling te starten. Via haar vrouw Jeannine geraakte ze op een eenvoudige manier aan hormonen. Jeanne vroeg aan de huisarts een voorschrift voor *Premarin* waarvan Priscilla een iets kleinere dosis zou innemen dan de gemiddelde Amerikaanse transseksuelen, waarna ze de dosis stelselmatig opbouwde.³⁷⁴ Priscilla herinnerde zich de eerste keer dat ze hormonen nam: “*De eerste pil nam ik in februari 1995. Gewoon ‘s morgens bij mijn ontbijt. Het voelde als een opluchting. Ik was vertrokken.*”³⁷⁵ Op deze manier kon ze ontsnappen aan de *gatekeeping* bij artsen en de *real life-test* die in België vereist was. Na zes maanden hormonale behandeling moest het hormoonpeil getest worden door een endocrinoloog. Priscilla kende er geen en wou niet naar een onbekende specialist stappen. Nadat Priscilla last kreeg van haar knieën besloot ze naar de huisarts te gaan. Daar vertelde ze dat ze al zes maanden de hormonen nam die hij had voorgeschreven aan Jeannine. Priscilla stelde hem voor het dilemma: hij zou haar verder medisch begeleiden bij haar transformatie van man naar vrouw of ze zou een andere arts zoeken. Hierop antwoordde de arts dat hij hen verder zou helpen ook al was dit niet op de normale gang van zaken.³⁷⁶

Opnieuw was duidelijk hoe de *agency* van transgender personen ervoor kon zorgen dat artsen overgingen tot zorg. Ditmaal leidde de vraag van een individuele patiënt tot het aanpassen van de normale zorg. Hiermee verliet de arts niet alleen het heersende medische kader, maar ook het wettelijke kader. Vermoedelijk stemde hij in omdat het de sociale en individuele situatie van de patiënt ten goede kwam. Het is in Priscilla’s narratief de doortastendheid van haarzelf en de welwillendheid van de arts die ervoor zorgden dat de normale gang van zaken kon doorbroken worden. Op deze manier schreef ze zichzelf *agency* toe.

Priscilla wou graag verder stappen ondernemen en dacht na over een operatie. Ze gaf te kennen in haar autobiografie dat ze geen enkele Belgische arts kende in wie ze vertrouwen had. Ze was voor een verkennend gesprek terechtgekomen bij een arts die verbonden was aan het Gentse genderteam, maar deze had geweigerd haar te willen opereren omdat ze gehuwd was. In deze periode was een huwelijk tussen twee personen van hetzelfde geslacht immers nog niet toegestaan. De operatie zou van Priscilla een vrouw maken en vermits ze al getrouwd was met een vrouw was dit vermoedelijk een te groot struikelblok voor de desbetreffende arts. Via de *International Foundation for Gender Education* in Boston kwam ze uiteindelijk terecht bij dokter Michel Seghers uit Brussel.

³⁷³ Coymans, *Priscilla*, 57-58.

³⁷⁴ Coymans, *Priscilla*, 65.

³⁷⁵ Coymans, *Priscilla*, 66.

³⁷⁶ Coymans, *Priscilla*, 69-70.

Dokter Seghers werkte niet in teamverband maar op zijn eentje.³⁷⁷ Dr. Michel J. Seghers (1932-2014) was een Belgische plastische chirurg die vanaf de jaren '60 tot zijn pensioen in 2001 een belangrijke rol vervulde voor Vlaamse transgender personen. Gedurende zijn carrière zou hij ongeveer 1600 trans vrouwen hebben geopereerd en een aantal trans mannen. Seghers begon met operaties in 1967 nadat hij las over de chirurgische complicaties, waaronder het overlijden, van transgender patiënten bij andere chirurgen.³⁷⁸ Trans personen vonden dus ook toegang tot individuele hulpverleners door zelf op zoek te gaan of door mond-tot-mondreclame.³⁷⁹ Dit wijst opnieuw op de *agency* van transgender personen in deze periode en bevestigt nogmaals het bestaan van een informatienetwerk onder trans personen. Op 10 januari 1997 vond de operatie van Priscilla plaats.³⁸⁰ De dag ervoor meldde ze zich aan in het Baron Lambert-ziekenhuis in Brussel, waar Seghers zijn operaties uitvoerde.³⁸¹ In minder dan drie uur tijd was de operatie, een bilaterale castratie, de amputatie van de penis, en de constructie van de *neio-vagina* gebeurd. Na negen dagen in het ziekenhuis mocht Priscilla naar huis.³⁸²

Karen Vervaet stelde al dat: “*De hulpverleners werden geconfronteerd met diverse hulpvragen die ze niet konden inpassen in het bestaande kader. Daardoor werden hulpverleners uitgedaagd om hun ideeën bij te schaven.*”³⁸³ De casus van Priscilla geeft weer hoe dit in de praktijk verliep. De huisarts werd geconfronteerd met de vraag om een hormonale behandeling verder te zetten zonder de *real life-test*, een afwijking van het bestaande medische en wettelijke kader. Ook bij de operatieve ingreep, waarvoor ze in Gent eerst geweigerd was omdat ze gehuwd was, keert dit terug. Ze zocht vervolgens verder naar een arts die wel bereid was om haar te behandelen. Zo kwam ze terecht bij dr. Seghers die haar wel opereerde, ook al was ze gehuwd. De *agency* van Priscilla en de *goodwill* van de artsen hebben ervoor gezorgd dat de behandeling effectief werd verdergezet.

Ideeën, manieren van werken en overtuigingen werden steeds opnieuw uitgedaagd. Dit was ook het geval bij Yelle Goossens, de eerste trans man die in België zijn eigen kinderen heeft gedragen en op de wereld heeft gezet. Hij beviel van zijn dochter in januari 2017 en van zijn zoon in augustus 2018.³⁸⁴ Na het boek *Labor of Love: The Story of One Man's Extraordinary Pregnancy* (2008) gelezen te hebben van de Amerikaanse Thomas Beatie, de eerste trans man ter wereld die kinderen op de wereld heeft gezet, wist Yelle dat het mogelijk was.³⁸⁵ Dit illustreert, net zoals bij Priscilla, hoe steeds meer transnationale en transcontinentale informatie Vlaamse transgender personen bereikte. Het thema kindrewens kwam vroeger niet of slechts in beperkte mate aan bod tijdens gesprekken met hulpverleners. Veel trans

³⁷⁷ Coymans, *Priscilla*, 88-89.

³⁷⁸ *Michel Seghers archive*, Transgender Map, 2022

(<https://www.transgendermap.com/medical/surgery/belgium/michel-seghers/>). Geraadpleegd op 19 mei 2022.

³⁷⁹ Vervaet, “De eerste stappen in de georganiseerde transgender-hulpverlening in België. De “Belgische Genderstichting” (1984-2007)”, 24.

³⁸⁰ Coymans, *Priscilla*, 99.

³⁸¹ Coymans, *Priscilla*, 101.

³⁸² Coymans, *Priscilla*, 109.

³⁸³ Vervaet, “De eerste stappen in de georganiseerde transgender-hulpverlening in België. De “Belgische Genderstichting”, 55.

³⁸⁴ Ilse Degryse, “Yelle Goossens.”, 161.

³⁸⁵ Thomas Beatie, *Labor of Love: The Story of One Man's Extraordinary Pregnancy*, (Seal Press: New York, 2008).

personen gingen er dan ook van uit dat hun kinderwens niet bespreekbaar was.³⁸⁶ Yelle wou dit echter wel bespreken. Toen hij zijn wens om kinderen te krijgen voorlegde aan zijn psychologe, reageerde zij afwijzend. “Ze had mijn vraag allicht niet zien aankomen. Ze leek mij niet te begrijpen.” Hij verweet haar dat ze te veel in hokjes dacht.

Vroeger werd ongewenste kinderloosheid gezien als de prijs die trans personen moesten betalen voor een medische transitie.³⁸⁷ In 1998 onderzocht More trans mannen die voor of na hun gendertransitie zwanger werden. Zij stelde dat de wens een familie te willen vormen genderneutraal is. Verder concludeerde ze ook dat dat zwanger zijn dit niet is en dat dit in onze samenleving en cultuur als een activiteit gezien wordt die uitsluitend bestemd is voor vrouwen.³⁸⁸ Deze denkwijze zien we terugkeren in de reactie van de psychologe. Yelle liet vervolgens de idee rusten om zelf kinderen te baren, en begon op eigen houtje testosteron te nemen. Opnieuw stapte een trans persoon dus buiten het voorziene medische kader. Hij vatte op eigen houtje een behandeling aan.

Ondertussen leerde Yelle online zijn vriendin kennen, een trans vrouw. Al snel bleek dat ook zij graag kinderen wou. Hierop stapten ze samen naar de vrouwenkliniek in Gent. Hier werd echter opnieuw op een afwijzende manier gereageerd. De artsen steunden hun verlangen om samen een kind te krijgen niet. Hierop besloten Yelle en zijn vriendin om het op de natuurlijke wijze te proberen. Yelle stopte met het nemen van testosteron en zijn vriendin met oestrogenen. Na een paar maanden besloten ze toch medische hulp in te roepen. Zo kwamen ze terecht bij professor Peter De Sutter, toen diensthoofd van de vrouwenkliniek en zelf transgender. Dr. De Sutter ging over tot een bespreking met haar dienst en hieruit kwam voort dat Yelle en zijn vriendin via ivf gingen proberen om zwanger te worden. Meteen bij de eerste poging was Yelle zwanger van zijn dochter. Ook de tweede ivf behandeling sloeg meteen aan.

In 2012 wees een studie genaamd *Reproductive wish in transsexual men* al uit dat de meerderheid van de ondervraagde trans mannen een kinderwens hadden. Daarnaast vermeldde de studie al dat er meer aandacht moest uitgaan naar dit onderwerp in de diagnostische fase van de transitie enerzijds en de gevolgen voor genetisch ouderschap na het aanvangen van een genderbevestigende therapie anderzijds.³⁸⁹ Trans personen worden vandaag de dag, zoals de studie aanraadt, dan ook beter geïnformeerd over de mogelijke opties en de effecten van een medische behandeling op hun vruchtbaarheid. Transgender personen met een kinderwens worden voor een ingreep die de vruchtbaarheid kan verminderen of wegneemt doorverwezen naar een fertiliteitsarts. Het dragen van eigen kinderen bij een trans man was voor de case Yelle echter nog ondenkbaar en zijn vraag bracht het thema kinderwens bij artsen opnieuw onder de aandacht en verbreedde de mogelijkheden. Vandaag de dag zijn verder ook verschillende plekken beschikbaar waar trans personen andere (wens)ouders kunnen ontmoeten zoals Kinderwens vzw en T&Parent.³⁹⁰ Transgender personen die hun juridisch

³⁸⁶ *Kinderwens*, Transgender Infopunt, 2022 (<https://transgenderinfo.be/m/leven/kinderwens/>). Geraadpleegd op 23 mei 2022.

³⁸⁷³⁸⁷ T'sjoen en Motmans en Degryse, *Ouderschap*, in “Het transgenderboek”, 171.

³⁸⁸ Sam Dylan More, “The pregnant man – an oxymoron?”, *Journal of Gender Studies* nr. 4 vol. 7 (Abingdon: Taylor & Francis Group, 1998) 319-328; Motmans, *Leven als transgender in België*, 81.

³⁸⁹ Katrien Wierckx, ‘Reproductive wish in transsexual men’, *Human reproduction* 2 (2012), 483-487.

³⁹⁰ *Kinderwens*, Transgender Infopunt, 2022 (<https://transgenderinfo.be/m/leven/kinderwens/>). Geraadpleegd op 23 mei 2022.

geslacht voor 2018 wijzigden, werden toen nog verplicht zich te laten steriliseren. Door de sterilisatie op te leggen wilden de wetgever voorkomen dat een (juridische) trans man van een kind zou bevallen.³⁹¹ Sinds 2018 is dit in België echter geen voorwaarde meer voor het wijzigen van de geslachtsregistratie.³⁹²

Zowel de case van Priscilla als die van Yelle tonen aan dat transgender personen de zorg uitdaagden en in zekere zin ook zorg afdwongen. Ze maakten zelf proactief hun noden duidelijk aan artsen, wat opnieuw de *agency* van transgender personen illustreerde. Priscilla, door op eigen houtje een hormoontherapie op te starten en nadien de arts de keuze voor te leggen of mee te stappen in het verhaal of niet. Later door te blijven zoeken naar een arts die haar wou opereren ook al was ze gehuwd met een vrouw. Yelle, door eerst zelf te stoppen met testosteron en zijn vriendin met oestrogenen en pas nadien medische hulp in te roepen. Alleen dankzij Petra De Sutter, een lotgenote, kon de goedkeuring gegeven worden om met ivf te starten.³⁹³ Deze paragraaf toont dus aan dat het initiatief en de *agency* van transgender personen in zorgverlening in deze latere periode nog steeds even belangrijk bleef. Het illustreert hoe de zorg werd vormgegeven door transgender personen en artsen samen, in dialoog. Anders dan tot nu toe in de historiografie werd beweerd, waren trans personen geen louter passieve consumenten van de zorg.

De Belgische Genderstichting: zorg vormgeven van onderuit

Op 22 november 1984 vond de oprichting van de *Belgische Genderstichting* plaats.³⁹⁴ Zoals reeds beschreven in de scriptie van Vervaele kwam de *Belgische Genderstichting* tot stand in een klimaat dat voor transgender personen niet gunstig was. Zo ontbrak het aan een uitgebouwde medische hulpverlening. Verder was ook de juridische positie van transpersonen erg onzeker. Zo was het moeilijk om tot een wettelijke erkenning te komen van hun genderidentiteit. Bovendien heerste ook een taboe op transgenders waarbij ze werden gepathologiseerd en gestigmatiseerd. Hier wilde de Belgische Genderstichting verandering in brengen.³⁹⁵

Dit deden ze aan de hand van vier pijlers, die de basis van de stichting uitmaakten. De eerste pijler was het informeren over transseksualiteit. De tweede was het onthaal. Zelfhulp vormde de derde pijler. De vierde pijler tot slot was het uitbouwen van hulpverlening voor transpersonen.³⁹⁶ Vooral deze vierde pijler was een voorbeeld van hoe de interactie tussen transgender personen en artsen geïnstitutionaliseerd werd. Toen de Belgische Genderstichting startte was een georganiseerde hulpverlening nog afwezig. Hierdoor vonden trans personen moeilijk toegang tot hulpverleners die

³⁹¹ Borghs, *Holibipioniers*, 308.

³⁹² *Kinderwens*, Transgender Infopunt, 2022 (<https://transgenderinfo.be/m/leven/kinderwens/>). Geraadpleegd op 23 mei 2022.

³⁹³ T'sjoen en Motmans en Degryse, *Ouderschap*, in "Het transgenderboek", 171.

³⁹⁴ GENT, Amsab-ISB, Jaarverslag van de Belgische Genderstichting, nr. 1 (1985).

³⁹⁵ Vervaele, "De eerste stappen in de georganiseerde transgender-hulpverlening in België. De "Belgische Genderstichting" (1984-2007)", 62.

³⁹⁶ Vervaele, "De eerste stappen in de georganiseerde transgender-hulpverlening in België. De "Belgische Genderstichting" (1984-2007)", 62-63.

bereid waren om hen te helpen met hun genderbevestigende behandeling(en). De stichting zette daarom sterk in op het uitbouwen van een netwerk van transgender hulpverleners.³⁹⁷

Contacten met artsen

De Genderstichting was daarnaast ook een medium om nieuwe noden onder de aandacht te brengen bij artsen. Zo konden ze zowel via hun jaarverslagen als via hun nieuwsbrief noden en kritieken formuleren. In jaarverslagen konden ze spreken als stichting. In hun nieuwsbrieven konden transgender personen zelf aan het woord komen in het segment van de lezersbrief.

Uit het jaarverslag van de Genderstichting van 1985 werd duidelijk hoe de vereniging artsen en instellingen probeerde te bereiken. Zo maakte de stichting gebruik van *schriftelijke kontakten*, door brieven te schrijven aan *medici welke aan zekere diensten verbonden zijn*.³⁹⁸ Het ging hier vooral over artsen, psychologen en psychiaters die verbonden waren aan ziekenhuizen. Daarnaast zonden ze ook brieven uit aan diensten binnen de welzijnssector zoals CMW's*, CGSO's* en OCMW's*.³⁹⁹ Aansluitend op de schriftelijke contacten maakten ze ook gebruik van *telefonische kontakten*.⁴⁰⁰ Ze gaven aan 44 telefoongesprekken gevoerd te hebben specifiek gericht aan deskundigen binnen medische kringen en 57 aan psychologen en psychiaters.⁴⁰¹ Hoewel de contacten bestonden en toenamen, was er een kanttekening. Zo noteerde de stichting in 1987: "*Wel betreuren wij een beetje dat de verhouding tussen medici/ psychiaters en de medewerkers van de Genderstichting doorgaans erg stroef verloopt*."⁴⁰² Ze wezen vervolgens op het probleem dat de contacten doorgaans *eenmalig en erg kortstondig* waren en dat ze *steeds in het kader van de begeleiding van een bepaalde transseksuele klient* stonden.⁴⁰³ De Genderstichting wou dan ook vooral een betere samenwerking bekomen. Uit het bronnenmateriaal blijkt echter dat dit moeizaam verliep.

In 1994 werd daarom een overlegplatform opgericht, op initiatief van de *Genderstichting*, voor deskundigen zoals psychiaters en psychologen. De bedoeling was om tot samenwerking te komen, in functie van diagnosestelling op vlak van transseksualiteit.⁴⁰⁴ Dit overleg vond tweemaal per jaar plaats. Er werden de nieuwste bevindingen op vlak van genderdysforie besproken, evenals de medische modellen en behandelingsmethodieken die gebruikt werden om tot een diagnosestelling te komen.⁴⁰⁵ Vanuit de Genderstichting werd dus door middel van diverse media getracht contacten met deskundigen te onderhouden om zo de zorg mee vorm te geven vanuit de trans gemeenschap zelf.

³⁹⁷ Vervaeet, "De eerste stappen in de georganiseerde transgender-hulpverlening in België. De "Belgische Genderstichting" (1984-2007)", 41.

³⁹⁸ GENT, Amsab-ISB, Jaarverslag van de Belgische Genderstichting, nr. 1 (1985).

³⁹⁹ *CMW: Centrum voor Maatschappelijk Werk, *CGSO: Centrum voor Geboorteregeling en Seksuele Opvoeding, *OCMW: Openbaar Centrum voor Maatschappelijk Welzijn.

⁴⁰⁰ GENT, Amsab-ISB, Jaarverslag van de Belgische Genderstichting, nr. 1 (1985).

⁴⁰¹ GENT, Amsab-ISB, Jaarverslag van de Belgische Genderstichting, nr. 1 (1985).

⁴⁰² GENT, Amsab-ISB, Jaarverslag van de Belgische Genderstichting, nr. 3 (1987).

⁴⁰³ GENT, Amsab-ISB, Jaarverslag van de Belgische Genderstichting, nr. 3 (1987).

⁴⁰⁴ GENT, Amsab-ISB, Jaarverslag van de Belgische Genderstichting, nr. 13 (1996).

⁴⁰⁵ GENT, Amsab-ISB, Jaarverslag van de Belgische Genderstichting, nr. 13 (1996).

Formuleren van kritieken of suggesties: de jaarverslagen en de nieuwsbrief

Naast deze rechtstreekse contacten lieten de jaarverslagen van de stichting toe knelpunten of kritieken te formuleren op de bestaande zorg. Dit kan gezien worden als een poging om van onderuit de zorg te veranderen. In hun jaarverslag van 1987 formuleerde de vereniging voor het eerst een aantal knelpunten in verband met de bestaande zorg in Vlaanderen. Ze vatten hun relaas aan als volgt: *“De begeleiding en medische behandeling die aan transseksuele mensen kan worden geboden is nog volop in ontwikkeling en dus nog niet optimaal uitgebouwd.”*⁴⁰⁶ Dit zagen ze vooral terugkomen in *“het feit dat geïnteresseerde medici in ons land vaak nog heel verschillend denken over allerlei aspecten die met de behandeling te maken hebben.”*⁴⁰⁷ Dit ging dan bijvoorbeeld over verschillen in de wachttijden alvorens een operatie of hormoontherapie aangevat werd en de keuze van operatietechnieken. Maar ook rond de diagnosestelling, zo gaf het jaarverslag aan, *“wordt binnen medische en psychiatrische kringen vaak anders gedacht en worden verschillende methodes gehanteerd”*.⁴⁰⁸

Een eerste kritiek die hier door de Genderstichting geformuleerd werd, was de afwezigheid van een uniforme aanpak door de verschillende artsen en instellingen. Maar ook bij de genderteams bleven deze verschillen *“merkbaar binnen de enkele teams die Vlaanderen momenteel rijk is”*.⁴⁰⁹ Wat verder in het jaarverslag volgde hierop volgende formulering: *“Wij hopen dat er in de toekomst eer overleg tussen deze deskundigen onderling zal kunnen plaatsvinden waardoor de hulpverlening uniformer (en wellicht ook efficiënter) zal kunnen worden geboden.”*⁴¹⁰ Daarnaast hamerden ze erop dat de hulpverlening zo regionaal mogelijk zou moeten kunnen gebeuren. Ook in de komende jaren bleef de afwezigheid van een uniforme behandelingswijze een belangrijk punt van kritiek.⁴¹¹

Ook in het jaarverslag van 1988 wees de stichting opnieuw op de teamvorming en wezen ze op het feit dat er *“vrij grote individuele verschillen merkbaar [zijn] in werkwijze en in de soms meer of minder uitgebreide samenstelling van het team en de daarin vertegenwoordigde disciplines.”*⁴¹² Toch moedigden ze de multidisciplinaire aanpak aan omdat deze in de woorden van de stichting: *“beslist noodzakelijk is”*.⁴¹³ Dezelfde kritiek herhaalde zich echter opnieuw in 1989 en klonk als volgt: *“Van een uniforme aanpak inzake behandeling is nog steeds geen sprake.”*⁴¹⁴ In het jaarverslag van 1991 werd opnieuw verwezen naar de *ontstane teams, voor Vlaanderen is dit te Antwerpen, Gent en Brugge*. Over deze teams zei de genderstichting dat ze: *“in het afgelopen werkjaar onverminderd hun activiteiten op vlak van diagnosestelling, begeleiding en behandeling [hebben] verder gezet.”*⁴¹⁵ Wel benadrukten ze de nood aan verdere optimalisering en een vollediger en betaalbare zorgverstrekking. Daarnaast onderlijnden ze ook het belang van *de uitbouw van een betere sociale begeleiding*.⁴¹⁶ Opvallend hier is

⁴⁰⁶ GENT, Amsab-ISB, Jaarverslag van de Belgische Genderstichting, nr. 3 (1987).

⁴⁰⁷ GENT, Amsab-ISB, Jaarverslag van de Belgische Genderstichting, nr. 3 (1987).

⁴⁰⁸ GENT, Amsab-ISB, Jaarverslag van de Belgische Genderstichting, nr. 3 (1987).

⁴⁰⁹ GENT, Amsab-ISB, Jaarverslag van de Belgische Genderstichting, nr. 3 (1987).

⁴¹⁰ GENT, Amsab-ISB, Jaarverslag van de Belgische Genderstichting, nr. 3 (1987).

⁴¹¹ GENT, Amsab-ISB, Jaarverslag van de Belgische Genderstichting, nr. 5 (1989).

⁴¹² GENT, Amsab-ISB, Jaarverslag van de Belgische Genderstichting, nr. 4 (1988).

⁴¹³ GENT, Amsab-ISB, Jaarverslag van de Belgische Genderstichting, nr. 4 (1988).

⁴¹⁴ GENT, Amsab-ISB, Jaarverslag van de Belgische Genderstichting, nr. 5 (1989).

⁴¹⁵ GENT, Amsab-ISB, Jaarverslag van de Belgische Genderstichting, nr. 7 (1991).

⁴¹⁶ GENT, Amsab-ISB, Jaarverslag van de Belgische Genderstichting, nr. 7 (1991).

dat er ook vermelding werd gemaakt van de afwezigheid van teams langs Franstalige kant. Zo klonk het: *“In het Franstalige landsgedeelte blijft de hulpverlening, voor zover ons bekend, echter nog steeds kwasi onbestaande...”*⁴¹⁷

Een tweede kritiek, die al aan bod kwam in het eerste jaarverslag, was gericht op de operatieve behandelingen, vooral van *man naar vrouw transsekuelen*. Hoewel de operaties vrij succesvol waren, gaf het jaarverslag te kennen dat er *regelmatig complicaties* optraden. Volgens de stichting waren deze *“soms te wijten aan een onjuiste of onvolledige verzorging door de patiënt zelf, kort na de behandeling”*.⁴¹⁸ De stichting hamerde dan ook op voorlichting rond nazorg aan patiënten maar ook aan thuisverzorgingsdiensten. Een derde knelpunt geïdentificeerd in het jaarverslag waren de beperktere operatieve mogelijkheden voor *vrouw naar man transsekuelen*, waarbij de phalloplastie nog steeds in een experimenteel stadium verkeerde. Ook werd er, zoals in 1995, gewezen op de *te hoge* behandelingskosten voor *te veel mensen*.

Naast de jaarverslagen, gaf de *Belgische Genderstichting* ook een nieuwsbrief uit. Hierin konden ook transgender personen zelf aan het woord komen. Zo merkte Marie-Anne in de nieuwsbrief van april 2001 op: *“Binnen onze werking worden we de laatste tijd meer en meer geconfronteerd met jonge kinderen [...] die genderdysforie gedrag vertonen. Ouders zijn vaak ten einde raad. We merken dat de begeleiding van deze kinderen en hun ouders een gespecialiseerde kennis vraagt. Deze staat in België echter nog in zijn kinderschoenen. We proberen daar vanuit de Genderstichting aan te werken.”* Vanuit een vraag van onderuit trachtte de Genderstichting gepast hulpverlening aan te bieden.

De lezersbrieven in de nieuwsbrief van de Belgische Genderstichting laten in beperkte mate toe om de stem te horen van de transgender persoon die werd behandeld. In een lezersbrief verschenen in 2002, gaf Anatoila Alès kritiek: *“Ik had het fijn gevonden als er voorafgaand aan mijn operatie aan de ene kant meer en betere voorlichting van de medici was geweest en als aan de andere kant onder de transen zelf meer openheid was over de pijn en het leed waarmee deze operaties vaak gepaard gaan.”* Zo kaartte ze een gebrek aan informatie aan. Ten eerste wees Alès op langdurig hormoongebruik als alternatief voor de operatie. Ten tweede had ze ook graag op de hoogte geweest van de kansen en risico's op complicaties. Volgens Alès gaven artsen dus te weinig of foute informatie.⁴¹⁹

Ook in de lezersbrief *“Operatie niet gelukt (naar behoren) – patiënt niet overleden”* van Veronica-Maria werd een gebrek aan informatie aangekaart.⁴²⁰ Zo schreef ze: *“Wat ik de chirurg Dr. K. Lungel zeker kwalijk neem is zijn gebrek aan voorbereiding en communicatie.”*⁴²¹ Ze paste de naam op ludieke wijze aan om de identiteit van de chirurg geheim te houden, en om hem te bekritisieren. Wat later vervolgde ze: *“De chirurg heeft mij niets uitgelegd wat hij ging doen, ook niet over de mislukking na de operatie.”*⁴²² In een latere lezersbrief van Veronica-Maria uitte ze opnieuw kritiek. Ditmaal verwees ze ook naar de

⁴¹⁷ GENT, Amsab-ISB, Jaarverslag van de Belgische Genderstichting, nr. 7 (1991).

⁴¹⁸ GENT, Amsab-ISB, Jaarverslag van de Belgische Genderstichting, nr. 3 (1987).

⁴¹⁹ GENT, Amsab-ISB, Nieuwsbrief van de Belgische Genderstichting, nr. 1. (2002).

⁴²⁰ GENT, Amsab-ISB, Nieuwsbrief van de Belgische Genderstichting, nr. 1. (2003).

⁴²¹ GENT, Amsab-ISB, Nieuwsbrief van de Belgische Genderstichting, nr. 1. (2003).

⁴²² GENT, Amsab-ISB, Nieuwsbrief van de Belgische Genderstichting, nr. 1. (2003).

genderteams. “Het zou dus beter zijn als de genderteams hun werkwijze nu eens duidelijk vastleggen in overleg met de Genderstichting en eventueel een aantal leden in hun vergadering.”⁴²³

Hierop reageerde de *Genderstichting* echter zelf en de stichting wees erop dat dit overleg op regelmatige basis gebeurde. De Genderstichting probeerde dus op diverse manieren, van onderuit, de zorg mee vorm te geven en te veranderen waar nodig. Via de jaarverslagen en de nieuwsbrieven wezen ze op zaken die verbeterd konden worden, zoals een uniforme aanpak en betere communicatie. Ze konden rechtstreekse input van transgender personen aan artsen voorleggen. Daarnaast richtte ze zelfs een platform op om tot een betere samenwerking met de medische experts te komen. Uit de analyse bleek echter dat invloed van de Belgische Genderstichting eerder beperkt was en dat de suggesties maar moeizaam geïmplementeerd werden in de medische wereld.

Op zoek naar identificatie en vocabulaire: televisie en het internet als medium

Waar in de voorgaande periode transgender personen, hun omgeving en artsen niet of nauwelijks bekend waren met het transgender fenomeen won het geleidelijk aan zichtbaarheid in de samenleving. Verhalen van transgender personen, zoals die van Jorgensen, verschenen in de jaren '50, '60 en '70 op de voorpagina's van kranten. Vaak waren dit de enige voorbeelden en bronnen van informatie die Vlaamse trans personen kenden. Zoals besproken in het vorige hoofdstuk, bleven trans representatie of voorbeeldfiguren schaars tot de jaren '70. Vanaf toen deed zich echter een kentering voor: transgender personen verschenen steeds meer op de televisieschermen.⁴²⁴ Naast televisie was zeker vanaf de jaren 2000 het internet een bron van informatie voor trans personen. In welke mate gingen deze de media een rol spelen in de processen van identificatie en het verkrijgen van vocabulaire en informatie? Kan er gesproken worden van continuïteit met de voorgaande periode, ondanks de opkomst van nieuwe media? Of waren er toch vooral veranderingen op te merken?

Televisie

Televisie en film zijn offline media die een bron van informatie bieden.⁴²⁵ De representatie van transgender personen op televisie is, volgens de onderzoekers Lauren B. McInroy en Shelley L. Craig, gestegen sinds de jaren '70, met de meest significante groei in de laatste decennia.⁴²⁶ Zoals Paul Borghs reeds aankaartte in *Holebipioniers: een geschiedenis van de holebi- en transgenderbeweging in Vlaanderen* ontstond in België een *lawine* aan televisieprogramma's met en over leden van de LGBTQ+ gemeenschap in de jaren rond en na de eeuwwisseling.⁴²⁷ Ook transgender personen kwamen steeds meer in beeld en wonnen zo aan zichtbaarheid. Zo werd bijvoorbeeld in de populaire soapreeks *Thuis* op de televisiezender één een lesbisch koppel opgevoerd en later zelfs een transgender personage. Ook *Jambers* bracht transgender personen in beeld en liet hen aan het woord. Recenter, in 2018, verscheen

⁴²³ GENT, Amsab-ISB, Nieuwsbrief van de Belgische Genderstichting, nr. 2. (2003).

⁴²⁴ Borghs, *Holebipioniers*, 73.

⁴²⁵ Samyn Cato, *Het belang van de media als informatie- en representatiebron voor transgender personen*, Onuitgegeven masterproef, Vrije Universiteit Brussel, departement Communicatiewetenschappen, 2016.

⁴²⁶ Lauren B. McInroy en Shelley L. Craig, “Transgender Representation in Offline and Online Media: LGBTQ Youth Perspectives”, in *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, (2015) 607.

⁴²⁷ Borghs, *Holebipioniers*, 328.

de serie *M/V/X* dat vijf transgender personen volgde tijdens hun transitie. Ook dit jaar verscheen in de reeks *Taboe* van Philip Geubels een aflevering over genderdiverse personen om het taboe rond het onderwerp te verbreken en een eerlijker beeld van de gemeenschap te krijgen.

Zoals Samyn al aantoonde, focust het bestaande onderzoek naar genderdysforie in de media te weinig op de inzichten van transgender personen zelf. Daarbij wordt bij onderzoek naar de LGBTQ+ gemeenschap regelmatig de T van transgender over het hoofd gezien, geminimaliseerd of veralgemeend naar de holebi-gemeenschap. Daarom zal in volgende gedeelte ingezoomd worden op hoe transgender personen over representatie in de media spraken.

Het positieve verhaal van representatie: identificatie

Al in een infobrochure van de Belgische Genderstichting over transseksualiteit was volgende citaat te lezen: *“Het toevallig in handen krijgen van literatuur over transseksualiteit of erover horen via andere media betekent voor veel transseksuelen een ommekeer in hun leven. Men herkent zichzelf in de beschrijving van de problematiek en de verhalen van andere transseksuelen en men weet voor het eerst met zekerheid wat er met zichzelf aan de hand is. Groot is ook de opluchting om vast te stellen dat men niet alleen met dit probleem te kampen heeft, zoals velen steeds bij zichzelf verondersteld hebben.”*⁴²⁸ Media was vaak een middel waardoor transgender personen zich konden identificeren met andere lotgenoten. De masterproef van Cato Samyn *‘Het belang van de media als informatie- en representatiebron voor transgender personen’* wees al op hoe zowel fictieve personages als reële verhalen van transgenders in de media een belangrijke rol kunnen spelen voor de realisatie van een eigen transgenderidentiteit. Daarnaast erkende Samyn ook dat de offline media belangrijk zijn in het naar voren brengen van rolmodellen voor transgenders. Deze kunnen, zo stelt Samyn, een positieve en inspirerende invloed uitoefenen en kunnen bepaalde stereotypen aan de kant schuiven.⁴²⁹

De getuigenis van Yann past perfect in de beschrijving die in de brochure terug te vinden was. Hij beschreef zijn ervaring als volgt: *“Ik was negentien toen ik een programma op tv zag met Goedele Liekens. Er zaten vier mensen bij haar in de studio, die de transitie van man naar vrouw hadden gemaakt of daarmee bezig waren en één die van vrouw naar man was gedaan. Toen die jongen begon te praten, besepte ik plots wat er met me aan de hand was. Ik dacht bij mezelf: nee, dit kan niet waar zijn, dit is mijn verhaal.”*⁴³⁰ Voor Yann betekende het programma een herkenning van zijn gevoelens, waarvan hij tot dan toe dacht er alleen mee te zitten. Hij herkende en identificeerde zich voor het eerst met de jongen uit het programma. Ook Marlène Mulkens, geboren in 1972, zag in 1999 een programma van Goedele op televisie met *transseksuele* mensen. Ook dit programma was voor Mulkens een moment van realisatie, zo schreef ze: *“Ik dacht: “dat is het, het kan niet anders. God, wat ik daar hoorde, gold ook voor mij” [...].”*⁴³¹ Televisie was zo een hulpmiddel of referentiepunt bij de ontwikkeling van zijn identiteit. Dit bevestigt de bevindingen van Lauren B. McInroy en Shelley L. Craig, die stellen dat offline media, in dit geval televisie, vaak het medium is waarmee mensen die zich als transgender identificeren

⁴²⁸ GENT, Amsab-ISB, Archief Belgische Genderstichting, F/037/001, *Folders ter voorstelling van de vereniging*.

⁴²⁹ Samyn Cato, *Het belang van de media als informatie- en representatiebron voor transgender personen*, Onuitgegeven masterproef, Vrije Universiteit Brussel, departement Communicatiewetenschappen, 2016, 24.

⁴³⁰ Ilse Degryse, “Yann V.”, 140.

⁴³¹ GENT, Amsab-ISB, Nieuwsbrief van de Belgische Genderstichting, nr. 3. (2001).

voor het eerst in aanraking komen met transgender personen en de gemeenschap.⁴³² Hier is een continuïteit met het vorige hoofdstuk op te merken. Ook hier is er een blijvend belang van voorbeeldfiguren en blijven deze figuren vaak een eerste herkenning. Alleen het medium lijkt veranderd: van boeken en kranten naar televisie. Ook andere positieve aspecten van media-aandacht kwamen in interviews aan bod. Zo zei Luca: *“Door series als M/V/X en Hij is een zij en doordat er in de soap Thuis een trans personage zit, wordt dat [transgender zijn] genormaliseerd.”*⁴³³

Het negatieve verhaal van representatie: kritiek op de wijze van representatie

“Voor veel transgender personen is het echte leven heel anders dan de verhalen die in de media komen.”

- Luca

Hoewel er dus zeker voordelen verbonden waren aan de stijgende representatie op de offline media, gingen transgender personen niet steeds akkoord met de manier waarop de informatie en representatie in de media aan bod kwam. Anders dan bij autobiografieën, werden de programma's immers vaak *over* en niet *door* hen geschreven. Op 7 januari 1993 werd het programma *Jambers* bijvoorbeeld uitgezonden op VTM. In deze documentaire over transseksualiteit kwamen Nina, Andrea en David aan het woord, alsook enkele mensen uit hun omgeving. Op 26 januari bood de *Belgische Genderstichting* aan de reportage samen te kijken in Antwerpen. Nadien volgde de mogelijkheid om deel te nemen aan een *babbel* rond het thema *‘transseksualiteit in de media’*, wat aantoont dat het thema leefde bij de groep. In het volgende nummer van de nieuwsbrief van de *Belgische Genderstichting* verscheen al snel een lezersbrief van Marie-Christine uit Wortegem-Petegem, met een reactie op de reportage.⁴³⁴ Zo stelde ze: *“Daar ik vind dat de door Jambers gemaakte televisiereportage [...] het imago van de transseksuele mens schaadt, wens ik als zodanig eens in het kort mijn persoonlijke ervaring langs deze weg bekend maken.”*⁴³⁵ Ze vervolgde haar relaas met de volgende woorden: *“Ik heb dit beknopt verhaal van m'n leven neergepend voor diegenen die niet weten wat voor een psychische strijd transseksuele mensen te lijden hebben. En er komt ook nog bij dat de dokters die de sleutel tot het openen van onze gevangenis in handen hebben, deze maar zeer langzaam gebruiken, om te vermijden – zoals men dat zegt – dat we er “spijt” van zouden krijgen...”* In de media kwam deze psychische strijd waar Marie-Christine naar verwees vaak niet aan bod. Daarnaast maakt ze ook een verwijzing naar de *gatekeeping* die bij de artsen aanwezig was.

Ook Luca uitte kritiek op mediaverhalen. In haar getuigenis in het transgenderboek vatte ze haar kritiek samen als volgt: *“De media zou de verhalen vandaag wel nog veel beter kunnen brengen. Ze leggen het soms nog verkeerd of te weinig uit.”* Ook het artikel van Lauren B. McInroy en Shelley L. Craig, *Transgender Representation in Offline and Online Media*, wees erop dat mediarepresentaties van

⁴³² Lauren B. McInroy en Shelley L. Craig, “Transgender Representation in Offline and Online Media: LGBTQ Youth Perspectives”, in *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, (2015) 607.

⁴³³ Ilse Degryse, “Luca.”, 30.

⁴³⁴ GENT, Amsab-ISB, Nieuwsbrief van de Belgische Genderstichting, nr. 2. (1993).

⁴³⁵ GENT, Amsab-ISB, Nieuwsbrief van de Belgische Genderstichting, nr. 2. (1993).

transgender personen inderdaad vaak onnauwkeurig, onvolledig of bevooroordeeld kan zijn of de historische context negeren.⁴³⁶

Daarnaast getuigde Luca: *Ze brengen vooral de succesverhalen. Dan laten ze uitschijnen dat je enkel een geslachtsoperatie moet doen en dat het daarmee klaar is.*⁴³⁷ Hierop volgend verwees ze naar de verhalen van Caitlyn Jenner en Bo van Spilbeek, waarbij het leek alsof ze van de ene dag op de andere vrouw waren geworden.⁴³⁸ Hierbij miste ze vooral het in beeld brengen van de lange psychologische weg die moet worden afgelegd en de lange wachttijden voor de behandelingen.⁴³⁹ Een herhaling van de kritiek die Marie-Christine eerder al uitte. Ook in de thesis van Samyn werd gewezen op het feit dat de volledige transitie niet voldoende in beeld gebracht wordt. Zo stelt Samyn: *“De focus ligt vaak op de fysieke transitie, zoals de operatie en de hormonenbehandeling, terwijl het psychologische aspect onderbelicht wordt.”*⁴⁴⁰ De focus verschuift hier van het verhaal van enkel de transitie die centraal staat naar de nood aan een veel omvattender verhaal. Steeds meer aandacht gaat ook uit naar het psychologische aspect van de transitie.

Tot slot formuleerden Marie-Anne Fernagut en Koen Tailleux van de Belgische Genderstichting in 1997 nog een andere kritiek. Hoewel de aandacht voor de transgender in de media stijgt, bekritiseerden zij de afwezigheid van een *objectief beeld*. Zo stelden ze dat: *“Vooral op televisie is men nogal dikwijls op sensatie gericht en denkt men meer aan de kijkcijfers dan aan een inhoudelijk correcte belichting van deze speling van de natuur.”*⁴⁴¹ Een verklaring hiervoor rijken zij aan in het sensationele karakter van de televisie.

Internet

Ook het internet was een steeds belangrijkere bron van informatie. Joz Motmans stelde al dat het belang van de opkomst van *‘computer mediated communication’* (CMC) niet onderschat mag worden. Het zorgde volgens Motmans voor nieuwe mogelijkheden tot organisatie en nieuwe bronnen voor informatie voor de transgenderbeweging. Hij stelt dat omwille van de lage prevalentie van transgender personen en de onzichtbaarheid van deze doelgroep het internet een grote rol speelt in het vormen en onderhouden van organisaties. Daarnaast is het een strategische weg om noden kenbaar te maken.⁴⁴² Daarbij wees Bakker al op het feit dat transgender personen vroeger bijvoorbeeld informatie in de bibliotheken moesten zoeken, hopen dat ze ergens krantenknipsels of inspirerende verhalen met foto’s van ‘ervoor’ en ‘erna’ vonden. Nu daarentegen is er een onuitputtelijke bron van informatie te vinden op het internet.⁴⁴³ Welke ervaring hadden individuele Vlaamse transgender personen echter met

⁴³⁶ Lauren B. McInroy en Shelley L. Craig, “Transgender Representation in Offline and Online Media: LGBTQ Youth Perspectives”, in *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, (2015) 607.

⁴³⁷ Ilse Degryse, “Luca.”, 30-31.

⁴³⁸ Ilse Degryse, “Luca.”, 31.

⁴³⁹ Ilse Degryse, “Luca.”, 30.

⁴⁴⁰ Samyn Cato, *Het belang van de media als informatie- en representatiebron voor transgender personen*, Onuitgegeven masterproef, Vrije Universiteit Brussel, departement Communicatiewetenschappen, 2016.

⁴⁴¹ GENT, Amsab-ISB, Jaarverslag van de Belgische Genderstichting, nr. 13 (1996).

⁴⁴² Motmans, *De transgenderbeweging in Vlaanderen en Brussel in kaart gebracht*, 53.

⁴⁴³ Bakker, *Transgender in Nederland*, 242.

het internet? Hoe hielp het hen in de ontdekking van hun trans-zijn en hun verdere zoektocht naar informatie?

Zeker bij jongere Vlaamse trans personen speelde het internet, meer specifiek sociale media, *Youtube* en games inderdaad een grote rol. Wanneer ik de eenentwintig jarige Noor in een interview de vraag stelde of internet voor haar een grote rol gespeeld had, antwoordde ze overtuigd: *“Enorm, enorm.”*⁴⁴⁴ Ze stelt zelfs: *“Zonder internet had ik het [trans zijn] niet geweten”*.⁴⁴⁵ Via het internet ontdekte ze dat ze een transgender vrouw was. Ook bij Alice, een tweeëntwintig jarige trans vrouw klonk het antwoord gelijkgezind: *“Oh zeker, enorm belangrijk”*.⁴⁴⁶ Het bood haar de mogelijkheid om te zoeken naar haar identiteit. Het bood Noor bovendien ook een *safe space* aan om zichzelf voor het eerst als het gewenste geslacht te presenteren en er mee te experimenteren. Zo vertelde ze: *“Ik heb een tijdje geëxperimenteerd als vrouw, digitaal dan, want niemand mocht dat weten. Dat was enkel, enkel ik wist daar toen van. Omdat, ja, dat ging dan over een vrouwelijke naam aan te nemen, omdat je op een vrouwelijk personage in een game, zo van die dingen.”*⁴⁴⁷ In de game die ze speelde op het internet nam ze voor het eerst een vrouwelijke rol en naam aan. Ook bij Alice was dit het geval. In de game *World of Warcraft* nam ook zij een vrouwelijk personage aan nadat haar voordien mannelijk personage een wens mocht doen. Hierdoor beseftte ze dat ze misschien transgender kon zijn. Vervolgens is ze verder op het internet op zoek gegaan naar informatie rond het thema.⁴⁴⁸ In deze getuigenissen klinken echo's met de plaats die het theater voor trans vrouwen innam in de naoorlogse periode. Waar ze vroeger een vrouwelijke rol konden innemen op het podium, kan dit nu in een game of op sociale media. Nog steeds gaan trans vrouwen actief op zoek naar een plek om zichzelf te kunnen zijn, maar dan in andere vormen.

Daarnaast boden de online platformen ook de mogelijkheid voor Noor om contacten te leggen met lotgenoten. Zo herinnert ze zich: *“Ik ben wel uiteindelijk op die fora beland, daar heb ik wel een tijdje met gelijkgezinde mensen gebabbeld...”*⁴⁴⁹ Een van de fora waar Noor actief op was, was de *discord-server* van *T-Jong*, een trans jeugdvereniging voor transjongeren van dertien tot dertig jaar. Ze was niet alleen lid, maar ook een tijd moderator. Haar ervaring met de *discord* beschreef ze in het interview als volgt: *“Ik heb met heel veel mensen gebabbeld en ge kunt vragen stellen over transitie, in het juiste kanaal kunt ge dat gewoon droppen.”*⁴⁵⁰ Ook Kate, een eenendertig jarige trans vrouw, was actief of de groep *T-Jong*, zij was zelfs aanwezig bij de oprichting ervan en werd later ook *trans elder* omwille van haar leeftijd. Wanneer ze de formaliteiten en administratie voor haar officiële naamswijziging doorvoerde, diende ze ook haar reeds veranderde naam op *social media* als een bewijsstuk in. Voor haar speelt de transgemeenschap zich voornamelijk online af.⁴⁵¹ Omdat het internet zo veel voordelen biedt, vinden veel transgender netwerken dan ook voornamelijk digitaal plaats. Zeker in de pandemie hield het internet voor Kate haar transgender netwerk in stand.⁴⁵²

⁴⁴⁴ Noor Vander Elst, Persoonlijk interview, 22 oktober 2021.

⁴⁴⁵ Noor Vander Elst, Persoonlijk interview, 22 oktober 2021.

⁴⁴⁶ Alice Vandommele, Persoonlijk interview, 3 februari 2021.

⁴⁴⁷ Noor Vander Elst, Persoonlijk interview, 22 oktober 2021.

⁴⁴⁸ Alice Vandommele, Persoonlijk interview, 3 februari 2021.

⁴⁴⁹ Noor Vander Elst, Persoonlijk interview, 22 oktober 2021.

⁴⁵⁰ Noor Vander Elst, Persoonlijk interview, 22 oktober 2021.

⁴⁵¹ Kate Janssen, Persoonlijk interview, 5 februari 2021.

⁴⁵² Kate Janssen, Persoonlijk interview, 5 februari 2021.

Toch was het internet ook al van belang voor de wat oudere generatie. Barbara De Craemer, geboren in 1966 op een boerderij in Dudzele, fantaseerde al op jonge leeftijd om weer in de buik van de mama te kruipen om daarna als meisje geboren te worden. Het internet was voor haar de plek waar ze voor het eerst kennismakte met het woord *transseksueel*: *“Dankzij een prille voorloper van een zoekmachine ben ik op een dag op een pagina gekomen waarop ik voor het eerst het woord transseksueel las- zo heette dat nog in die tijd. Ik dacht: nu weet ik wat het is, ik ben transseksueel en ben blijkbaar niet de enige, anders was die tekst niet geschreven.”*⁴⁵³ Op de pagina las ze niet enkel voor het eerst het woord *transseksueel*, maar beseftte ze ook dat er anderen waren zoals zij.

Ook toen Barbara begon na te denken over een transitie, speelde het internet voor haar een grote rol. *“Ik zocht op het internet verwoed naar informatie over transgender zijn. Ik zat vol twijfels. Moest ik voor mezelf gaan. Wat kon er nog? Was ik niet te oud voor een geslachtsverandering. Ik ontdekt dat er praatavonden waren in Gent. Daar ben ik in januari 2012 voor het eerst heen gegaan.”*⁴⁵⁴ Zoals hier duidelijk wordt, bood het internet een plek om informatie te verzamelen. Deze informatie kon gaan over medische mogelijkheden en kon zo ook voor een deel de plek van de arts al informatieverstrekker vervangen. Het internet gaf daarnaast ook informatie over zelfhulpgroepen die in deze periode als paddenstoelen uit de grond schoten. Het is dan ook door middel van het internet dat Barbara voor het eerst naar zo een zelfhulpgroep ging.

Ook Bo van Spilbeek gaf aan dat het internet een grote rol speelde. Zo beschreef ze in haar boek *Eindelijk vrouw* een gelijklopende ervaring als die van Barbara: *“Op internet ontdek ik intussen steeds meer mensen die ‘zijn zoals ik’. Ik verslind hun verhalen en vergaap me aan foto’s van vaak uiterst geslaagde transities. YouTube voegt nog een dimensie toe: ik kan niet alleen de verhalen lezen, maar kan ze horen en zien vertellen door de betrokkenen.”* Ook Bo vond zo toegang tot lotgenoten en hun verhalen. Ze kon er de ervaringen lezen van zij die een transitie ondergingen. Daarnaast vermeldde ze ook het platform YouTube, waar ze voor het eerst de transgender personen zelf hun ervaring hoorde delen. Hoewel ze op het internet vooral jonge individuen aantrof die een transitie ondergingen, kwam ze uiteindelijk ook bij oudere transgender personen uit. Voor Bo gaf het verhaal van Caitlyn Jenner de bevestiging dat een transitie nog mogelijk is op latere leeftijd. Zo schreef ze in haar boek: *“De transitie van Bruce naar Caitlyn is de laatste impuls die ik nodig heb; dit is voor mij een heel belangrijk kantelmoment. Ja, ik kan nog vrouw worden op mijn leeftijd.”* Zowel Bo en Barbara konden hun twijfel over een transitie op oudere leeftijd wegnemen door middel van de bronnen die ze op het internet tegenkwamen.

Zoals Bakker reeds te kennen gaf, was de impact van het internet voor transgender personen onvoorstelbaar groot.⁴⁵⁵ Het internet fungeerde in de eerste plaats regelmatig als een eerste kennismaking met het transgender-zijn. Vaak lazen de trans personen uit dit onderzoek voor het eerst de termen en het vocabulaire over trans-zijn. Daarnaast bood het internet ook een veilige en meer anonieme plek om op zoek te gaan naar informatie over medische mogelijkheden of zelfhulpgroepen. Deze zelfhulpgroepen konden zowel online de vorm van een *discord-server* aannemen, als een website

⁴⁵³ Ilse Degryse, “Barbara De Creamer”, 102-103.

⁴⁵⁴ Ilse Degryse, “Barbara De Creamer”, 104.

⁴⁵⁵ Bakker, *Transgender in Nederland*, 242.

waar informatie te vinden was over de fysieke samenkomsten. Verder kon het internet ook een veiligere plek zijn waar trans personen hun “nieuwe identiteit” voor het eerst konden “uittesten”. Tijdens games kon bijvoorbeeld een vrouwelijk personage en een vrouwelijke naam worden aangenomen alvorens de sociale transitie in het echte leven aan te vatten. Het netwerk dat nu digitaal tot stand komt is echter nog steeds “stil” in zekere zin. Zo trekken de online groepen, waar meestal een aanvraag tot toelating voor ingediend moet worden, vooral *insiders* aan.

In overeenstemming met wat de thesis van Samyn reeds concludeerde, konden de offline media, in dit geval de televisie, een vertrekpunt zijn voor de herkenning, realisatie van eigen genderidentiteit of het vinden van rolmodellen. Anderzijds was de online media, het internet, voornamelijk een medium dat gebruikt werd als informatiebron. Toch biedt het internet als groot voordeel dat het een plek is om lotgenoten te treffen ongeacht de geografische grenzen. Waar transgender personen in een vroegere periode de grenzen overstaken om lotgenoten te treffen, kon dit vanaf nu ook achter het computerscherm.

Besluit

Dit derde en laatste hoofdstuk focuste in de eerste paragraaf op hoe transgender individuen van onderuit de oprichting van twee Genderteams, die van Gent en die van Brugge, teweegbrachten. Door zelf proactief hun nood tot zorg voor te leggen aan de arts ging de bal aan het rollen. Deze individuele artsen gingen vervolgens op eigen initiatief een team trachten samen te stellen. Het team in Antwerpen kwam er op vraag van de Belgisch Genderstichting. Deze organisatie zette zich in voor transgender hulpverlening. Een tweede deel bracht verder inzicht in hoe transgender individuen, door proactief hun noden te communiceren, de heersende opvattingen uitdaagden. Hierin werd de case van Priscilla en de case van Yelle uitgewerkt. Opnieuw was van een passieve consument van de zorg geen sprake.

Het tweede deel over Belgische Genderstichting gaf een inkijk in hoe de stichting contacten onderhield met de zorgverleners. Dit gebeurde in de beginperiode via telefonische en schriftelijke contacten en vanaf 1994 via een platform dat discussie toeliet. Daarnaast gebruikte de stichting ook hun jaarverslagen en hun nieuwsbrief als medium om met artsen te communiceren. Hierin werden suggesties en commentaren geformuleerd om de zorgverlening naar een hoger pijl te brengen. Zeker de nieuwsbrief liet toe om de transgender personen zelf te laten spreken over hun ervaringen met de zorg. Dit illustreert hoe van onderuit getracht werd de zorg mee vorm te geven.

Tot slot werd ook aandacht geschonken, net zoals in het voorgaande hoofdstuk, aan representatie en identificatie. Waar voor de jaren '70 transgender representatie eerder schaars was, vond in deze periode een kentering plaats. Er werd gesproken over en door transgender personen op televisie en later ook op het internet. Daarom werd ditmaal gefocust op deze nieuwere vormen van media. Hierbij werd gekeken hoe deze een invloed uitoefenden in positieve of negatieve zin op de levens van Vlaamse transgender personen. Er was een zekere continuïteit met de voorgaande periode, ondanks de stijgende interesse in het transgender fenomeen. Zo bleven voorbeeldfiguren een belangrijke rol spelen in het identificatieproces. Deze figuren waren vaak, net zoals in de voorgaande periode, een eerste

herkenning. Een discontinuïteit met de voorgaande periode is hoe het internet als informatiebron dienst deed. Daarnaast bood het internet nu ook de mogelijkheid om contact te leggen met lotgenoten zowel op nationaal vlak als internationaal. Op deze manier kon het transgender netwerk over de grenzen heen gemakkelijker tot stand komen en onderhouden worden.

Algemeen besluit

Deze studie trachtte als een van de eerste historische werken aandacht te schenken aan de Belgische trans historiografie. Hoewel er internationaal al inspirerende werken zijn verschenen, weten we bijzonder weinig over de Belgische casus. Tot deze thesis was er, naast enkele meer algemene overzichtswerken, enkel de thesis van Karen Vervaeke *De eerste stappen in de georganiseerde transgender-hulpverlening in België. De "Belgische Genderstichting" (1984-2007)*. Dit onderzoek focuste op de *Belgische Genderstichting*, specifiek op het ontstaan van transgender hulpverlening.⁴⁵⁶ Hoewel zeer vernieuwend en interessant, was het werk van Vervaeke voornamelijk descriptief en institutioneel van aard, en vertrok het van een *top-down* narratief. Een historische studie waarin *bottom-up* perspectieven aan bod kwamen, was tot nu toe afwezig. Het was dan ook mijn ambitie om met deze thesis dit hiaat in de geschiedschrijving op te vullen.

Mijn masterproef focuste namelijk op de ervaringen van transgender personen in Vlaanderen van de naoorlogse periode tot heden. Mijn onderzoeksvraag luidde: "Hoe werd de ontwikkeling van medische transgenderzorg ervaren door trans personen zelf, in Vlaanderen van 1950 tot heden?". Door aandacht te schenken aan de ervaringen van trans personen zelf en te vertrekken vanuit een *bottom-up* perspectief wilde ik de *agency* van trans personen in beeld brengen. Deze aandacht voor *agency* liet toe om het tot nu toe overheersende *top-down* narratief in vraag te stellen. Door de *agency* van de trans personen zelf centraal te stellen, was deze thesis ook complementair aan het medische narratief. Deze thesis vervult met deze focus niet alleen pionierswerk voor de Vlaamse casus, maar ook op internationaal vlak. Ook de inhoudelijke focus op de manieren waarop trans personen zelf omgingen met, en betekenis toedichtten aan, het ontstaan van medische hulpverlening was een aanvulling op de bestaande internationale historiografie.

Het eerste inleidend hoofdstuk getiteld '*De autobiografie als interactie: trans personen, samenleving en zorg*' schonk aandacht aan de totstandkoming van de trans autobiografie in Vlaanderen. De eerste autobiografieën ontstonden om het negatieve stigma te weerleggen. In een recentere periode speelde het belang voor mentaal welzijn dan weer een prominente rol. Uit dit hoofdstuk bleek ook dat de autobiografie als medium interactie toeliet tussen transgender personen en artsen. Zeker voor de vroege autobiografieën waren trans personen afhankelijk van artsen: zonder hun inbreng, werd hun verhaal niet gepubliceerd.

Het tweede hoofdstuk '*Travestie – Prostitutie als vrijhavens in de naoorlogse periode*' was geïnspireerd op de werkwijze van de Nederlandse historicus Alex Bakker en zijn boek *Transgender in Nederland*.⁴⁵⁷ Hij concludeerde reeds eerder dat de nachtelijke subcultuur, meer bepaald de travestietheaters en het prostitutiemilieu, ruimte bood aan de Nederlandse transgender vrouwen om zichzelf te zijn en te worden. Dit waren dan ook de plaatsen waar Nederlandse transgender personen, voornamelijk vrouwen, zichtbaar werden. Hier was echter een kanttekening: de beeldvorming van trans vrouwen

⁴⁵⁶ Karen Vervaeke, "De eerste stappen in de georganiseerde transgender-hulpverlening in België. De "Belgische Genderstichting" (1984-2007)", UGent departement Gender en Diversiteit, 2018.

⁴⁵⁷ Bakker, *Transgender in Nederland*.

werd hierdoor immers vaak gekoppeld aan de marginaliteit of in de woorden van Bakker: “*de rand van de samenleving*.”⁴⁵⁸ Toch beargumenteert dit thesisonderzoek, in lijn met wat de Belgische historicus Bart Eeckhout beschreef, dat de cabarets of travestietheaters ook een positieve functie vervulden. Ze boden niet alleen een mogelijkheid tot zelfexpressie en inkomsten, maar droegen ook bij tot mobilisering, actieve (internationale) groepsvorming en de uitbouw van een tegencultuur.⁴⁵⁹

Daarnaast schonk dit hoofdstuk aandacht aan de *agency* van de trans vrouwen zelf en bestudeerde het hoe zij zelf betekenis gaven aan deze plaatsen. De analyse liet uitschijnen dat de bestudeerde transgender vrouwen, Corinne Van Tongerlo, Carmen Speeckaert en Vanessa Van Durme, zelf op zoek gingen naar de plekken waar ze zichzelf konden zijn. Anders dan tot nu toe is aangenomen, zagen zij deze milieus van het nachtleven als een vorm van bevrijding. In de autobiografieën bespraken ze vooral de ontdekking van het travestietheater als een belangrijk moment in de ontdekking en vormgeving van het zelf. Het theater bood hen een veilige ruimte om vrouwenkledij te dragen. Dit in een tijd waarin het openbaar verschijnen in de kledij van het andere geslacht bestraft kon worden. Via het theater was de stap naar travestietheaters voor de trans vrouwen niet meer zo groot. In deze travestiecabarets konden ze openlijk zichzelf zijn en daarnaast was het een bron van financiële inkomsten. Toch waren deze plekken niet altijd zonder gevaar, zo bleek uit de ervaring van Corinne met de zedebrigade. De trans vrouwen schreven in hun autobiografie dat ze naast vrijheid ook beperkingen ervaarden.

Tot slot konden de Vlaamse trans vrouwen in deze milieus ook lotgenoten treffen. Deze lotgenoten waren vaak deel van een internationale travestie- en transgendergemeenschap. Vanuit verschillende hoeken uit de wereld trokken trans vrouwen naar de cabarets in de grootsteden, en zo ook de Vlaamse trans vrouwen. Het nachtleven, de huurprijs van kamers in de grootsteden, de kledij en make-up en een eventuele medische ingreep kenden een hoge prijs. Met de inkomsten uit de travestietheaters alleen kwamen trans vrouwen er niet. De prostitutie bood hen meer financiële vrijheid. Prostitutie was zo een middel om tot andere doelen te komen.

In het algemeen bleek uit dit hoofdstuk dat bronnen van onderuit een ander beeld scheppen van travestietheaters en prostitutie. In de historiografie ging het vaak over de zogenaamde ‘marginale’ milieus van het nachtleven, waartoe trans personen zouden zijn verbannen door een gebrek aan maatschappelijke aanvaarding. Maar uit dit onderzoek bleek dat oudere trans vrouwen zelf deze plekken net met vrijheid associeerden. Ze spraken niet over deze milieus als marginaal of achtergesteld, maar als plekken waar ze zichzelf konden zijn.

Het derde hoofdstuk ‘*De grens over op zoek naar een “juist” lichaam*’ focuste op grenzen. Op welke grenzen botsten transgender personen bij Belgische artsen? Hoe staken transgender personen vervolgens zelf de grens over op zoek naar zorg? En hoe werden ook voorbeeldfiguren gevonden over de grens? In de inleiding van *Others of My Kind: Transatlantic Transgender Histories* (2020) schreef historicus Aaron Devor dat tot nu toe werd aangenomen dat trans personen weinig zeggenschap hadden in hun relaties met de medische gemeenschap. Ze werden voorgesteld als passieve en dankbare

⁴⁵⁸ Alex Bakker, *Transgender in Nederland een buitengewone geschiedenis*, (Amsterdam: Boom, 2018), 44.

⁴⁵⁹ Bart Eeckhout, “Puur en ongezoet”, in *Verzwegen verlangen: een geschiedenis van homoseksualiteit in België*, onder redactie van Dupont, Hofman en Roelens (Antwerpen: Uitgeverij Vrijdag, 2017), 276.

consumenten van de medische expertise. *Others of My Kind* keerde zich tegen dit beeld. Het werk bracht aan het licht hoe genderdiverse personen juist proactief waren: ze maakten hun noden duidelijk aan medische experts en beïnvloedden zo mee hoe de zorg werd vormgegeven.⁴⁶⁰ Bouwend op dit inzicht, trachtte ook dit hoofdstuk focussen op hoe transgender personen in het verleden actief hebben bijgedragen tot het medisch discours over genderdiversiteit, maar dan specifiek voor de Vlaamse casus.

Een eerste deel van dit hoofdstuk focust op de casus van Son Snelders. Zijn casus illustreerde dat de vaak aangenomen passieve rol van de transgender patiënt als consument van zorg niet strookte met de realiteit. Snelders nam namelijk, zoals de analyse aantoonde, een proactieve rol aan waarbij hij duidelijk zijn noden en behoeften onder de aandacht bracht en deze ook communiceerde aan de zorgverleners. Op deze manier vormde dit onderzoek een bijdrage aan het internationale debat over de rol van transgender personen in de ontwikkeling van de zorg, dat reeds besproken werd in *Others of my Kind*.

Daarnaast toonde ik aan hoe transgender personen de grens overstaken op zoek naar zorg. Vlaamse trans vrouwen botsten in België vaak op grenzen bij artsen als ze vroegen om hen medisch te behandelen. Daarom trokken velen van hen de grens over op zoek naar zorg in het buitenland. Dit hoofdstuk illustreert zo hoe transgender personen *agency* bezaten en zelf de stappen zetten om hun medische transitie waar te maken. Daarnaast bevestigden de bronnen het bestaan van een internationaal netwerk van transgender individuen die onderling informatie zoals tips, namen en adressen doorgaven. Bovendien toont dit hoofdstuk aan dat personen met gendervragen zich meestal aandienden bij artsen met de zelfdiagnose ‘*transseksualiteit*’. Ze vroegen vaak zelf naar een geslachtsbevestigende behandeling, zoals de hormoontherapie. Hiermee sluit dit hoofdstuk aan bij het reeds vermelde debat geschetst door Devor. De autobiografieën tonen namelijk geen passief beeld van transgender individuen. Deze paragraaf bevestigt nogmaals dat Vlaamse transgender personen een vaak proactieve rol op zich namen in de zoektocht naar zorg. Verder toont deze paragraaf ook aan hoe transgender personen in deze periode vaak zelf de financiële en psychologische last die zich bij de ingrepen voordeden moesten dragen, terwijl hier vandaag de dag meer begeleiding in is.

Met het verhaal van Christine Jorgensen was transseksualiteit in deze periode volgens de Nederlandse historicus Bakker “*als verschijnsel in het publieke domein [...] geboren*.”⁴⁶¹ Toch blijkt uit dit onderzoek dat kennis over transgenders, en zelfs het vocabulaire om het te beschrijven, grotendeels afwezig was bij Vlaamse gezinnen in de jaren ‘60 en de jaren die er op volgden. In hun autobiografieën schreven trans vrouwen dat ze de woordenschat niet hadden om hun anders-zijn te benoemen. Ook binnen hun gezin werd er over hun transgender gevoelens niet of amper gesproken. Het transgender fenomeen mocht dan wel zijn intrede gemaakt hebben in het publieke domein, maar in het privé-domein bleef een doorbaak uit. Vlaamse trans vrouwen gingen vaak internationaal op zoek naar voorbeeldfiguren of rolmodellen. Trans vrouwen moesten over de grenzen heen kijken om iemand te vinden om zich mee te identificeren, van Christine Jorgensen tot Coccinelle en Bambi.

⁴⁶⁰ Alex Bakker en Rainer Herrn en Michael Thomas Taylor en Annette F. Timm, *Others of My Kind: Transatlantic Transgender Histories* (Calgary: University of Calgary Press, 2020), x.

⁴⁶¹ Bakker, *Transgender in Nederland*, 11.

Het vierde en laatste hoofdstuk was in zeker zin een verderzetting van het voorgaande hoofdstuk en kende een gelijke structuur, maar dan voor een latere periode. In het eerste luik van dit hoofdstuk werd opnieuw aandacht geschonken aan de *agency* van transgender personen die op zoek gingen naar zorg en deze bovendien mee vormgaven, ditmaal vanaf de jaren '80. Ook hier werd van onderuit gekeken naar de geschiedenis van de zorg, als tegengewicht voor de *top-down* historiografie. Het grote verschil met het voorgaande hoofdstuk was echter dat transgender personen in deze periode niet meer naar het buitenland moesten voor zorg. Uit de analyse blijkt dat de vraag van transgender personen zelf leidde tot de uitbouw van twee Genderteams. Verder werd ook duidelijk hoe trans personen de zorg uitdaagden door hun noden proactief over te brengen aan de artsen en zo de zorg mee vormgaven. Dit illustreerde dat ook in deze periode het initiatief en de *agency* van trans personen in de zorgverlening belangrijk bleef. Ook de Belgische Genderstichting kwam aan bod, die van onderuit de noden van transgender personen bundelde of hen aan het woord liet. Daarnaast probeerde deze organisatie ook rechtstreekse contacten te leggen met de zorgverstrekkers om zo tot optimale zorg te komen. In de beginperiode gebeurde dit via telefonische contacten en mailverkeer, later via een online overlegplatform. Uit de analyse blijkt echter dat het contact niet zonder moeilijkheden verliep. Zo bleef hun suggestie tot een uniformere zorg lang ongehoord.

Het tweede luik van dit hoofdstuk ging over representatie en voorbeeldfiguren. In deze periode speelden vooral de televisie en het internet een rol. Een eerste paragraaf focuste op de rol van televisie in de processen van identificatie en representatie. In de jaren '70 deed zich namelijk een kentering voor waarbij trans personen steeds vaker op televisie verschenen.⁴⁶² Hoewel de media veranderden doorheen de tijd, toont de analyse aan dat er een continuïteit op te merken is met de naoorlogse periode waarin voorbeeldfiguren een belangrijke rol bleven spelen in de ontwikkeling van de transidentiteit. Toch was er ook een negatievere kant van het verhaal: er was immers ook kritiek op de wijze van representatie van trans personen op televisie. Trans personen verweten journalisten vooral een eenzijdig verhaal te brengen, zonder aandacht voor het psychisch lijden. Daarnaast werd ook gewezen op het sensationele karakter van de televisieprogramma's. Een laatste paragraaf ging dieper in op de impact van de opkomst van het internet. De analyse liet zien dat sociale media en games plekken werden waar trans personen voor het eerst konden experimenteren met het presenteren van zichzelf in het gewenste geslacht. Opnieuw is het hier mogelijk een parallel te trekken met de naoorlogse periode, waarin het travestietheater een gelijkaardige rol vervulde. Daarnaast is er ook een continuïteit op te merken in het karakter van het netwerk dat zich voordoet. Opnieuw is het voornamelijk een stil netwerk: de digitale fora zijn net zoals de netwerken in de travestietheaters eerder exclusief en enkel toegankelijk voor de leden.

Ik startte deze thesis met een artikel van Heleen Debeuckelaere, '*Verdubbeling wachttijd maakt trans personen radeloos*'. Hierin werd gesteld dat de huidige problematiek van de transgenderzorg deels historisch te verklaren is. Toch wisten we bijzonder weinig over transgeschiedenis en de geschiedenis van de zorg. Deze thesis scheen licht op hoe trans personen, in een periode dat er nauwelijks tot geen zorg beschikbaar was, toch op zoek gingen naar oplossingen. Daarbij kunnen we parallellen trekken tussen het heden en het verleden. Ook vandaag de dag, net zoals in de naoorlogse periode, gaan "radeloze" trans personen op zoek naar hormonen op onorthodoxe wijze. Ook maken trans personen

---

⁴⁶² Borghs, *Holibipioniers*, 73.

nog steeds de afweging om eventueel meer te betalen voor zorg om zo sneller of effectiever geholpen te worden. De geschiedenis lijkt zich “te herhalen”. Het artikel zou echter ook kunnen wijzen op de ondernemende houding van trans personen die zich niet zomaar neerleggen bij de problematische toestand van de zorg. Het maakt hen niet alleen maar ‘radeloos’ (zoals het artikel van *De Standaard* kopt), maar ook innovatief. Uit deze thesis bleek dat trans personen geen passieve, afwachende consumenten van de zorg waren. Wel maakten ze actief hun noden kenbaar en gingen ze op zoek naar oplossingen: zowel vroeger als vandaag.

Tot slot zijn er nog een aantal suggesties tot verder onderzoek het vermelden waard. Omwille van het tijdsbestek waaraan deze thesis gebonden is, werden documentaires niet mee in het bronnenbestand opgenomen, hoewel ook hier trans personen zelf aan het woord kwamen. Een studie aan de hand van deze bronnen zou een licht kunnen laten schijnen op hoe er over het thema in de media gesproken werd en hoe trans representatie veranderde of constant bleef doorheen de tijd. Daarnaast zou het ook interessant zijn om een blik te werpen op de Franstalige geschiedenis. Zo kan het mogelijk zijn dat Frankrijk als gidsland diende voor Wallonië, zoals Nederland dit voor Vlaanderen was. Ook zou het interessant kunnen zijn om onderzoek te doen naar de trans autobiografie in een internationale context, met consequente aandacht voor internationale interacties. Verder zou het opzetten van een *Oral History* project specifiek gericht op de verzameling van getuigenissen van Belgische transgender personen, zowel uit Vlaanderen als Wallonië, waardevol kunnen zijn voor toekomstig onderzoek.

Samenvatting

De afgelopen jaren is er internationaal al heel wat gepubliceerd over transgeschiedenis in de VS, Groot-Brittannië of Nederland. Voor België daarentegen verschenen slechts fragmentair vermeldingen over transgeschiedenis, vaak als onderdeel van een bredere LGBT-geschiedenis. Een geschiedenis met een exclusieve focus op transgenders in België is grotendeels afwezig. Wel is er al een werk over een transgenderorganisatie, de *Belgische genderstichting*, maar dit was een verhaal van bovenaf. Hoe Belgische transgenders in het verleden zelf de ontwikkelingen binnen de medische zorg ervaren is tot nu toe onontgonnen terrein.

Daar wil deze studie verandering in brengen. Het brengt de geschiedenis 'van onderuit', zoals beleefd en beschreven door trans personen. Het is dus de bedoeling om de humane kant van deze geschiedschrijving, die tot nu toe grotendeels afwezig is, te belichten. Met enerzijds autobiografieën en andere egodocumenten en anderzijds mondelinge bronnen, kan de ervaringsgeschiedenis van de transgender personen zelf aan bod komen. Zo dient deze meesterproef als aanvulling op het reeds bestaande onderzoek en kan ook de stem van transpersonen klinken binnen de geschiedschrijving.

Omdat deze alternatieve kijk van onderuit centraal staat, ligt de focus van elk hoofdstuk op de *agency* van trans personen in verschillende contexten en periodes. Deze studie werkt zowel chronologisch als thematisch. Het eerste hoofdstuk getiteld '*De autobiografie als interactie: trans personen, samenleving en zorg*' focust op de trans autobiografie als brontype en genre. Daarnaast schets ik ook het ontstaan van de transgender autobiografie als genre, de veranderende motivaties van trans personen die een autobiografie schreven, en interacties tussen transgender personen en artsen. Het tweede hoofdstuk vat aan in de naoorlogse periode, toen er weinig tot geen plekken waren waar trans personen zichzelf konden zijn. Het werd namelijk bestraft wanneer iemand in het openbaar de kledij van het andere geslacht droeg. Daarom werd bestudeerd hoe trans personen zelf op zoek gingen naar plaatsen waar ze zichzelf konden zijn, lotgenoten konden treffen en informatie konden uitwisselen. Dit werd al snel een internationaal netwerk.

Een derde hoofdstuk focuste daarom op grenzen en reizen, twee belangrijke sleutelwoorden in het onderzoek. Trans personen legden een reis af op verschillende niveaus: geografisch, lichamelijk, maatschappelijk, in taal... Het was een transitie in een allesomvattende betekenis van het woord. Niet alleen geografische grenzen werden overgestoken - ook medische grenzen werden opgezocht. In een vierde en laatste hoofdstuk moesten transgender personen niet langer noodgedwongen de grens over op zoek naar zorg, maar werd ook in België het medisch verhaal sterker uitgebouwd. Transgender personen botsten echter weer op grenzen, die ze uitdaagden en waar ze over onderhandelden. Daarnaast werd in het derde hoofdstuk opnieuw aandacht geschonken aan representatie en identificatie, ditmaal met een focus op televisie en internet.

In de transgeschiedschrijving waren artsen vaak de hoofdrolspelers, met trans personen als passieve consumenten van zorg. Deze thesis stelt dit beeld bij. In elk hoofdstuk komt aan bod hoe transgender personen mee hun geschiedenis vormgaven. Doorheen heel deze studie werd duidelijk dat transgender personen geen passieve spelers van de geschiedenis waren. Ze gaven de transgeschiedenis juist actief mee vorm. Zo zochten ze plekken op waar ze zichzelf konden zijn, gaven ze informatie door aan lotgenoten, en gaven ze de medische zorg mee vorm van onderuit.

Bibliografie

Bronnen

Autobiografieën

- Bo van Spilbeeck, *Eindelijk vrouw* (Antwerpen: Horizon, 2019).
- Diede Meyvis, *Van Dirk naar Diede: eindelijk thuis* (Puurs: Create My Books & Shop My Books, 2019).
- Liesbeth Coymans, *Prescilla: ik was een man* (Antwerpen: Standaard, 2003).
- Linda Asselbergs en Corinne van Tongerloo, *Casablanca voorbij* (Antwerpen: Kartonnen dozen, 2017).
- Samuel Dali de Schepper, *Aan de achterkant was alles in orde: een meisje wordt man* (Berchem: uitgeverij EPO, 2014).
- Son Snelders en Steven de Batselier, *Dagboek van een transseksueel* (Kapellen: Uitgeverij de Nederlandsche boekhandel, 1975).
- Vanessa Van Durme, *Kijk mama, ik dans: 's lands bekendste transseksueel vertelt* (Leuven: Uitgeverij Van Halewyck, 2006).
- Vincent Verwimp, *Eindelijk thuis: Een transitie zonder Happy End* (Amsterdam: Brave New Books, 2021).

Getuigenissen

- Ilse Degryse, "Carmen Speeckaert" in *Het transgender boek*, onder redactie van Guy T'Sjoen, Joz Motmans en Ilse Degryse (Antwerpen: Uitgeverij Angèle, 2019).
- Ilse Degryse, "Yelle Goossens" in *Het transgender boek*, onder redactie van Guy T'Sjoen, Joz Motmans en Ilse Degryse (Antwerpen: Uitgeverij Angèle, 2019).
- Ilse Degryse, "Yann V." in *Het transgender boek*, onder redactie van Guy T'Sjoen, Joz Motmans en Ilse Degryse (Antwerpen: Uitgeverij Angèle, 2019).
- Ilse Degryse, "Luca" in *Het transgender boek*, onder redactie van Guy T'Sjoen, Joz Motmans en Ilse Degryse (Antwerpen: Uitgeverij Angèle, 2019).
- Ilse Degryse, "Bbarbara De Craemer" in *Het transgender boek*, onder redactie van Guy T'Sjoen, Joz Motmans en Ilse Degryse (Antwerpen: Uitgeverij Angèle, 2019).

Jaarverslagen

- GENT, Amsab-ISB, Jaarverslag van de Belgische Genderstichting, nr. 1 (1985).
- GENT, Amsab-ISB, Jaarverslag van de Belgische Genderstichting, nr. 3 (1987).
- GENT, Amsab-ISB, Jaarverslag van de Belgische Genderstichting, nr. 4 (1988).
- GENT, Amsab-ISB, Jaarverslag van de Belgische Genderstichting, nr. 5 (1989).
- GENT, Amsab-ISB, Jaarverslag van de Belgische Genderstichting, nr. 7 (1991).
- GENT, Amsab-ISB, Jaarverslag van de Belgische Genderstichting, nr. 9 (1993).
- GENT, Amsab-ISB, Jaarverslag van de Belgische Genderstichting, nr. 10 (1994).
- GENT, Amsab-ISB, Jaarverslag van de Belgische Genderstichting, nr. 13 (1996).

Tijdschriften

- GENT, Amsab-ISB, Nieuwsbrief van de Belgische Genderstichting, nr. 1. (1993).
 GENT, Amsab-ISB, Nieuwsbrief van de Belgische Genderstichting, nr. 2. (1993).
 GENT, Amsab-ISB, Nieuwsbrief van de Belgische Genderstichting, nr. 1. (1996).
 GENT, Amsab-ISB, Nieuwsbrief van de Belgische Genderstichting, nr. 1. (2003).
 GENT, Amsab-ISB, Nieuwsbrief van de Belgische Genderstichting, nr. 2. (2003).

Archiefstukken

- GENT, Amsab-ISB, Archief Belgische Genderstichting, F/037/001, *Folders ter voorstelling van de vereniging*.
 GENT, Amsab-ISB, Archief Belgische Genderstichting, F/037/006, DANNY DE VRIENDT, *Transseksualiteit in Vlaanderen*.
 GENT, Amsab-ISB, Archief Belgische Genderstichting, F/037/006, DANNY DE VRIENDT, *Brief betreffende de studiedag transseksualiteit AZ St. Jan te Brugge, 22 augustus 1991*.
 GENT, Amsab-ISB, Archief Belgische Genderstichting, F/037/006, DR. VAN IMSCHOOT, *Transsexualiteit: De werking van het team in het A.A. St. Jan te Brugge*.
 GENT, Amsab-ISB, Archief Belgische Genderstichting, F/037/006, JOS VAN GOMPEL, *Logopedistische benadering van de stem bij transseksualiteit*.
 GENT, Amsab-ISB, Archief Belgische Genderstichting, F/037/006, LEO VAN DE WIELE, *Betreffende het geoorloofd karakter van de medische behandeling waardoor het geslacht wordt veranderd, 3 september 1991*.
 GENT, Amsab-ISB, Archief Belgische Genderstichting, F/037/006, MARIE-LOUISE MOORS, *Epilatie: problematiek omtrent ontharing*.

Interviews

- Interview Alice Vandommele, Persoonlijk gesprek, 3 februari 2021.
 Interview F., Persoonlijk gesprek, 15 februari 2022.
 Interview Kate Janssen, Persoonlijk gesprek, 5 februari 2021.
 Interview Noor Vander Elst, Persoonlijk gesprek, 22 oktober 2021.

Secundaire literatuur

Werken

- Abrams Lynn, *Oral history theory* (New York: Routledge, 2016).
 Bakker Alex en Herrn Rainer en Taylor Rainer en Timm Annette F. , *Others of My Kind: Transatlantic Transgender Histories* (Calgary: University of Calgary Press, 2020).
 Bakker Alex, *Een halve eeuw transgenderzorg aan de VU* (Amsterdam: Boom, 2021).
 Bakker Alex, *Transgender in Nederland een buitengewone geschiedenis*, (Amsterdam: Boom, 2018).

- Beatie Thomas, *Labour of Love: The Story of One Man's Extraordinary Pregnancy*, (Seal Press: New York, 2008).
- Beemyn Genny, "Autobiography, Transsexual", in *glt Encyclopedia*, (http://www.gltqarchive.com/literature/autobio_transsexual_L.pdf).
- Beemyn Genny, 'A Presence in the Past: A Transgender Historiography', *Journal of Women's History*, Volume 25 nr. 4 (2013).
- Beyen Marnix, *De taal van de geschiedenis: Hoe historici lezen en schrijven* (Leuven: Universitaire Pers Leuven).
- Borghs Paul, *Holibipioniers een geschiedenis van de holibi- en transgenderbeweging in Vlaanderen* (Antwerpen: 't Verschil, 2015).
- Bornstein Kate, *Gender Outlaw: on men, women, and the rest of us* (New York: Routledge, 1994).
- Brow Elspeth H., 'Trans/Feminist Oral History', *Transgender Studies Quarterly*, Duke University Press, Volume 2 nr. 4 (2015).
- Butler Judith, *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity* (New York: Routledge, 2007).
- Chiang Howard, *After Eunuchs: Science, Medicine, and the Transformation of Sex in Modern China* (New York: Columbia University Press, 2018).
- Chiang Howard, *Transtopia in the Sinophone Pacific* (New York: Columbia University Press, 2021).
- de Vaal Otto, *Man of vrouw? Dilemma van de transseksuele mens* (Amsterdam: Wetenschappelijke uitgeverij, 1971).
- Dossier 40 jaar*, ZiZo-Magazine, Gent, 2017.
- Dupont Wannes, *Verzwegen verlangen: een geschiedenis van homoseksualiteit in België* (Antwerpen: Uitgeverij Vrijdag, 2017).
- Eeckhout Bart en Paternotte David, A Paradise for LGBT Rights? The paradox of Belgium, in *Journal of Homosexuality*, vol 58 nr 8 (2011).
- Feinberg Leslie, *Transgender Warriors Making History from Joan of Arc to Dennis Rodman* (Boston: Beacon Press, 1997).
- Feinberg Leslie, *Transgender Warriors Making History from Joan of Arc to Dennis Rodman* (Boston: Beacon Press, 1997).
- Foerster Maxime, *Elle ou lui? Une histoire des transsexuels en France* (Parijs: La Musardine, 2007).
- Fotopoulou Aristeia, 'Intersectionality Queer Studies and Hybridity: Methodological Frameworks for Social Research', *Journal of International Women's Studies*, vol 13 nr 2 (2012).
- Foucault Michel, *The birth of the clinic: an archaeology of medical perception* (New York, Pantheon Books, 1973).
- Foucault Michel, *The history of sexuality* (New York: Pantheon Books, 1978).
- Gill-Peterson Jules, *Histories of the Transgender Child* (Londen: University of Minnesota Press, 2018).
- Hage Joris J, "On the Origin of Pedicled Skin Inversion Vaginoplasty: Life and Work of Dr Georges Burou of Casablanca", *Annals of Plastic Surgery* vol. 59 nr. 6 (2007).
- Hickman Rebecca, "What is 'trans history', anyway?: Historiographical theory and practice in a flourishing field", *Midlands Historical Review*, nr. 5 (2021).
- Janett Mirjam, Althaus Andrea, Hulverscheidt Marion, Gobet Rita, Streuli Jürg en Condrau Flurin, "Doctors, families and the industry in the clinic: the management of 'intersex' children in Swiss paediatric medicine (1945-1970)", in *Medical history* Vol. 65 nr. 3 (2021).
- Johnson Austin H., "Rejecting, reframing, and reintroducing: trans people's strategic engagement with the medicalisation of gender dysphoria", *Sociology of Health and Illness*, Vol. 41, nr. 3 (2018).

- Leech L. Beth, *Asking Questions: Techniques for Semistructured Interviews* (Rutgers University, 2002).
- Leydesdorff Selma, *Oral History: De mensen en hun verhalen* (Amsterdam: Prometheus, 2021).
- Manion Jen, *Female Husbands: A Trans History* (Massachusetts: Cambridge University Press, 2020).
- McInroy Lauren B. en Craig Shelley L., "Transgender Representation in Offline and Online Media: LGBTQ Youth Perspectives", in *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, (2015).
- Meyerowitz Joanne, *How Sex Changed: A History of Transsexuality in the United States* (Cambridge: Harvard University Press, 2002).
- More Sam Dylan, "The pregnant man – an oxymoron?", in *Journal of Gender Studies* nr. 4 vol. 7 (Abingdon: Taylor & Francis Group, 1998).
- Motmans Joz, *De transgenderbeweging in Vlaanderen en Brussel in kaart gebracht: organisatiekenmerken, netwerken en strijdpunten* (Antwerpen: Universiteit Antwerpen, Steunpunt Gelijkenkansenbeleid, 2006).
- Motmans Joz, *Leven als transgender in België: De sociale en juridische situatie van transgender personen in kaart gebracht* (Brussel: Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen, 2009).
- Mussely Mieke, *Een exploratief onderzoek bij personen met een genderidentiteitsstoornis naar genderspecifieke taalstereotypen*, Onuitgegeven doctoraatsproefschrift, Universiteit Gent Departement Taal- en Letterkunde, 2008.
- Nuttbrock Larry, *Transgender Sex Work and Society* (Colombia: Harrington Park Press, 2018).
- Portelli Alessandro, *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories: From and Meaning in Oral History*, (New York: Suny Press, 1991).
- Ringqvist Marc, "Psychocociaal en seksueel effectief", *GUNAIKEIA*, vol 10 nr. 5, 2005.
- Samyn Cato, *Het belang van de media als informatie- en representatiebron voor transgender personen*, Onuitgegeven masterproef, Vrije Universiteit Brussel, departement Communicatiewetenschappen, 2016.
- Skidmore Emily, "Recovering a Gender-Transgressive Past", *A Companion to American Women's History* (John Wiley & Sons, Ltd, 2020).
- Skidmore Emily, *True Sex: The Lives of Trans Men at the Turn of the 20th Century* (New York: New York University Press, 2017).
- Snorton Riley, *Black on Both Sides: A Racial history of Trans Identity* (Londen: University of Minnesota Press, 2017).
- Stryker Susan en Whittle Stephen, *The Transgender Studies Reader* (New York: Routledge, 2006).
- Stryker Susan, *Transgender History* (Berkeley: Seal Press, 2008).
- Sullivan Lou, *From Female to Male: The Life of Jack Bee Garland* (Boston: Alyson Press, 1990).
- Summerfield Penny, *Histories of the self: personal narrative and historical practice* (New York: Routledge, 2019).
- T' Sjoen Guy en Van Trotsenburg Mick en Gijs Luc, *Transgenderzorg* (Leuven: Acco, 2013).
- Tebbutt Clare R., *Medical and Popular Understanding of Sex Changeability in 1930's Britain*, Onuitgegeven doctoraatsproefschrift, University of Manchester, department filosofie, 2015.
- van de Pol Lotte en Dekker Rudolf, *Vrouwen in mannenkleden: een geschiedenis van de vrouwelijke travestie* (Amsterdam: Wereldbibliotheek, 1989).
- Vennix Paul, *Travestie in Nederland en Vlaanderen* (Delft: Eburon Uitgeverij, 1997).
- Vervae Karen, "De eerste stappen in de georganiseerde transgender-hulpverlening in België. De "Belgische Genderstichting" (1984-2007)", UGent departement Gender en Diversiteit, 2018.

Wagner-Egelhaaf Martina, 'Introduction: Autobiography/ Autofiction Across Disciplines', in *Handbook of Autobiography/ Autofiction*, onder redactie van Martina Wagner-Egelhaaf (Boston: De Gruyter, 2019).

Wierckx Katrien, 'Reproductive wish in transsexual men', *Human reproduction 2* (2012).

Digitale informatie

Le Carrousel program circa 1959-1964, 2022 (<http://transascity.org/le-carrousel-program-circa-1959-1964/>). Geraadpleegd op 2 april 2022.

A Gender Variance Who's Who: Chez Nous - Berlin Travestietheater, 2022 (<https://zagria.blogspot.com/2020/05/chez-nous-berlin-travestietheater.html#.YjhiherMKuU>).

Geraadpleegd op 17 april 2022.

Andrea James, "Transgender map: Michel Seghers archive", (<https://www.transgendermap.com/medical/surgery/belgium/michel-seghers/>). Geraadpleegd op 1 mei 2022.

De Gentenaar 12 mei 2021, "Carmen", (<https://operaballet.be/uploads/media/5f97d03807e87/transcriptie-aflevering-1.pdf?production-978745610>). Geraadpleegd op 2 april 2022.

Fellowship 'Fonds professor Guido Matton', "UZ Gent", 2022 (<https://www.uzgent.be/patient/zoek-een-arts-of-dienst/plastische-heelkunde/opleiding-en-onderzoek/fellowship-fonds-professor-guido-matton>). Geraadpleegd op 20 mei 2022.

Genderdysforie MV, "UZ Gent centrum voor Seksuologie en Genderproblematiek", 2022 (https://transgenderinfo.be/wp-content/uploads/UZ_Genderdysforie_MVv5.pdf). Geraadpleegd op 2 maart 2022

Gent verloor vandaag een monument in de travestietenwereld. R.I.P Carmen Speeckaert (75 jaar), "Toen gisteren nog vandaag was", 2022 (<https://gisterennogvandaag.com/2021/05/10/gent-verloor-vandaag-een-monument-in-de-travestietenwereld-r-i-p-carmen-speeckaert-75-jaar/>.) Geraadpleegd op 27 februari 2022.

Homohoreca in Amsterdam, 2022 (<http://www.homohoreca.nl/amsterdam.php>). Geraadpleegd op 10 april 2022.

Kinderwens, "Transgender Infopunt", 2022 (<https://transgenderinfo.be/m/leven/kinderwens/>). Geraadpleegd op 23 mei 2022.

Le cabaret "Madame Arthur", 2022 (<https://www.paristoric.com/index.php/art-et-culture/lieux-de-spectacles-et-sorties/443-le-cabaret-madame-arthur#:~:text=Madame%20Arthur%20ouvre%20en%201948,cabarets%20de%20Paris%20depuis%201883>). Geraadpleegd op 17 april 2022.

Madame Arthur's, Paris, "Queer music heritage", 2013 (<https://www.queermusicheritage.com/fem-madame5.html>). Geraadpleegd op 21 april 2022.

Opera Ballet Vlaanderen, 2022 (<https://operaballet.be/uploads/media/5f97d03807e87/transcriptie-aflevering-1.pdf?production-978745610>). Geraadpleegd op 15 april 2022.

Palfium, 2022 (<https://www.apotheekhetquadraat.nl/geneesmiddel/palfium/>). Geraadpleegd op 29 april 2022.

Robert Rubens, "Davidsfonds", 2022

(<https://www.davidsfonds.be/academie/courseteacher/detail.phtml?id=67>). Geraadpleegd op 20 mei 2022.

SOC8 History - WPATH World Professional Association for Transgender Health, 2022

(<https://www.wpath.org/soc8/history>). Geraadpleegd op 18 mei 2022.

The fascinating story behind the development of sex reassignment surgery in Morocco, "Medical Research Information Centre Global", 2022 (<https://www.mricg.info/single-post/the-fascinating-story-behind-the-development-of-sex-reassignment-surgery-in-morocco>). Geraadpleegd op 30 maart 2022.

World Professional Association for Transgender Health (WPATH), 2020

(<https://www.thehrcfoundation.org/professional-resources/world-professional-association-for-transgender-health-wpath>). Geraadpleegd op 20 mei 2022.

Niet elk transverhaal is een mooi verhaal, "Antwerpen Leest", 2022

(<https://www.antwerpenleest.be/nieuws/niet-elk-transverhaal-is-een-mooi-verhaal>). Geraadpleegd op 1 juni 2022.

Transgender, "113 Zelfmoordpreventie", 2022 (<https://www.113.nl/i/transgender>). Geraadpleegd op 30 mei 2022.

Transgender Infopunt: mentaal welzijn, 2022

(<https://transgenderinfo.be/m/leven/gezondheid/mentaal-weerbaar/>). Geraadpleegd op 30 mei 2022.

Verdubbeling wachttijd maakt trans personen radeloos, "De Standaard", 2022

(https://www.standaard.be/cnt/dmf20220601_95328301). Geraadpleegd op 1 juni 2022.

Travestie in Nederland en Vlaanderen - Paul Vennix, 2022

(https://eburon.nl/product/travestie_in_nederland_en_vlaanderen/). Geraadpleegd op 25 februari 2022.